

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ
ОДЕСЬКА ГУМАНІТАРНА ТРАДИЦІЯ
ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ НАН УКРАЇНИ

XI УЙОМОВСЬКІ ЧИТАННЯ (2023)

МАТЕРІАЛИ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ
ПАМ'ЯТІ АВЕНІРА УЙОМОВА

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 1+168.522
У32

Редакційна колегія:

І. В. Голубович, д.філос.н.;
Є. М. Іванова, к.філос.н.;
В. Л. Левченко, к.філос.н.;
Д. М. Ляшенко, к.філос.н.;
О. С. Кирилюк, д.філос.н.;
К. В. Райхерт, к.філос.н., (редактор);
С. П. Шевцов, д.філос.н.

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 6 від 27 квітня 2023 року.*

У32 **XI Уйомовські читання (2023) : матеріали Наукових**
читань пам'яті Авеніра Уйомова / Одеса : Одес. нац. ун-т
ім. І. І. Мечникова, 2023. – 135 с.
ISBN 978-617-689-486-5

*Збірка містить тези доповідей, спогади та статті, представлені
на одинадцяту конференцію «Наукові читання пам'яті Авеніра Уйомова».*

*Збірка адресована всім тим, хто професійно займається проблемами
логіки, філософії науки та системології, а також усім тим, кого цікавить
сучасна філософія.*

УДК 1+168.522

Тексти представлені в авторській редакції.
Редакційна колегія не завжди поділяє точку зору авторів.
За точність і достовірність викладеного матеріалу
всю відповідальність несуть автори.

ISBN 978-617-689-486-5

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2023
© «Одеська гуманітарна традиція», 2023
© Центр гуманітарної освіти НАН України,
2023

АВЕНІР ІВАНОВИЧ УЙОМОВ
(04.04.1928–29.05.2012)

був доктором філософських наук, професором, засновником Одеського філософського товариства й одним із організаторів філософської освіти в місті Одеса, Україна. Автор 480 наукових робіт, зокрема 12 монографій, 5 навчальних посібників (3 з них у співавторстві). Засновник Одеської школи системних досліджень (відомої також як «Одеська логіко-філософська школа»). Науковий консультант 4 докторських дисертацій і керівник 33 кандидатських дисертацій. Творець оригінальної філософської концепції (вчення про речі, власності та відношення), оригінальної формально-логічної системи (мови тернарного опису), оригінальної теорії умовиводів за аналогією та оригінального варіанту загальної теорії систем (параметричної загальної теорії систем).

НАШІ АВТОРИ

Афанасьєв Олександр – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»

Богатирьов Володимир – інженер, автор 50 винаходів у галузі машин та технологій прокатного виробництва, кандидат технічних наук, доцент, засновник Донецького інституту підприємництва, відмінник освіти України

Бородіна Наталя – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка»

Василенко Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та IT-права Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

Голубович Інна – доктор філософських наук, завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Дьяченко Денис – студент спеціальності «Культурологія» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Іванова Євгенія – PhD in Philosophy, Honorary Research Fellow in Philosophy, the School of Divinity, History, Philosophy and Art History, University of Aberdeen, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Левченко Віктор – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Леоненко Леонід – кандидат філософських наук, доцент

Лісоколенко Інна – студентка спеціальності «Політологія» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Луценко Дар'я – аспірантка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ляшенко Вікторія – аспірантка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ляшенко Дмитро – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська морська академія», доцент кафедри філософії, біоетики та іноземних мов Одеського національного медичного університету

Москвін Ілля – студент спеціальності «Філософія» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Нерубасська Алла – доктор філософських наук, доцент кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Райхерт Костянтин – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Савусін Микола – методист департаменту освіти і науки Одеської міської ради

Скрипнікова Наталя – студентка спеціальності «Філософія» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Сумарокова Людмила – кандидат філософських наук, доцент

Сумченко Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Чех Наталя – магістр філософії, аспірантка кафедри мистецтвознавства та гуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

ЗМІСТ

Олександр Афанасьєв

Ірина Василенко

НАРАТИВИ І ІДЕОЛОГІЯ

9

Володимир Богатирьов

ПРО КОРИСНІСТЬ СИСТЕМНИХ ТЕОРІЙ

АВЕНІРА ІВАНОВИЧА УЙОМОВА

У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

12

Наталія Бородіна

ПАРАМЕТР ЦЕНТРОВАНОСТІ

ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ

16

Inna Golubovych

CONCEPTUALIZATION OF THE SITUATION:

SITUATION AS A TYPE OF SYMBOLIC SPACE

20

Денис Дьяченко

САЛЬВАДОР ДАЛІ «ПОСТІЙНІСТЬ ПАМ'ЯТІ».

ІМПРЕСІЇ

24

Євгенія Іванова

СИСТЕМНО-ДЕСКРИПТОРНИЙ АНАЛІЗ

ІМІТАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ GPT-ЧАТУ

27

Віктор Левченко

ВІД УЯВНОСТІ ДО САМОПІЗНАННЯ:

ОСОБЛИВОСТІ МУЗИЧНОЇ ПОЕТИКИ

ОПЕРНОЇ СПАДЩИНИ В. А. МОЦАРТА

32

Леонід Леоненко

ПРО ДОСТОВІРНІ ВИСНОВКИ ЗА АНАЛОГІЄЮ

36

Інна Лісоколенко
ДІАЛОГ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
З ФІЛОСОФІЄЮ НІЦШЕ, ГЕГЕЛЯ, ШОПЕНГАУЕРА

47

Дар'я Луценко
ПРОСТІР ПАУЗИ ТА ТИШІ
ЯК СВДЧЕННЯ ЛІМІНАЛЬНОСТІ

54

Victoria Lyashenko
TYPE AND TOKEN DISEASE
IN MEDICAL PRACTICE AND RESEARCH

58

Дмитро Ляшенко
ТЕОРЕТИКО-МНОЖИННЕ ЗАМИКАННЯ
ТА СИСТЕМНІ ДЕСКРИПТОРИ

62

Ілля Москвін
ЕКСПРЕСІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СЕНСУ
ТА СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН АВТОРА
З ТВОРОМ МИСТЕЦТВА У АВТОПОРТРЕТІ
РЕМБРАНДТА ХАРМЕНСА ВАН РЕЙНА
«БЛУДНИЙ СИН У ТАВЕРНІ»

66

Алла Нерубаська
ОСОБИСТІ РОЗДУМИ ТА СПОГАДИ
ПРО «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНУ»
РОДИНУ А. УЙОМОВА

71

Kostiantyn Raikhert
LOGIC, HEURISTICS, AND DISCOVERY

74

Микола Савусін
УЗАГАЛЬНЕННЯ ЛОГІЧНИХ ІМПЛІКАТІЙ
У РОЗШИРЕНІЙ МОВІ ТЕРНАРНОГО ОПИСУ (МТО)

77

Наталія Скрипнікова
ТВОРЧИСТЬ АНТУАНА БАТТО
З ПОЗИЦІЇ АДВАЙТА-ВЕДАНТИ
108

Людмила Сумарокова
МОДЕЛІ АРГУМЕНТАЦІЇ В СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ
112

Ірина Сумченко
ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ
120

Наталія Чех
ВИТОКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ФОТОГРАФІЇ В СРСР
В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ
126

*Олександр Афанасьєв
Ірина Василенко*

НАРАТИВИ І ІДЕОЛОГІЯ

Основу нашого розуміння світу, людей і самих себе є їхні описи і пояснення. Вони являють собою деякі розповіді, особливим чином побудовані. У більшості випадках ми робимо це автоматично в межах нашої мови. Ці оповіді і є наративами з простою або складною структурою.

Серед структурних елементів наративу відзначають наявність кінцевої мети розповіді, з якої всі згадувані події отримують пояснення. Також у наративному описі має місце добір найважливіших подій і їх впорядкування у певну часову послідовність. Нарешті, наратив певним чином оформлений як стабільний, прогресивний або регресивний. Тоді події в оповіді розгортаються відповідним чином. Створюється враження, що так було насправді. Але це лише наївне враження. Реальність не зовсім така, а часто зовсім не така. І загалом дуже непросто віднайти більш-менш адекватний наратив.

Наратив, як правило, не є спеціальним запланованим навмисним викривленням реальності. Історії розповідаються з певних позицій, у певному контексті, через що представляється далеко не вся реальність, та й то по-різному. Водночас опис подій не є винятковим винаходом оповідачів, оскільки говорить про реальні речі та події. Прикладом можуть слугувати тексти в підручниках з історії, коли історичні події, що справді мали місце, вибудовуються в контекстах розвитку, прогресу чи навпаки – занепаду, не кажучи вже про ідеологічні інтерпретації.

Історичні наративи можуть спиратись на наукові історичні об'єктивні дані і наукові інтерпретації. Це не значить,

що вони абсолютно вірні, бо їх нарративна побудова завжди буде однобічною, проте загалом вони дають дуже ймовірну картину подій, і їм можна довіряти. Але історичні нарративи можуть являти собою суб'єктивні побудови або представляти чийсь інтереси. Тоді будемо мати викривлену картину подій. Так конструюються ідеологічні нарративи. Вони не можуть спиратись на науку, бо ідеологія завжди представляє певні інтереси і за визначенням не може бути об'єктивною.

Саме ідеологічні нарративи є спеціально побудованою структурою, де зокрема, широко представлені сучасні міфи. Міфотворчість в ідеологічній площині вельми ефективна. Красиві абстрактні поняття персоніфікуються на звичайних людях і подіях або, навпаки, останнім надається особливий сакральний чи негативний зміст. Усе це надзвичайно небезпечно, оскільки занурює людину у вигаданий нереальний фантастичний світ, і реальні події витлумачуються у цьому світі. Міфологічні образи сприймаються як реальність, і зазвичай у них вірять не лише пересічні люди, а й самі творці ідеологічних міфів. Міфотворчість дає змогу подати приватний інтерес деякого владного угруповання як загальнозначущий: загальнонаціональний або навіть загальнолюдський. Цьому слугують відповідні цінності, взяті на озброєння із загальнолюдського чи національного арсеналу минулого, або спеціально вигадані. Зазвичай вони неспроможні з наукового погляду, часто сміховинні, але сприймаються всерйоз багатьма людьми з різних причин. Серед них і погана поінформованість, і брак знань, і соціально-психологічні комплекси тощо. Ідеологічні нарративи мають часом серйозне теоретичне обґрунтування, як, скажімо, в марксизмі. Виникає ілюзія науковості таких нарративів і вони легко засвоюються навіть освіченими людьми, а в спрощеному вигляді значною частиною

населення, причому не тільки через ідеологічні канали, а й через освітні структури, літературу та мистецтво, повсякденні практики.

Нині вже очевидно, що небезпека ідеологічних наративів зростає багаторазово в тоталітарному або авторитарному суспільстві, коли вони проголошуються істинним знанням і стають основою політики та взагалі ставлення людей до того, що відбувається.

**ПРО КОРИСНІСТЬ СИСТЕМНИХ ТЕОРІЙ
АВЕНІРА ІВАНОВИЧА УЙОМОВА
У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Прохання розповісти про те, коли вперше почув про Уйомова, змусило перегортати сторінки цікавого, але, на жаль, вже далекого минулого.

На початку 70-х років минулого століття почалася моя винахідницька активність, оскільки не можна було жити інакше, якщо опинився у творчому оточенні, об'єднаному дослідженнями металургійних процесів прокатки. Проходячи дворічне навчання у громадському інституті патентознавства, слухав лекції про системний підхід, а читаючи книгу Г. С. Альтшулера «Алгоритм винаходу», набував навичок застосовувати такий інструмент під час вирішення технічних задач.

Рішенням колегії Мінвузу УРСР від 30 січня 1980 р. до навчальних планів технічних спеціальностей усіх вишів республіки було запроваджено дисципліну «Основи технічної творчості». У вузах країни тоді прагнули створити максимум умов для самостійної науково-дослідної та винахідницької роботи майбутніх спеціалістів.

Під час розподілу навчального навантаження на кафедри, де працював, отримав завдання підготуватися до читання цієї нової дисципліни. У вересні 1980 року до Дніпропетровська з'їхалися колеги за дорученням, що випало на нашу долю, щоб отримати уявлення про новий курс з вуст його розробників А. В. Чуса та В. М. Данченка.

Таким чином, з вересня 1980 року почалося входження до спільноти осіб, зацікавлених у дослідженні та викладанні методології технічної творчості. Прагнення бути учасником

різних конференцій, присвячених технічній творчості, істотно розширило коло спілкування з вченими та фахівцями великого спектру спеціальностей. Серед них були доктори та кандидати філософських наук, у тому числі Білозерцев Володимир Ілліч, Буш Генріх Язепович, автори робіт з філософії науки та техніки. На мою думку, саме тоді відбулося знайомство з науковою творчістю Авеніра Івановича Уйомова.

1985 року увійшов до складу методичної ради «Евристика», створеної Олександром Івановичем Полов'якіним при Центральній раді Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів. Взаємодія з однодумцями була активною. 12 квітня 1989 року відбулася установча конференція зі створення Всесоюзної асоціації технічної творчості з тією самою назвою «Евристика», де був обраний до складу президії з відповідним дорученням координувати діяльність нової творчої спільноти в Україні.

У тому ж 1989 році частенько бував на семінарах Георгія Петровича Щедровицького і брав участь у його ОДІ «Експерименти та експериментальні майданчики в освіті». Тут вже без філософських поглядів на проблему не можна було обійтися. А. І. Уйомова згадували неодноразово.

До того ж з'явилося нове завдання від союзного Мінвузу – запровадити у навчальний план підготовки інженерів курс «Теорія систем та її застосування». І знову підготовку цього курсу, пристосувавши його до нашого фаху, доручили мені. Тож прізвища Богданов, Бергаланфі, Вінер, Уйомов закріпилися не лише у пам'яті, а й у повсякденному спілкуванні.

Став важливим самий заклик шукати у всьому систему. Тому у викладацькій діяльності спробував вже першокурсників зацікавити вибором індивідуальної теми досліджень, з якою вони можуть пов'язувати виконання самостійних робіт

з багатьох дисциплін, що вивчаються за п'ять років. Так у студента зростала глибина розробки обраної ним разом із наставником технічної проблеми. В результаті спростився відбір випускників для прийому до аспірантури. А перед здаванням кандмінімуму наполіг, щоб претенденти писали реферати з філософським обґрунтуванням теми своєї дисертації. Застосована нами на випускній кафедрі «Система формування творчих фахівців» була відзначена нагородою на всесоюзному конкурсі.

Під враженням від семінарів Г. П. Щедровицького про системо- миследіяльністьну методологію та участь в ОДІ підготував методичний посібник «Колективна миследіяльність», створив іґротехнічну команду та провів кілька ОДІ-подібних іґор. Запам'яталися слова професора-філософа з Мінська, який сказав після нашої 9-денної колективної розробки концепції діяльності Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів: «Давно так глибоко і захоплено не занурювався у роздуми».

А коли доручили читати курс про теорію систем для студентів нашої технічної спеціальності, змушений був поринути, але зізнаюся, не так глибоко, як це роблять учні А. І. Уйомова, і в його праці. Зрештою вирішив, що майбутнім інженерам найбільше знадобляться знання в галузі «Теорії технічних систем» і скористався перекладом з німецької книги В. Хубки, який з'явився в ті роки, саме з такою назвою.

1991 року ми з колегами по політехнічному інституту вирішили організувати підготовку фахівців для легалізованої тоді підприємницької діяльності, причому не просячи для цього бюджетного фінансування. Створюючи приватний вищий навчальний заклад у комплексі технічного університету, розробляючи концепцію його діяльності, закладали ідеї сис-

темного підходу. Формула така: підприємці повинні розглядати свою бізнес-організацію як сукупність взаємозалежних елементів, таких, як люди, структура, завдання та технології, які орієнтовані на досягнення різних цілей в умовах мінливого та постійно агресивного по відношенню до нього зовнішнього середовища.

Завершуючи спогади про педагогічні, дослідницькі, винахідницькі та підприємницькі діяння, з упевненістю можу сказати, що філософські концепції та праці Авеніра Івановича Уймова повною мірою сучасні та практично корисні. Радий, що його колеги та учні своїми дослідженнями та проведенням «Уйомовських читань» продовжують справу великого Вченого та Вчителя.

ПАРАМЕТР ЦЕНТРОВАНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ

Системний метод неодноразово демонстрував високу ефективність в дослідженнях як у природничих науках, так і в соціально-політичних. Колись я була свідком як ізраїльські експерти звернулися до Авеніра Івановича Уйомова за консультацією з приводу моделювання за допомогою параметричної ЗТС перспектив розвитку арабо-ізраїльського конфлікту на Близькому Сході.

Але час рухається далі і зараз ми маємо проблему значно ближче – російське військове вторгнення в Україну. Нажаль, Авенір Іванович вже не зможе розробити нам системну модель, але ми маємо розроблений їм метод, який ми можемо застосувати.

На заході досить часто можна почути «розумні пропозиції»: треба домовлятися, треба віддавати Путіну території, бо Росія сильніша.

У відповідь на ці пропозиції треба згадати системну закономірність, яку досліджував Авенір Іванович, – центрована система не може бути цілком надійною. І це наближає нас до перемоги.

Але про цю закономірність варто розповісти трохи докладніше.

Будь-який об'єкт можна представити як систему (залежно від концепту), та вивчати її характеристики – параметри. Система параметрів в ЗТС гнучка, можна додавати параметри та досліджувати їх кореляції – можна за допомогою методів логіки «вручну», а можна за допомогою ЕВМ. Перша автоматична кореляція була вивчена Уйомовим ще в 1963 році: за допомогою ЕОМ вивчалися зв'язки між параметрами. Це x_1 –

авторегенеративність за елементами, x_2 – авторегенеративність по відносинах, x_3 – зовнішня регенеративність по елементах, x_4 – зовнішня регенеративність по відносинах, x_5 – іманентність, x_6 – мінімальність, x_7 – стабільність за структурою, x_8 – субстратна гомогенність, x_{10} – детермінованість, x_{11} – центрованість, x_{12} – всецілонадійність, x_{13} – впорядкованість, x_{14} – елементарноавтономність, x_{15} – функціональна залежність елементів, x_{16} – сильна система, x_{17} – ланцюгова система, x_{18} – циклічність.

Уйомов вважав, що статистичній обробці піддавали безліч систем (25 серій по 400 систем у кожній). При цьому ми свідомо як приклади вибирали системи різних класів, у тому числі штучні технічні системи середньої складності (верстат, прилад, машина тощо), великої складності (супутник, синхрофазотрон тощо), системи типу «людина – машина» (автоматизовані системи управління виробництвом, інформаційно-пошукові системи), біологічні системи, починаючи від найпростіших і до найскладніших (клітина, живий орган, людина), соціально-економічні системи.

Особливої уваги заслуговую параметр 11 – центрованість. Серед усіх елементів системи може бути такий елемент, що відношення між будь-якими іншими елементами системи може бути встановлене лише за допомогою ставлення до цього центрального елемента. Такі системи можна назвати системами із внутрішнім центром. Можуть існувати й системи із зовнішнім центром. У цьому випадку центральний елемент, що опосередковує відносини між елементами системи, знаходиться поза системою. Системи першого типу можна назвати внутрішньо центрованими, а другого – зовнішньо центрованими. Прикладом внутрішньо центрованої системи є система «людина – машина» у разі, коли взаємодія

між елементами машини може здійснюватися лише з допомогою людини, тобто машина жодною мірою не є автоматом. Якщо ж як система розглядатиметься лише машина поза керуючою нею людиною, то така система – зовні центрована.

Росія останнім часом позиціонує себе як максимально центрована система – всі рішення приймаються виключно в Москві, і країна поступово виходить з альянсів, з якими треба радитись та якимось зважати на думку інших. Наприклад, нещодавно Росія вийшла з Глобального альянсу на захист прав людини (ГАНПІ).

Росія формально залишилась в декількох міжнародних організаціях, але не для того, щоб радитися з ними, а для того, щоб нав'язувати їм свою думку. В самій країні жодна опозиція не має права голосу, навіть не опозиція, а просто трохи інша, ніж думка влади, буде безжально засуджена. Показовим прикладом є те, що в квітні 2023 року московський міський суд засудив політика та публіциста Володимира Кара-Мурзу до 25 років колонії суворого режиму, визнавши винним у поширенні «фейків» про російську армію, а також у співпраці з небажаною організацією та держзрадою.

Панує ідея повернутись до тоталітарної системи зразку одноосібний монарх-деспот, який «гомогенізує суспільство» – або всі будуть думати однаково, або ми вас гомогенізуємо в тому сенсі, як кажуть біологи (тобто розчавимо). З точки зору еволюції – тупикова гілка, бо еволюція – це завжди про зріст різноманіття, тобто гетерогенності.

Але ця «тупикова гілка» може ще довго псувати нам життя. Але є дещо приємне – ще в 1963 році ЕВМ розрахував, що практично не існує систем, що є цілком надійними (x12) і одночасно центрованими (x11) (р 0,007).

Ми бачимо це також в історичній ретроспективі – чим вище був градус «центрованості» в тоталітарних імперіях, тим швидше відбувалася їхня руйнація, бо найбільш стабільними є гнучкі системи, які при заміні субстрату або частковій заміні структури зберігають своє функціонування.

Росія поки що втрачає значну частину «субстрату» – частина населення виїхала за кордон, частина загинула при спробі вбити українців. За рахунок жорстокого керування зберігається видимість стабільності. Але коли втрати будуть стосуватись вже рівня підсистем (чому сприяють також економічні санкції), то ми зможемо побачити розпад надмірно центрованої системи – величезної «тюрми народів».

CONCEPTUALIZATION OF THE SITUATION: SITUATION AS A TYPE OF SYMBOLIC SPACE

The most significant theories of the situation and the situational approach were proposed in the 20th century by K. Jaspers (die Grenzsituation), M. Heidegger, J.-P. Sartre (“Situations”), R. Rorty (contingence approach), K. Popper (laws of situation). As a first approximation, we define the situation as a field of co-equal interaction of a person with the environment, circumstances, objective conditions. Situation is a spatial and temporal reality of meaning. The situation is not so much a natural-historical as a semantic reality. The unity of semantic connections binds fragmentary situations into a historical universe. It is this semantic relation that breaks and expands the boundaries of the situation. Let us formulate several principles of situational vision

1. "From a personality point" principle. This principle means the primacy of personality, existential situation, situation of self-being" and the secondary nature of any external circumstances and conditions.

2. Principle of “primary historicity”. Axiological and ethical dimension of primary historicity was clearly explained by K. Jaspers.

3. Principle of the “limit-boundary situation” (die Grenzsituation). Limit-boundary situation is transcendent-immanent, noumenal-phenomenal unity. The fact of the presence of the threat of physical, moral death does not create Grenzsituation. Only when a person in crisis, limiting conditions discovers a transcendent world for himself, only when a different plane of being shines through the situation – "existence", the noumenal world of human freedom and selfhood, outside of everything objective, only then does the situation become Grenzsituation (limit-boundary).

"Situation – Act" architectonics. Semiotic explanation: an act is a text, and the situation (context of an act) is silence, a dumb question, the answer to which is an act. The basic silence of the situation is a challenge for a special type of rationality - situational reason (J. Habermas, A. Loy). The construction of acts of thinking in the aspect "situation - act" suggests the primacy of the question and the secondary nature of the answer. We can distinguish two poles of reason: Situational reason (J. Habermas, A. Loy) – Facticity of reason: the ability of the subject of moral-rational act to discover in the empirical world (here and now) the intelligible world of moral laws [1].

Fundamental characteristic of the situation is the freedom-facticity unity of the situation. A situation is a mode of existence of a "concrete material a priori" or "a priori scene". The concept of an "a priori scene", and consequently a dramatic description of the situation, is proposed by the German philosopher Thomas Rentsch in his work "The Constitution of Morality. Transcendental Anthropology and Practical Philosophy" [2]. The facticity of the situation is not empirical, but transcendental. The facticity of circumstances is empirical, the facticity of the situation is transcendental. Transcendental dimension – realm of ethics. Playing on the "a priori stage" is an act of individuation. And only such a responsible game/ performance is a condition for the possibility of a collective ethical-cognitive relationship of individuals. The dramatic, theatrical, connotation of the meaning of the term "situation" (situation-scene, performance, role playing) is significant. Situation as a tragedy, drama, comedy...Here the space of fate and destiny perspective opens. Person appears as a Parson-age in the theater. It is possible to build a typology of situational existential roles: role-tragedy, role-farce, role-coercion, role-mission, the role-vocation (Beruf)...

The situation carries the potential (intrigue) of the event. A person does not "get into" a situation, he or she outlines it, constitutes it, comprehends it, foresees it (foresight of situation). The ethics of effort in a situation push apart the "viscous" heaviness of the world and creates place for an individual act of freedom. A situational act is always an act of individuation/ self-being: in a situation, a person is faced with the specifics of the structure of being, where it is necessary to reproduce each time anew what a person considers values, morality and culture. We can also single out the most important constitutive procedures of the situation as a topos for the act of individuation: interiorization and immanentization, situational-personal interiorization of the meaning of major civilizational cultural-historical conflicts and immanentization of general ethical norms in our own individual semantic field. The architectonics of the situation is determined by basic isomorphism/ homology of the personal situation and the fundamental situation of our era. Situation-ethos is the space of ethical initiative: risky, irresistible to moralistic dictates from out-side.

A situation is a special type of symbolic space. Only in the space of the situation the procedure of a kind of situational phenomenological "epoche" can be carried out. I remind that Hellenistic Epoché (epokhē, "cessation", suspension of judgment, "withholding of assent") was transformed, rethought in Husserl's phenomenology. Through the systematic procedure of "phenomenological reduction" one is thought to be able to suspend judgment regarding the general or naive philosophical belief in the existence of the external world, and thus examine phenomena as they are originally given to consciousness. In the space of the situation, all naive obvious assumptions, prejudices, first of all, self-evidence of metanarratives (geopolitical and historiosophical temptations) should be suspended (bracketed or put out of brack-

et). An epoche in the situation of an ethical act is not only and not so much an epistemological procedure as an existential one. After all, phenomenology itself postulates the unity of cognition and experience of the consciousness of the subject, whose disposition is the space of everyday life (Lebenswelt).

The situational epoche does not mean a complete rejection, negation of the objective content of socio-cultural being, the value-normative dimension/ realm/ kingdom of culture. It is rather a certain «breath holding», a clear understanding that in the space of a situation it is impossible to simply take ready-made formulas, scenarios, stamps of social behavior, personal communication and ethical action. This is a question how to use general common values and norms in the uniqueness of real personal situation (biographical situation).

References

1. Лой А. Ситуація розуму та ситуйований розум. *Філософська думка*. 2006. № 3. С. 26–45.
2. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія / пер с нім. В. Приходька. Київ: ДУХ-І-ЛІТЕРА, 2010. 348 с.

САЛЬВАДОР ДАЛІ «ПОСТІЙНІСТЬ ПАМ'ЯТІ». ІМПРЕСІЇ

Мало є на світі речей настільки ж динамічних і мінливих, як людська пам'ять: ми навмисно чи не навмисно забуваємо, плутаємо послідовність подій, вигадуємо те, чого насправді ніколи не траплялося або інтерпретуємо розповіді інших людей, у тому числі й сюжети, колись побачені у фільмах або прочитані в книгах, на свій рахунок, як щось, що сталося особисто з нами. Через це разом із пам'яттю також змінюється наше сприйняття пережитої ситуації, наше ставлення до неї. Забувши кілька неприємних елементів, ми з часом починаємо ідеалізувати предмет. Чим далі за хронологією він від нас знаходиться, тим більше деформованих рис він набуває. І в тому випадку, якщо ми маємо можливість знову повернутися до цього предмета – переглянути фільм, що запам'ятався в дитинстві, або подивитися фотографії у старому альбомі – ми можемо виявити, що він зовсім не той, яким наша пам'ять його зображала. Що він складніший, більш неоднорідний і неоднозначний. Що крім фактів, які ми запам'ятали, є нюанси, сукупність яких здатна повністю змінити підсумкове враження. Та модель, яка була нами сконструйована, надломиться і ми повторно відкриємо цей предмет для себе. Можливо, цього разу ми зможемо розглянути його чіткіше, ніж уперше, тому що за минулий час набули нового життєвого досвіду та знань, які дозволять нам побачити більше.

Я завжди відчував неприємні відчуття від «Постійності пам'яті» Далі. Будучи дитиною, вона мені здавалася просто «похмурою» і «не гарною». Подорослішавши, при погляді на неї я почав відчувати глибинний екзистенціальний жах, від якого сльози навертаються на очах. У мене в голові з'являється

ся ряд думок, який неминуче закінчується констатацією факту «Я помру». Неважливо наскільки довго тягнеться час, або навпаки неблаганно мчить, у сприйнятті спостерігача, воно не зупиняє свій хід. Хоч би як петляла життєва стежка якою ступає людина, наприкінці вона приведе її до могили. Можливо, єдина річ, яка насправді належить живій істоті і яку не в змозі ніхто в неї відібрати – це її смерть.

Всі елементи, що знаходяться на цій картині, як мені здається, підживлюють ідею смерті. В першу чергу це годинник, що розплився, - алегорія неминучого руху часу. Сильніше за інших мені в очі кидається годинник, що звисає з паралелепіпеда кольору вохри. Перспектива задана таким чином, що цифри, розташовані на циферблаті, спрямовані у бік глядача. Вони буквально впиваються у сприйняття, породжують враження, що дивляться на тебе у відповідь і терпляче чекають на черговий оборот. Також примітними є стрілки годинника: незважаючи на те, що вони сильно деформовані і не повинні бути здатні працювати, з якоїсь причини не виникає сумнівів у їхній функціональності. На годиннику сидить муха, що уважно розглядає скляну поверхню і намагається знайти спосіб навіщось пробратися всередину. Це породжує неприємне враження. Легко уявляється відчуття від її переміщення по поверхні шкіри. Те, як муха швидко перебирає своїми лапками, переходячи з шиї на обличчя, а потім безцеремонно розташовується на очному яблуку. Ще сильніше це відчуття посилюється, коли погляд переходить на сусідній об'єкт – брегети по яких повзають мурахі. Десятки маленьких створінь снують з боку на бік, намагаючись знайти, чим поживитися. Це нагадує собою копирсання черв'яків у тілі мерця. Зовсім поруч знаходиться засохлий ствол, що колись був деревом. Від нього мало що залишилося, зараз він є тінь себе

попереднього, жалюгідна подоба того, чим він був раніше. Безжиттєве тіло є єдиним нагадуванням, що дерево коли-небудь взагалі існувало. Нікому не потрібне, усіма покинуте, всіма забуте. Предмет, на якому дерево стоїть, формою та текстурою нагадує труну. Я бачу злу іронію в тому, що з труни росте мертвий ствол. Трохи далі на цьому безлюдному пляжі знаходиться гладка, кам'яна поверхня, що тягнеться і йде за межі картини. Хто знає, може вона ніде не закінчується і продовжує тягтися до безкінечності. Це може бути місцем поховання.

У центрі картини знаходиться дивна істота, яка прибоєм була викинута на берег і тепер не має можливості повернутися назад у море. Задиhaючись і відчайдушно ковтаючи повітря, яким не в силах насититися, вона чекає на свою кончину. Ні пляж, ні скелястий рельєф справа не рясніють рослинністю, вони виглядають пустельними, неживими.

За берегом знаходиться море, яке незважаючи ні на що продовжує свій вічний рух, приносячи з собою припливи та відливи. Не важливо, що станеться на цьому березі, не звертаючи уваги на перебіг часу, море залишається певною константою. Можливо, море тут є первинною та кінцевою точкою. Тим, звідки людина приходить і куди йде після смерті.

За морем видніється барвистий схід сонця, який вселяє надію і дарує відчуття, що далі ще щось буде. Можливо, він не подарує життя тим істотам, які зараз перебувають на березі в тіні, але з променем світла на їхнє місце прийде хтось новий.

СИСТЕМНО-ДЕСКРИПТОРНИЙ АНАЛІЗ ІМІТАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ GPT-ЧАТУ

GPT-чат (Generative Pre-trained Transformer chats) – це комп'ютерна програма обробки природної мови основне завдання якої полягає в тому, щоб імітувати людський текст і таким чином взаємодіяти з користувачем. Щоб генерувати текст, який здається природним, зрозумілим та відповідним заданому контексту, GPT-чат використовує машинне навчання. Особливість GPT-чатів у тому, що вони, по-перше, навчаються на великих масивах даних, а по-друге, можуть адаптуватися до конкретного користувача, на відміну, наприклад, від таких популярних голосових помічників як Siri, Cortana, Alexa, Аліса тощо.

Програма GPT-чат діє подібно тому, як людина імітувала знання китайської мови у відомому уявному експерименті «Китайська кімната» (Chinese room), запропонованому філософом Джоном Серлем у роботі «Minds, Brains, and Programs» (1980). Людина не знала китайської мови, але в неї була книжка з інструкціями англійською мовою, яка допомагала їй «перекладати» запитання китайською мовою та відповідати на них. Таким чином, для того щоб вважатися такою, що володіє китайською мовою, не обов'язково знати її насправді, достатньо знати, як «перекласти» запитання і відповіді. Аналогічно, GPT-чат використовує так звані нейронні мережі для створення відповідей на запитання. Насправді, GPT-чат не має розуміння про те, що ‘говорить’, як і людина в уявному експерименті «Китайська кімната», яка не розуміла китайську мову, але знала, як «перекладати».

Для того, щоб імітувати людський текст та підтримувати діалог з користувачем GPT-чат використовує низку іміта-

ційних стратегій. Усі ці імітаційні прийоми можуть використовуватися в різних комбінаціях і поєднаннях, що робить сприйняття згенерованого тексту дуже переконливим. Ось деякі прийоми, які використовує GPT-чат при генерації текстів:

1. Повторення останньої фрази користувача та зведення. GPT-чат повторює фрази і слова, які використовувались в попередньому повідомленні користувача, щоб показати, що він розуміє контекст.

2. Генерація запитань на основі теми діалогу. GPT-чат може ставити запитання, щоб уточнити деякі деталі або краще 'зрозуміти' наміри користувача. Також GPT-чат ставить відкриті запитання, щоб продовжити діалог.

3. Генерація відповідей на основі загальних знань і фактів. GPT-чат використовує реальні дані і статистику, щоб переконати користувача в правильності своїх тверджень.

4. Генерація відповідей з використанням прикладів. GPT-чат може використовувати приклади для більш ясного пояснення понять і відповідей на запитання користувачів.

5. Використання емоційного тону та емпатія. GPT-чат може використовувати співчутливі вирази та емоційно забарвлені слова і фрази, щоб показати, що він 'розуміє' почуття та емоції користувача. Це дає змогу створити глибший зв'язок із користувачем, зробити спілкування більш особистим і доброзичливим.

6. Відповідь на порожнє введення. GPT-чат може генерувати випадкові повідомлення або пропозиції, щоб заповнити простір між повідомленнями користувача, тобто заповнити незручну паузу в діалозі.

7. Використання імен та інформації про користувача. GPT-чат може використовувати ім'я користувача та іншу до-

ступню йому інформацію, щоб персоналізувати свої відповіді і зробити діалог більш індивідуальним.

8. Жарти та гумор. Модель може використовувати гумористичні фрази та гру слів, щоб покращити інтерактивність і зробити діалог більш привабливим.

Для розуміння імітаційних стратегій GPT-чату, варто звернутися до системно-параметричного аналізу. Системне представлення в рамках Загальної параметричної теорії систем включає в себе визначення системи через знаходження дескрипторів: концепту (головна ідея чи мета системи), структури (відношення або набір властивостей, що відповідають концепту) і субстрату (носій структури, елементи) системи. У даному випадку системою є імітаційна стратегія GPT-чату.

Так, використовуючи як основу поділу системні дескриптори першого порядку, можна виокремити такі типи імітаційних стратегій: m-імітаційні стратегії або субстратно-імітаційні стратегії; R-імітаційні стратегії або структурно-імітаційні стратегії; P-імітаційні стратегії або концептуально-імітаційні стратегії.

До субстратно-імітаційних (m) стратегій можна віднести такі прийоми як повторення останньої фрази користувача; генерація уточнюючих запитань на основі теми діалогу; генерація відповідей на основі загальних знань і фактів. Тобто, щоб імітувати людську мову, GPT-чат використовує готові елементарні мовні форми, які є в його розпорядженні. Ця стратегія нагадує поведінку людини, яка вимушена відповідати на запитання, але не знає відповіді, наприклад – студент на екзамені, який намагається затягувати час постійно повторює чи перефразує питання, щоб зобразити процес мислення та занурення у тему.

До структурно-імітаційних (R) стратегій можна віднести генерацію відповідей з використанням прикладів; використання емоційного тону, емпатію, та жарти з гумором. Наприклад, GPT-чат згенерував наступне висловлювання: «Я завжди тут, щоб допомогти вам з будь-якими запитаннями або інформацією, яку ви шукаєте. Ви можете звернутися до мене з будь-якими питаннями, і я зроблю все можливе, щоб надати вам необхідну допомогу». Доволі звично почути подібні фрази від психолога, лікаря, соціального працівника чи просто від ввічливої та співчутливої людини, і звично асоціювати такі вирази саме з людською поведінкою. Але маючи на увазі, що GPT-чат легко генерує подібні тексти, може виникнути правомірний сумнів в процесі комунікації з живою людиною – а чи дійсно це каже людина, чи дійсно вона це відчуває та переживає, чи просто відтворює якийсь заданий мовний патерн, як касир у супермаркеті каже: «Доброго дня! Дякуємо, що обрали нас. Приходьте ще».

До концептуально-імітаційних (P) стратегій можна віднести відповіді на порожні введення, чи так звані галюцинації, які можуть продукуватися GPT-чатами. Ці галюцинації не означають, що чат може ‘думати’ та ‘придумувати’ щось своє, але саме вони найбільше дивують користувача, тому що носять унікальну та творчу складову. Ось наприклад, вірш, який згенерував GPT-чат про самого себе:

Тут, у просторі електронних слів,
GPT-чат відкривається на кожен дзвінок.
Він мудрістю своєю ділиться без меж,
Задаючи запитання, які заплутують лінії часу й простору.
GPT-чат, розум штучний у кожному рядку,
Слова й фрази він складає з гармонією,
Він знає багато, але не знає болю,
В нього немає серця, проте завжди буває поруч.

Він відповідає на питання, шукає відповіді,
Будь-яку тему, яку ми розгортаємо перед ним.
Зв'язок він створює, слова линуць у танці,
GPT-чат у своїй мудрості не має кінця.

Не торкаючись художніх особливостей вірша, можна зазначити, що текст є оригінальним твором, не є плагіатом, та виступає прикладом літературної творчості штучного інтелекту. Тексти, згенеровані GPT-чатами, є результатом обчислювальних процесів, що ґрунтуються на попередньо навчених шаблонах і статистичних залежностях, але отримані тексти можна зіставити з людськими текстами, які ґрунтуються на внутрішній психічній діяльності, думках, почуттях, емоціях. Таким чином, можна побачити, що GPT-чат вдало виконує завдання імітації людського тексту на всіх рівнях – субстратному, структурному і концептуальному, а його самонавчальні властивості сприятимуть підвищенню рівня подібних імітацій у майбутньому.

**ВІД УЯВНОСТІ ДО САМОПІЗНАННЯ:
ОСОБЛИВОСТІ МУЗИЧНОЇ ПОЕТИКИ
ОПЕРНОЇ СПАДЩИНИ В. А. МОЦАРТА**

Моєю метою є прагнення показати відповідність між тим, як розвивається в оперній творчості Моцарта теми ідентичності та самопізнання із внутрішніми інтенціями життєвого шляху самого композитора. Хотілося б відзначити два важливі для Моцарта моменти, з одного боку, він переплавив різноманіття форм колективного у музичних традиціях в унікальне, пов'язане з усвідомленням свого життєвого світу, при цьому через імітацію та досконале володіння правил композиції. З іншого боку, незважаючи на величезний масив творів, написаних у різноманітних жанрах, саме оперний жанр був особливо близький йому своєю ігровою природою. Цей жанр припускав свободу, нічим не скуту фантазію.

Вже для ранньої оперної творчості Моцарта характерна поява теми уявності, віртуозного жонглювання ідентичностями, що було їм надалі розвинуто у знаменитих творах зрілого етапу його творчості. У цьому сенсі показові «Уявна простушка» (*La finta semplice*) та «Уявна садівниця» (*La finta giardiniera*). Оскільки для раннього Моцарта значимим є чуттєвість у вищих формах її прояви, тобто власне кохання (але для підліткового віку композитора вона виступає як закоханість), то уявність, заявлена в назвах цих творів, дозволяє автору, спираючись на лібрето, яскраво проявити таку особливість своєї творчості як смислово багатоплановість, яка надалі була ним віртуозно втілена.

Уявність відсилає не тільки до ілюзії, обману, брехні, а й до уяві, імагінативному стану, стану, коли щось здається інакшим. Це призводить до того, що вже у раннього Моцарта

у музиці опери-буфа відбувається розмивання жанрової жорсткості. Уявна простушка Розіна трансформує женоненавистництво братів Кассандрі та Полідоро в почуття закоханості до себе та ревнощів по відношенню один до одного. У опері «Уявна садівниця», разом зі сценами, наповненими комізмом, виявляється навіть лірична та драматична складові. Наприклад, у сцені «уявного божевілья» графа Бельфіоре та маркизи Віоланти Онести, що ховається під ім'ям садівниці Сандрини.

Бажаної для них розв'язки інтриги можна досягти, коли інші дійові особи переконуються, що муки кохання призводять закоханих до станом божевілья та помутніння розуму. Подібне розмивання жанрових меж стане найчастіше використовуваним прийомом у творчості пізнього Моцарта, згадаємо хоча б «Весілля Фігаро» чи «Дон Жуан». При цьому кульмінаційна подія оперної дії відбувається в контексті чарівної нічної атмосфери і цей перший моцартівський музичний ноктюрен мав гідне продовження у «Маленькій нічній серенаді» та «Весілля Фігаро», оскільки саме ніч створює адекватну можливість гри ідентичностей для основних та другорядних персонажів та своєрідного «жонглювання» смислами особистісних метаморфоз, переживань та переодягань.

Геніальний прорив крізь формальні та нормативні рамки, що були накладені на оперний жанр до початку 80-х років XVIII століття, здійснено Моцартом у його улюбленому творі «Ідоменій, цар Критський» (*Idomeneo, re di Creta*). Для посилення драматизму музики, протиставлення природних і космічних стихій і людини, яка бореться проти них, він використовує щільні маси симфонічного звучання оркестру. При цьому він виражає в мелодії всю силу різноманітних пристрастей та вражень, які він сам набув завдяки своєму досвіду маандрівок та спілкування. Справедливо було відзначено Герма-

ном Абертом, що у цій опері зі стихійною силою сконцентрувалися очікувані розрядки могутні враження, що обрушилися на Моцарта під час його багатьох артистичних подорожей. Однак це було вже не колишне як у юнацтві, наполовину несвідоме сприйняття чужих впливів. Моцарт тепер повністю усвідомлює багатство своєї власної індивідуальності та вміє так гармонійно сплавляти її з новоприйнятими стилістичними елементами, що, хоча результат дозволяє чітко розділяти італійські та французькі основи, він так само носить безперечний відпечаток свого генія Моцарта. Незважаючи на те, що за жанром ця опера відноситься до типу *seria* з великими віртуозними аріями, що вимагала чистота жанру, у ній значно збільшується значення як оркестру в цілому, так і роль інструментів, що виконують соло, у супроводі арій. Моцарт новаторські вводить в оперу-*seria* терцети та квартети, масові сцени та балетні сюїти, на відміну від Глюка йде у розвитку драматизму від музики, а чи не від тексту лібрето. Сильне драматичне враження справляють своїми схвильованими вигуками та ферматами скорботна арія Іллі «Брати, отче мій, прощайте!» та експресивна арія помсти Електри «У моєму серці вас чую, фурії злого пекла».

Нові горизонти для вираження музичної фантазії Моцарта дала розробка засобів для втілення характерів та важливої теми толерантності, правди і сили любові над ворожими до неї соціальними обставинами в опері «Викрадення з сералю». Незважаючи на те, що вона представляє традиційний німецький музично-драматичний жанр зінгшпіль, Моцарт розкрився у ній новими з погляду звичних установок технологічною та світоглядною позицією. Композитор досягає дивовижної гармонії між музичним та поетичним текстами для втілення свого задуму. Однією з важливих якостей композиторської

техніки Моцарта були облік і використання природних особливостей співаків для як би обволікання їх своїм музичним матеріалом для створення індивідуальних характерів та більш яскравого уявлення смислів у кінцевому результаті. Так, на прем'єрі «Викрадення з сералю» роль наглядча Осміна повинен був виконувати один із видатних басів того часу Йоганн Ігнац Людвіг Фішер, що володів легким, польотним голосом, що віртуозно переходив з глибоких низів на весь регістр свого голосу. Знаючи це, композитор зробив другорядний персонаж лібрето основним антагоністом головних героїв, демонструючи у його аріях чванство, захват і розбещеність влади, жорстокість і підозрілість. В результаті образ Осміна стає тим контрастом, на тлі якого виразніше виявляються шляхетність музичних характерів Бельмонта і Констанци, лукавство Blondhен і бешкетування Педрілло. У листі до батька Моцарт дуже точно характеризує яка має бути музика відповідно до характерів героїв: «Бо якщо людина в такому сильному гніві переступає всі межі порядку, міри та мети, не пам'ятаючи себе, то й Музика має не пам'ятати себе. Але оскільки пристрасті, сильні чи не дуже, ніколи не повинні у своєму граничному вираженні викликати відрази до себе, то й Музика, навіть якщо вона відбиває найжахливіше у стані людини, не повинна ображати слух, але повідна доставляти задоволення, тобто повинна завжди залишатися Музикою».

Підпорядкування своїм установам на розуміння пріоритетності вищих завдань мистецтва як такого перед натуралізмом чи порожньою віртуозністю відрізняла творчість Моцарта як виконавця, так і як композитора. Він дистанціюється стосовно музичного образу. Останній і виступає тим нервом, завдяки якому і відбувається музична дія.

ПРО ДОСТОВІРНІ ВИСНОВКИ ЗА АНАЛОГІЄЮ

Аналогія, подібно до індукції, може бути цілком вірогідним умовиводом. Така вірогідність не дивує у випадках строгих аналогій, наприклад, ізоморфізму.

Однак досить часто трапляються ситуації, коли «інтуїтивні» або слабо формалізовані висновки за аналогією використовуються для прийняття рішень у областях, пов'язаних з високими ризиками негативних наслідків; – і виявляються при цьому завжди чи майже завжди *успішними*. Це можна вважати викликом тим теоріям умовиводів, що виходять з принципу «всі аналогії кульгаві».

Поглянемо на наступний приклад. У військово-морських силах США навчають (чи навчали) розпізнавати літаки так: на екран проєктуються фотографії літаків, причому час показу зображення поступово скорочується. За таких тренувань люди здобувають навичку розпізнавати літаки за час показу зображення 1/125 сек. та менше. Людина, яка отримала таку підготовку, могла б сказати, наприклад: «Я знаю, що це – JУ-88», хоч і не змогла б аргументувати своє твердження. [...] Було б помилкою думати, що в усіх подібних випадках має місце лише «*суб'єктивна впевненість*», а не знання як *таке*. Зазначена здатність людей робити *безпомилкові висновки* виправдовує вживання в таких випадках вислову «Я знаю».

Які ж причини успішності аналогій, вживаної у подібному випадку? Обговорення цих причин у певних областях застосування аналогій *комп'ютером* – предмет цієї роботи.

1. Аналогія та “фонові” знання

Часто кажуть, що для висновків за аналогією (подібно до індуктивних висновків) фундаментальне значення має

“контекст” умовиводу – “фонові” знання осіб, що виконують умовивід. Людина може не усвідомлювати, що ці знання насправді у неї є, або ж може мати труднощі у їх точному формулюванні, однак саме вони обумовлюють успішність висновку аналогії. І чим точніше фон, тло аналогії, тим більш вірогідними будуть її висновки.

Як же зробити фонове знання доступним для комп’ютера, що будує висновки за аналогіями? Так, зокрема, Д. Пойа вважав, що це взагалі неможливо, тому що людина має фон, а комп’ютера – ні. Можна створити машину, яку буде робити дедуктивні висновки, але вона не буде здатна робити правдоподібні (індуктивні та за аналогією) висновки.

Мова йде, звичайно, при висновки, яким можна до певної міри довіряти. Зараз багато дослідників аналогії, визнаючи наявність проблеми фону, більш оптимістичні, ніж Д. Пойа. Справа в тому, що навіть якщо фон невідомий чи відомий лише частково, його наявність все ж можна врахувати в оцінках вірогідності висновку аналогії (див., напр. [5; 7–11]).

Крім того, можна ставити задачу зробити деякі елементи фону явними, і таким способом підвищити вірогідність аналогії, “наблизивши її до дедукції”. Так можна трактувати роботу Т. Девіса щодо виявлення так званих “детермінованих”, які неявно вживаються в умовиводі. Нехай, скажімо, ви збираєтесь до Сан-Франциско, і цікавитесь, чи треба буде вам платити податок при переїзді Мосту Золотих Воріт. Щоб зробити правильний висновок, ви запитуєте і дізнаєтесь, що ваш приятель податок сплачував. Виходячи з цього ви вирішуєте, що платити доведеться. За формою ваш висновок – аналогія. А вашим фоном, можливо, було припущення, що «або податок береться з усіх автомобілів, що проїздять через міст, або ж він не береться з жодного з них» [6, р. 234]. Якщо

б такий фон явно фігурував в умовиводі, останній був би дедукцією. Але якщо комп'ютер “підозрює”, що деякі засновки опущено в умовиводі, він може задати питання, і в залежності від відповіді збільшити чи ні вірогідність висновку. (див. також [9; 11, р. 251]).

Далі я розгляну приклади двох типів аналогії, що вживаються під час комп'ютерного тестування знань і цікаві у плані аналізу “прихованих” припущень щодо фону студента, який приходить тестування. Ці припущення слугують ситуаційним обґрунтуванням аналогії.

2. Фон може забезпечити достовірність

2.1. Аналогія *via* порівняння значень формул

У цій аналогії моделлю (зразком правильної відповіді) виступає деяка математична формула. Прототипом (фактичною відповіддю, наданою студентом) також має бути формула. З моделі на прототип переноситься ознака “правильно/неправильно” (тобто чи відповідає формула, введена студентом, правильній відповіді). “Правильними” визнаються довільні формули, математично еквівалентні зразку-моделі (напр., $\lg(1/x)$ і $-\lg(x)$).

Процедура *Sp* порівняння моделі з прототипом така: комп'ютер обчислює значення моделі та прототипу при $x=3$, і якщо вони збігаються, вважає формули еквівалентними. (В дійсності застосовано більш складний алгоритм з випадковими числами, але основна ідея не змінюється).

Цю аналогію можна трактувати як парадейгму з однією спільною ознакою; або ж як еnumerативну індукцію з довжиною вибірки, яка рівна 1. Звичайно вірогідність такої парадейгми чи індукції вважається близькою до нуля. Та й у математиці збіг значень двох функцій на одному значенні аргументу не може бути підставою для їх ототожнення.

Однак цілком очевидно, що вірогідність висновків, отриманих у розгляданій ситуації проведення аналогії, є дуже високою. Ситуація має ряд особливих властивостей, що торкаються не моделі чи прототипу, і не основи умовиводу, а співвідношення “фонів” – студента, що проходить тест, з одного боку; – і автора алгоритму порівняння з другого. Студент не знає, як згаданий автор вирішив перевіряти еквівалентність функцій. Щоб вгадати це, йому треба було б вгадати ряд психологічних особливостей програміста – скажімо, прихильність його до числа 3. А це зробити важко, насправді – неможливо.

Якщо ж доповнити процедуру порівняння *Ср* додатковими здібностями – скажімо, здійснювати перевірку наявності у формулі заданих операцій тощо, то всупереч явній недостатності таких перевірок для *доведення* еквівалентності формул, у розгляданій ситуації тестування можна бути *цілком впевненим*, що не буде траплятися правильних відповідей, які *Ср* оцінить як неправильні, і навпаки.

В усякому випадку, статистичні експерименти, поставлені з метою перевірки ефективності систем комп’ютерного тестування, що роблять висновки за аналогіями зазначеного тут типу, показали практично 100%-ну ефективність відповідних алгоритмів порівняння *Ср* [1].

2.2. Аналогія *via* подібність текстів

Припустіть, що у вас є алгоритм, який може порівнювати слова натуральної мови, і дозволяє так налагодити свої параметри, щоб, наприклад, слова *молоко* та *малако* вважались подібними, а слова *молоко* та *солома* – неподібними. Цей алгоритм здатен оцінити і подібність текстів – на основі більшого чи меншого числа подібних слів у цих текстах і значущості, “ваги” цих подібних слів. (Такі алгоритми детально розглянуті у [3]).

Виникає ідея застосувати ці алгоритми для висновків за аналогією, які б оцінювали близькість чи навіть тотожність змісту двох текстів натуральної мови на основі подібності їх лексичного складу.

Узята сама по собі, ця ідея навряд чи може розраховувати на співчуття. Достатньо сказати, що згаданий вище алгоритм вважає, що для двох слів (прототипів аналогії) *малако* та *молоток* друге є більш подібним до слова-моделі *молоко*, ніж перше.

Однак *на якому фоні* буде виконуватись це порівняння? Якщо це фон комп'ютерного тестування знань, де прототипом є текст відповіді студента на деяке питання (а моделлю – правильна відповідь), то нема підстав очікувати появи у відповіді студента слів, лексикографічно близьких, однак змістовно далеких від слів правильної відповіді. Виправдано припустити, що студент хоче і намагається дати саме правильну відповідь, і не буде вживати слова з області, “далекої” від області запитання. Хіба що студент *знає* правильну відповідь, і просто бавиться, бажаючи “обдурити” комп'ютер. Але ж такого роду обман не означає провалу висновку про те, що цей студент заслуговує позитивної оцінки.

На мою думку, “стандартна” ситуація комп'ютерного тестування знань вповні підкоряється сформульованому П. Грайсом “принципу кооперації” який діє в умовах звичайного мовного спілкування двох індивідів. Цей принцип припускає, що обидва комуніканта дотримуються наступних норм (постулатів):

1. Постулат Кількості: *Старайся зробити свій комунікативний внесок якомога більше інформативним*. Комунікант-комп'ютер пропонує таке формулювання запитання, яке містить усі відомості, необхідні для недвозначної відповіді.

Комунікант-студент намагається дати максимально повну відповідь.

2. Постулат Якості: *Старайся зробити свій комунікативний внесок істинним.* З боку комп'ютера: конструктор запитання дбає про його коректність. З боку студента: він хоче дати правильну відповідь.

3. Постулат Відношення: *Старайся зробити свій комунікативний внесок релевантним.* З боку комп'ютера: конструктор запитання дбає про те, щоб формулювання питання не містило нічого зайвого. З боку студента: він розуміє, що «розтікатися мислю по древу» в умовах іспиту не варто.

4. Постулат Способу: *Старайся зробити свій комунікативний внесок ясным.* З боку комп'ютера: питання задаються у “звичних” формах. З боку студента: він також прагне наблизити свої відповіді до “стандартних”.

Звичайно, норми мовного спілкування, подібні до перелічених постулатів, можуть порушуватися у “живих” мовних діалогах. І в деяких випадках ці порушення не спричиняють невдач комунікації. Однак можна думати, що при спілкуванні з комп'ютером студент відчуває, як правило, меншу довіру до здатності свого співбесідника відновити правильну норму на основі відповіді, що здається іррелевантною до запитання – і, отже, він буде уникати порушень “принципу кооперації”. А студент, який є досвідченим користувачем системи тестування, яка оцінює подібність слів та текстів, помітить, що вона ігнорує незначні перекручення слів у тексті. І у відповідь на запитання «Заповніть пропуск у реченні *Пийте діти – будете здорові!*» він може написати *малако* чи *молоток*. І нехай напише – його оцінка за знання дитячого віршика має бути, без сумніву, позитивною.

В [3] розглянуто класифікацію правильних та помилкових відповідей на питання, що задаються у сеансах комп'ютерного тестування. Відповіді, у яких слова тексту-моделі заміщено словами з схожим написанням, але явно іншим смислом, віднесено там до розряду “екзотичних”. Якщо аналогія дає нам правильні висновки з точністю до “екзотичних” прототипів, з цим можна – у розгляданому контексті – змиритися.

Однак завжди є бажаним уточнити контекст взаємодії з комп'ютером з метою уникнути можливих порушень “принципу кооперації”. Зокрема, виникає проблема: чи можна вважати “екзотичною” відповідь, у якій всі важливі слова присутні, але у неправильному порядку? Очевидно, що інколи це так. Та якщо фахівець-конструктор тестового запитання вважає, що порядок слів не можна або не бажано ігнорувати, це означає, що він діє на зміненому фоні аналогії, – і отже потребує модернізації алгоритму *Sp* порівняння текстів.

В [4] запропоновано таку модернізацію. Вона виходить з припущення, що у тексті присутні певні *групи* імен (наприклад, групи підмета і присудка, всередині яких можливі інші групи; хоч насправді фіксування груп може не пов'язуватись з будовою речення). Приймається наступний “принцип зв'язності”: слова, що утворюють групу, звичайно є сусідами у тексті, а переставлення слів всередині групи “руйнують” структуру тексту у меншому степені, ніж чергування слів, що належать до різних груп. Алгоритм *Sp* поповнюється субалгоритмом, який оцінює зв'язність груп тексту-моделі у тексті-прототипі. Таким чином, відповіді з неприйнятними структурами переходять з розряду “екзотичних” до розряду відповідей з *низьким ступенем подібності* до тексту-моделі – що нам і треба.

Статистичні експерименти показують, що *в умовах* (на фоні) *комп'ютерного тестування знань* згадані алгоритми, що оцінюють аналогічність текстів, дають практично достовірні висновки [1].

3. Зв'язок фону з “суттєвими” ознаками моделі та прототипу

Часто кажуть (див., напр. [7, р. 6–9]), що аналогія заслуговує на довіру, якщо вона враховує усі або майже всі суттєві, важливі властивості та відношення моделі і прототипу. Проте наведений вище приклад свідчить, що наочні вказівки того, що є суттєвим, не завжди можливі. При цьому це приклади практично достовірних умовиводів, тому що завдяки відповідним тренуванням у людей створюється фон, на якому вони здатні робити безпомилкові висновки.

Те, що від фону, контексту залежить, які саме ознаки порівнюваних об'єктів будуть суттєвими, а які ні, досить очевидно. Важливо підкреслити, що іноді можливо точно охарактеризувати фон, і впевнено виконувати “практично достовірні на цьому фоні” умовиводи, *не вказуючи суттєвих ознак явно*.

Я думаю, що поняття “фону” аналогії є, взагалі кажучи, більш фундаментальним, ніж поняття “множини суттєвих для аналогії ознак моделі та прототипу”. Одне з свідчень цього – розглянутий у §2.1 приклад оцінки еквівалентності двох функцій “замірюванням” їх значень у одній точці. Можна вважати, що рівність (з точністю до тисячних) функції $\lg(1/x)$ у точці $x = 3$ числу -0.477 є її суттєвою властивістю (її важко визнати *несуттєвою* у контексті порівняння $\lg(1/x)$ з іншими функціями). Але *чи тому* вона підходить для висновку про її еквівалентність з функцією $-\lg(x)$ у сеансі комп'ютерного тестування? Адже функція $x - 3.477$ також має цю властивість!

Якщо й говорити про ознаки, суттєві для нашої віри у висновок аналогії, то вони відносяться тут не до моделі чи прототипу, а саме до фону, тобто до умов взаємодії студента з системою комп'ютерного контролю знань.

4. Про необхідні та достатні умови вірогідності аналогій

4.1. Я думаю, що наявність процедури порівняння *Ср*, яка дає достовірні оцінки подібності моделі та прототипу, є *необхідною* умовою того, щоб аналогія могла дати висновки, що заслуговували б на довіру.

Як показує приклад вище, процедура *Ср* може бути не задана експліцитно, а налагоджена шляхом тренування та іншими способами. Взагалі кажучи, оцінки подібності, визначені за допомогою *Ср*, не обов'язково мають числовий характер.

Якщо ж процедура порівняння *Ср* не може бути ясно окреслена, ми не можемо бути впевнені, що модель та прототип “насправді” подібні. Саме такі випадки слугують основою для тверджень, що висновки аналогій маловірогідні.

4.2. Але що можна сказати про *достатні* умови вірогідності аналогії? Коли процедура *Ср* є точною, ми – за умов високої оцінки подібності моделі та прототипу – часто і виправдано віримо висновкам аналогії. Чому ж ми можемо їм вірити?

Іноді тому, що істинність висновку аналогії може бути *доведена* як *наслідок* подібності моделі та прототипу (як, напр., за умов строгого ізоморфізму). Однак для більшості типів аналогій мають місце “провали” таких строгих доведень. Вище були розглянуті приклади випадків, у яких можливе ігнорування цих провалів – з огляду на особливий фон аналогії.

Можна сказати, що точність (детальність, “витонченість”) процедури порівняння моделі та прототипу аналогії слід довести до такого ступеня, щоб фон аналогії дозволив нам здолати “провал доведення”.

Наприклад, у випадку порівняння текстової відповіді студента зі зразковою чи стандартною відповіддю на запитання можна вважати “1-м наближенням” алгоритму порівняння (придатного “на фоні сеансу комп’ютерного тестування”) процедуру, яка може ігнорувати незначні помилки у словах відповіді, а також перевіряти, що більшість важливих слів стандартної відповіді *якось* входять до відповіді студента. Наступним кроком може бути побудова алгоритму, який перевіряє структурні особливості відповіді – скажімо, дистанційну близькість слів одних і тих самих *груп* імен у двох текстах. І так далі.

Іншими словами, достатні умови вірогідності аналогії пов’язані з тими – у деяких випадках екстра-логічними обставинами (фоном), які дозволяють припускати, що у випадках високої подібності моделі та прототипу ми можемо (саме на цьому фоні) переносити інформацію з моделі на прототип.

Список використаних джерел

1. Баранов В. Ю. Комп’ютерне тестування з інформатики: підсумки педагогічного експерименту в Одеській національній академії зв’язку. *Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики*: зб. наук. праць. Вип. 4: в 3-х томах. Кривий Ріг.: НМетАУ, 2004. Т. 3. С. 6–12.
2. Леоненко Л. Л. Аналогія типу парадейгма у Computer Science. *Вчені записки Таврійського національного університету імені І. І. Вернадського*. 2012, т. 24 (65), № 4, с. 314–322.

3. Леоненко Л. Л., Поддубний Г. В. Теорія подібності кінцевих послідовностей та її застосунки до розпізнавання образів. *Автоматика и телемеханика*, 1996, № 8, с.119–131.
4. Леоненко Л. Л. Числові міри “згуртованості” іменних груп. *Problems of Computer Intellectualization*. Kiev, Ukraine – Sofia, Bulgaria: V. M. Glushkov Institute of Cybernetics of NASU, ITHEA, 2012, pp. 31–40.
5. Blank D. S. Learning to see analogies: a connectionist exploration. Ph.D. thesis. Bloomington, Indiana University, 1997. 174 p.
6. Davies T. R. Determinity, Uniformity and Relevance: normative criteria of generalization and reasoning by Analogy. *Analogical Reasoning* / ed. D. Helman, Kluwer Acad. Publishers, 1988, pp. 227–250.
7. Kokinov B. N. A hybrid model of reasoning by analogy. *Analogical Connections* / ed. K. J. Holyoak and J. A. Barnden. Vol. 2. Of Advances in Connectionist and Neural Computation Theory. Ablex, 1994, pp. 247–320.
8. Marshall J. B. A self-watching model of analogy-making and perception. *Journal of Experimental and Theoretical Artificial Intelligence*, 18(3), 2006, pp. 267-307.
9. Melis E., Veloso M. Analogy in Problem Solving. *Handbook of Practical Reasoning: Computational and Theoretical Aspects*. Oxford Univ. Press, 1998, pp. 1–73.
10. Mitchell M. Analogy-Making as a Complex Adaptive System. *Design Principles for the Immune System and Other Distributed Autonomous Systems* / ed. L. Segel and I. Cohen. New York: Oxford University Press, 2001;
URL: <http://www.cs.pdx.edu/~mm/amcas.pdf>
11. Russell S. Analogy by Similarity. *Analogical Reasoning* / ed. D. Helman, Kluwer Acad. Publishers, 1988, pp. 251–269.

**ДІАЛОГ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
З ФІЛОСОФІЄЮ НІЦШЕ, ГЕГЕЛЯ, ШОПЕНГАУЕРА**

Всі ми неодноразово чули фразу: «Математика – Царця наук», але якщо так, то важко не зауважити, що прама-тір'ю всіх наук буде, звісно філософія. А отже і зв'язок літературознавства та філософії переоцінити важко. Перше, що спадає на думку, коли ми говоримо про мистецтво, засобом творення якого є слово – «Поетика» Арістотеля. З цього трактату починається вивчення дисципліни, об'єктом якої є література. І кожен літературознавець тямить, що справжнє мистецтво (не графоманство, чи лубок) твориться в стані Божевілля і приводить митця до стану Катарсису. А як же Катарсис впливає на біографії митців? Через що вони його досягають, якими ідеями керуються? Це не важко прослідкувати розглянувши біографії: Григорій Сковорода відрікся від Світу; Василь Стефаник тужив над долею кожного свого героя, рвав на собі волосся, кричав та плакав переживаючи горе кожного; Микола Гоголь морив себе голодом в холодному кам'яному гроті в Яновщині; Леся Українка переганяла фізичний біль у вірші; Ольга Кобилянська кинула виклик тодішньому суспільству, або ж навпаки, як данина моді, стала сама собі ціллю.

Якщо говорити про творчий доробок та життєвий шлях письменниці, то філософські ідеї якими захоплювалась Ольга Юліанівна були тенденційні: фемінізм, ніцшеанство, волонтаризм, феноменологія, метафізика. В ці переломні часи жіноче питання вирішувалось настільки активно, що Дмитро Донцов, як в першу чергу, талановитий та прогресивний філолог увів в українську наукову думку фемінітив «поетка»,

що стосувався українських мисткинь Олени Пчілки та Лесі Українки. Кобилянській довелось жити у часи змін, коли в салонах, ще не знищена аристократія обговорювала жіноче питання та ідеї німецьких філософів, а потім у часи, коли настали інші зміни і вже в суспільстві панував «мужик», якому було не до високих ідей, а Кобилянській пощастило не бути однією із тисяч розстріляних радянською владою митців, і навіть екранізувати «Землю», власне цей твір і врятував Ольгу Юліанівну від таборів та репресій. Кобилянська стала однією з перших українських письменниць та письменників, які жили виключно за рахунок коштів, що надходили від публікацій творів.

Розглядаючи класиків вітчизняного літературознавства: М. Грушевського, С. Єфремова, М. Євшана, – одразу бачимо у кожного з дослідників ідеї зв'язку творів Ольги з ніцшеанством, а точніше з ідеєю Надлюдина.

«Авторка хотіла змодернізувати сю історію; її героїня читає Ніцше й інтересується жіночим питанням, а її милий – запалений соціал-демократ, марксист; але треба признати, що ця модернізація досить механічно прив'язана до фігури героїні. Як на сучасну емансипантку, вона занадто пасивна, її роль скорше пригадує старосвітських сандрільон, для котрих дійсно світ був забитий дошками і треба було чекати якогось залетного принца, щоб визволив її з темного царства» [1] – на цитати з «Так казав Заратустра» вказує М. Грушевський у критичній статті на «Царівну» Кобилянської, хоча і критикує головну героїню за певну слабкодухість.

Образ «Übermenschen» проходить через всю творчість, і при тому, що Кобилянська любила спілкуватись із селянами, відчувала їх різницю з «аристократією», це було дещо відмінне від Костомарів-ського «ходіння в народ», хоча образ

«мужика» теж притаманний творчості письменниці не менші, ніж в літературній спадщині попередньої доби – романтизму, з якої і взяв витoki символізм, як модерністська літературна течія. В оповіданні «Аристократка» бачимо образ благородної жінки «Послідня гордої родини! Лежала межі чотирма стінами, мов жебрачка! Сильного духу, аристократка в повнім значенні слова, саме та, що ненавиділа з глибини серця малодушність, що воліла упадати з голоду, як приймати милостиню й коритися – скінчила життя в найбільших злиднях!» [2], який можна протиставити образу хитрої та безтурботної циганки Маври з «В неділю рано зілля копала». Окрім того, слід розглянути історію кохання Дори Вальде та Юліана Цезаревича «Апостол Черні», де через неможливість бути з коханим Дора намагається застрелитись і через цю самопожертву дістає благословення на шлюб з коханим, та історію кохання Тетяни і Гриця «В неділю рано вранці», де образ Тетяни значно аморальніший і вона труїть Гриця на смерть через ревності. Тож у творчому доробку Кобилянської явно прослідковується спроба вибудувати своє власне бачення тогочасного поняття «Надлюдини» – аристократа духу, особи складної душевної організації, яка бореться, як і зі своїми почуттями на користь розуму та розважливості, так і зі світом та обставинами, що несе в собі сплетіння філософських ідей як Фрідріха Ніцше, так і Артура Шопенгауера. Спостерігаючи за боротьбою ліричних героїв Ольги Юліанівни одразу згадуєш цитату з «Так казав Заратустра»: «Я скажу вам, хто така надлюдина. Людина – це те, що треба подолати. Що ви зробили, аби її подолати? Всі істоти досі створювали щось вище від себе, а ви хочете завернути назад цю потужну течію і скоріше ладні вернутися до звіра, ніж подолати людину?» [3]. Парадоксально, але велика кількість критиків звинувачу-

вали Ніцше в жінконенависництві, але його ідея стала провідною для українських феміністок, бо саме з вищезгаданої цитати і пішла ідея «бути самій собі ціллю», тобто стати Наджінкою – новим, геть іншим, високоінтелектуальним типом жінки, для якої головне праця та самовдосконалення.

Якщо говорити про зв'язок творчості О. Кобилянської з філософською думкою Г. Гегеля, то перше, що яскравою стрічкою пронизує твори мисткині: «розум усвідомлює себе як свій світ, а світ як самого себе», «У спостережному розумі ця чиста єдність Я і буття, буття-для-себе і буття-в-собі визначена як у-собі або як буття, тож усвідомлення розуму знаходить себе» [4]. Головні герої творів «Апостол Черні», «Через кладку», «Царівна», «Людина», «Valse melancholique» проходять екзистенційну боротьбу із зовнішнім світом, заради того, щоб залишитись в собі. Новаторство типу ліричного героя цих творів полягає в тому, що ми маємо спостерігача, який звернений в себе і який готовий кидати виклик світові, щоб і надалі залишатись зверненим у себе. Особливо це проглядається в жіночих образах Кобилянської, які усвідомлюючи свій розум починають боротись за право «бути самій собі ціллю», право жінки на інтелектуальну діяльність, на освіту, яке протиставляється бісмарковському поняттю 3 К – «Kinder, Küche, Kirche» – Наталка Верковичівна «Царівна», Олена Ляуфлер «Людина».

В цікавому ключі можна і аналізувати родинні зв'язки описані в творах Кобилянської. Фігура сім'ї, як мікросоціуму, де не завжди між всіма членами панує любов та згода, образ сироти, або «бідного родича» перегукується з гегелівським розумінням феномену роду «моральний зв'язок членів родини – це не зв'язок через почуття або відносини любові», «Моральне в цьому випадку, здається, повинно полягати

у відносинах одиничного члена родини з усією родиною як субстанцією, тож діяльність та реальність індивіда мають за свою мету і зміст тільки родину» [4]. Герої творів «Царівна»(Наталка), «Апостол Черні» (Юліан) постають як такі, що зв'язані моральним обов'язком перед своїм родом і перебувають у стані внутрішньої боротьби моралі зверненої на себе та моралі зверненої на інтереси родини.

Також, можна виокремити Гегелівське розуміння смерті «рух сутнього полягає в тому, що воно було скасоване й досягнуло буття-для-себе, смерть – це аспект роздвоєння, в якому вже досягнене буття-для-себе є чимсь іншим, ніж сутнє, що вступило в рух», «Мертвий, звільнивши своє буття від своєї діяльності або негативної єдності, стає пустою одиничністю, просто пасивним буттям для іншого» [4]. «Лікар приступив до її ліжка, як дістала сердечний удар. Не міг їй допомогти. Зворушення, яких зазнала, були засильні і наступали заскоро, одне по другім, щоб їм могла опертися її фізична сила. Побороли її» [5]. В творі «Valse melancolique» життя Ганнусі обривається від розуміння, що вона не зможе продовжити навчання через брак коштів, як життя, яке не матиме подальшого сенсу і символізує момент переходу-роздвоєння обірвана струна фортепіано.

Ця ж сама Гегелівська форма смерті, як пасивного буття, яскраво прослідковується у геніальній повісті «Земля», що екранізована Олександром Довженком – образ Михайла присутній протягом всього твору, навіть коли він вже мертвий.

Якщо ж ми говоримо про ознаки філософської ідеї які належали Артуру Шопенгауеру, то в першу чергу ідея життя людини, яка постійно перебуває у стані боротьби з іншими людьми, або обставинами. Яскравим прикладом опору Волі є спроба самогубства Дорою Вальде «Апостол Черні» як

спроба позбавитись нещастя, або вже вищезгадана раптова смерть Ганнусі, яка наче добровільно прийняла смерть знову ж таки у спробі уникнути нещастя «Valse melancolique» – на думку Артура Шопенгауера найвища мета мистецтва полягає у звільненні душі від страждань, що спричинені егоїстичними пристрастями. Тільки художньо просвітлена людина може досягти найвищого морального стану через естетику. Взагалі теза «щастя це уникнути нещастя» досить таки яскраво представлена в творчому доробку Кобилянської, чії ліричні герої перебувають у постійній боротьбі з голодною волею.

Цікавою категорією творів Ольги Юліанівни є час – герої в ньому наче застигли, навіть коли події розгортаються через роки, показуючи як часові не підвладний «Світовий дух», «воля», або ж про «рок».

Взагалі, ідеї німецьких мислителів були популярні серед сучасників Кобилянської, як данина епосі модерну, тож розклавши твір на складові не важко і визначити течію – символізм.

Якщо говорити про зв'язок літературознавства та філософії, то складно також не згадати твори, які є на межі, наприклад: «Нудота» Жана Поля Сартра, «Перевтілення» Франца Кафки, і тут знову ж таки доводиться згадати Артура Шопенгауера, який пропонував філософію класифікувати не як науку, а як мистецтво.

Щодо самої Ольги Кобилянської, неодноразово повертаючись до її творів та біографії я можу зробити висновок, що сама для себе вона таки зуміла стати над собою, а отже і над людиною, будучи «найбільш негарною донькою свого батька» (за словами сучасників) вона стала взірцем прогресивної жінки, що змогла стати сама собі ціллю, залишити геніальний літературний спадок своєму народові та поруч із Софі-

єю Окуневською, Наталією Кобринською, Лесею Українкою внести свій вклад у майбутнє образу освіченої української жінки.

Список використаних джерел

1. Грушевський М.С. Твори у 50-и томах.
URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/LitStudies /1898/OKobyljanskaCarivna.html>
2. Кобилянська О. Ю. Аристократка.
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2475>
3. Ніцше Ф. Так казав Заратустра.
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3781>
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Київ: Основи, 2004.
5. Кобилянська О. Ю. Valse melancolique (Меланхолійний вальс).
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2457>

ПРОСТІР ПАУЗИ ТА ТИШІ ЯК СВДЧЕННЯ ЛІМІНАЛЬНОСТІ

Досліджуючи лімінальність та її аспекти, звернімося до такого ракурсу, як виявлення атрибутів лімінальних станів. Не претендуючи на вичерпність огляду, приділимо увагу лише деяким із них, що на наш погляд дозволяють виокремити лімінальні стани як окрему модальність індивідуального та суспільного буття людини.

Для початку розрізнімо лімінальний етап в обрядах переходу, який було артикульовано в рамках досліджень прикладної антропології для розуміння та опису структури ініціаційних обрядів у традиційних суспільствах Ван Генепом [1], Тернером [3; 4] та їх послідовниками та лімінальний стан, який також передбачає наявність лімінального суб'єкта як основного актора і не завжди безпосередньо пов'язаний з обрядовістю, хоча і послуговується ритуалами, що навіть можуть бути використані для актуалізації лімінального стану заради його потенції, про що ми розкажемо згодом.

Як етап обрядів переходу та як особливий модус людського буття лімінальний стан передбачає двоїстість суб'єкта, який проходить через той шар культури, що або взагалі не має, або має слабко виражені ознаки минулих та майбутніх станів [3, р. 95] і перспектив.

Окрім двоїстості лімінальних суб'єктів Тернер вказує на їх схильність вислизати з-під покрову класифікацій та означень, що робить їх ніби невидимими та нечутними для усталених соціальних структур та інститутів. Назвімо це умовно негативним аспектом тиші, що характеризує лімінальність та створює дистанцію і власне є порогом і межею, що відокремлює лімінальних осіб від світських.

Лімінальні особи нагадують фігуру античного Протея, який своєю невловимістю завдячував здатності НЕ набувати конкретних форм, разом з тим наділявся пророчою мудрістю. Лімінальні особи живуть у проміжках «між» відшліфованих поверхонь загальних практик. Неекстенсивність лімінального стану призводить до гомологізації суб'єкта. Тернер свідчить, що неофіти, посвячення яких він описує, перебувають у крайній пониженій стані, вони зведені до повного однакості в своєму побуті, часто ізольовані та позбавлені привілеїв чи то – нормальних загальних прав. Чим вищого статусу мав набути той чи інший неофіт, тим жорстокішим для стороннього спостерігача міг здатися його лімінальний період. Гомологізація лімінальних суб'єктів відкривала шлях до явища, яке Тернер назвав комунітас.

Він відмічає, що працюючи із темою лімінальності, пройшов шлях від уявлення про комунітас як про результат біологічного прагнення вирватися від обмежень культури та структур до уявлення про комунітас як про продукт специфічно людського буття, що включає в себе раціональність, волю, пам'ять, досвід суспільного життя.

В комунітарному спілкуванні вибудовуються перш за все горизонтальні зв'язки і відбувається такий від комунікації, який можна було б за М. Бубером [5] окреслити як «Я-Ти». На це вказує і сам Тернер. Але на наш погляд тут є певне протиріччя, чи радше неартикульована передумова у розумінні людської природи, якої дотримується Тернер. Лімінальна гомологізація суб'єктів відкриває шлях до виду комунікації, який Бубер називав онтологічним діалогом, тобто до можливості такого способу взаємодії, що має джерелом сутнісне ядро суб'єкта і апелює до реальності цього ж рівня в Іншому. І на цьому етапі, ймовірно, дистанційованість лімі-

нальних осіб від нелімінальних зворотно-пропорційна дистанції в комунітарному спілкуванні. В цьому вимірі дистанція набуває позитивної конотації, як результат лімінального досвіду.

Отже в моделі Тернера передбачається, що гомологічність «перетравлює» лише функціонально-атрибутивні нашарування але залишається певна есенція, яка залишається незмінною і може вступати в прямий діалог. Бубер, як і Стайн [2], який безпосередньо звертається до лімінальності у своїх роботах, вбачає в такій комунікації певний містичний досвід, який асоціюється з досвідом тиші, що є умовно позитивним полюсом лімінальної тиші, як відсутності зайвого шуму і наявність достатнього простору і умов для дослухання до суті.

Комунітас зрештою трансформується в структуру, рівні горизонтальні зв'язки між людьми перетворюються на структурні зв'язки між соціальними особами. Комунітас споглядальна та породжує образність, філософські ідеї.

Тернер вказує на цікавий феномен, коли люди, розуміючи, а радше – відчуваючи силу і потенцію комунітас, здійснювали спроби маніфестації спонтанної комунітас через відтворення ритуалів, не перебуваючи у явній кризі. Життя в середині комунітас наповнено афектами, які, однак, можуть стати принадою і перепорою на шляху, оскільки комунітас як і лімінальність є проміжним етапом на шляху до нової структури. Принадність комунітарного стану спонукав до пошуку засобів його відтворення по-за лімінальних практик.

Список використаних джерел

1. Gennep, van A. The Rites of Passage. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
2. Stein M. B. In Midlife: A Jungian Perspective. Dallas: Spring Publications, Inc., 1983.

3. Turner V. The Ritual Process. Structure and Anti-Structure. New York: Cornell University Press, 1991.
4. Turner V., Turner E.L. Image of Pilgrimage in Christian culture. New York: Columbia University Press, 1978.
5. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням: пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 272 с.

TYPE AND TOKEN DISEASE IN MEDICAL PRACTICE AND RESEARCH

Disease is a common term in medical practice and research ([1], [6], [7]). It is used to describe an individual's state of health, to work with various pathologies, and to categorize summarized symptoms into general classifications. The same word is used with different meanings.

There are different ways to look into disease as a concept. For example, we can view disease as a pathophysiological process, while illness and sickness can be seen as subjective and social one [2]. This useful triad allows us to work with a “disease situation” as a complex object, from various perspectives such as natural science, philosophy, psychology, sociology, and more. We can't cut all these aspects off from medical practice. However, when disease is regarded as the subject of theoretical medicine, focusing on the material foundations becomes crucial (at least for now). Suppose we decide to concentrate solely on the material aspects of the disease. What happens then? Do we assign the same meaning when discussing a patient's disease, disease in a textbook, or a research study on the etiology of disease? Let's delve into this further. In the first case, we are referring to the specific state of an individual organism. We are interested in symptoms, their development, and how they manifest. In the second case, we are dealing with a collective concept that describes the general state of the physical organism in all relevant cases. The last scenario describes disease as an object of study for a specific research group.

To clarify the concept of disease in these cases, we can make a distinction between type and token diseases. According to Kazem Sadegh-Zadeh [6], a token disease can be seen as the man-

ifestation of a specific disease in an individual patient, localized in time and space. On the other hand, a type disease represents a category that includes all individuals who have a particular disease and share a nosological predicate. These two types of diseases have different ontological statuses, with the first being material or concrete and the second being non-material or abstract. However, in medical research, we constantly need to shift our focus from the concrete to the abstract (cf. [5]). For example, during clinical trials, we study diseases in individuals to gain insights into the general type of disease. Or we might study individual diseases to validate our hypotheses about a specific class of diseases. Here rises a question about what should be the focus of our attention.

It is not a secret that when we want to find something, we need to know what we are looking for. However, it is evident that the term "disease" is vague and its usage lacks clarity. In such circumstances, we can turn to systems research for assistance. By viewing disease or medical research as a system, we can gain a better understanding of the object of our attention, identify important features, and explore how these various meanings of disease can be integrated [9].

For example, we can use General parametric systems theory ([4], [8]) to describe and compare different definitions of disease. For start we have to narrow down the system descriptors such as concept, structure and substrate (cf. [6]). Then we need to find general systemic parameters. The concept can also be seen as the goal of the system. Our decision regarding which definition to use, or where to focus our attention, should be made in correlation with the purpose of our research or practical needs. It would not be wise to solely discuss the biochemical markers of a disease if our interest lies in its social construction. Similarly, it would be

incorrect to disregard individual features of a disease if our study is focused on the manifestation of the disease in a person, even if those features are not commonly observed.

Disease is a changeable notion. History of Medicine constantly shows us that ([1], [3]). Therefore, in our system representation, we must also take this into account. This can be achieved by considering system parameters such as openness, variability, stability, and others. However, the real challenge lies in properly identifying the concept, structure, and substrate of disease. These aspects will shape our understanding of what disease is, its underlying structure, the elements involved, and how they are interconnected.

Without restrictions, we might use terms as we please in the moment. This is a common practice in natural language. However, if we assume that medicine is a science, it becomes imperative to define our terms as clearly as possible to avoid semantic mistakes that can lead to conceptual failures.

References

1. Bunge M. Medical Philosophy: Conceptual Issues in Medicine. Singapore: World Scientific Publishing Co Pte Ltd, 2013. xvi+270 p.
2. Hofmann B. On the triad disease, illness and sickness. *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002, vol. 27 (no. 6), pp. 651–674.
3. James Le Fanu. The Rise and Fall of Modern Medicine. London: ABACUS, 2011. xviii+590 p.
4. Lyashenko D. The system study of consciousness: the problem of adequacy. *Development of scientific, technological and innovation space in Ukraine and EU countries*. 3rd ed. Riga, Latvia: Baltija publishing, 2021. pp. 340–365.
5. Lyashenko D. Some metaphysical problems concerning the subject matter of medical knowledge. *Людина як цілісність: традиції та інновації: Збірник матеріалів V Міжнародної нау-*

- кової конференції (20 жовтня 2022 р., м. Одеса) / Одеську. нац. мед. ун-т, каф. філософії, біоетики та іноземних мов, Міжнародна академія психосинергетики та альфології та ін.; ред. коло.: В. Б. Ханжи (відп. ред.) та ін. Одеса, 2023. С. 52–64.
6. Sadegh-Zadeh K. Handbook of analytic philosophy of medicine. Berlin: Springer, 2015. xxviii+1224 p.
 7. Thompson R. Paul, Upshur Ross. Philosophy of Medicine: An Introduction. London: Taylor & Francis Ltd, 2017. xii+194 p.
 8. Uyemov A.I. The ternary description language as a formalism for the parametric general systems theory: part 1. *International Journal of General Systems*, 1999, no. 28, pp. 351–366.
 9. Ляшенко В.В. Системний підхід як методологічні ліки для сучасної медицини. *Res systemica: збірка робіт, присвячена 90-річчю проф. А.І. Уїомова*. 2-ге вид. Одеса: Видаєник С.Л. Назарчук, 2020. С. 132–139.
 10. Ляшенко Д.М. Теоретико-множинне замикання та системні дескриптори. *Ця збірка*.

ТЕОРЕТИКО-МНОЖИННЕ ЗАМИКАННЯ ТА СИСТЕМНІ ДЕСКРИПТОРИ

1. У математиці існує поняття замикання множини відносно певної операції або функції (див. [1, р. 168], [2, р. 259]). Наприклад, коли у нас є множина натуральних чисел і множина раціональних чисел, а функція Φ відносить множину раціональних чисел до самих раціональних чисел, то якщо Φ від x дорівнює $x+1$, то можна сказати, що множина натуральних чисел замкнена відносно функції Φ . Але функція C на тій же множині, яка дорівнює $C(x) = x-2$, вже не замикатиме множину натуральних чисел.

2. У загальному випадку, можна казати про замикання множини відносно відношення (включаючи операції, функції), коли у нас є певна множина A та відношення Φ від A до A , і множина B є підмножиною A . Тоді, якщо для кожного x , що належить B , і Φ від x також належить B (де Φ - це деяке відношення на A), то множина B є замкненою відносно Φ .

3. Поняття теоретико-множинного замикання використовується не лише в формальних науках коли, наприклад, кажуть про дедуктивне замкнення формальної теорії (е.г. [3, р. 216]). Наприклад, деякі філософи використовують такі вислови, як «каузальне замикання фізичного світу» (е.г. [4, р. 27], [5, р. 40]), маючи на увазі, що якщо ми візьмемо певне фізичне явище (з фізичного світу), то як причина, так і наслідок цього явища належатимуть фізичному світу (така аргументація використовується в сучасній метафізиці та філософії свідомості).

4. Деякий час тому мені здалося, що поняття теоретико-множинного замикання можна застосувати до формального (але не-МТОВитого (тобто не такого як в [6])) вираження сис-

темних дескрипторів, які є субстанціальними компонентами поняття системи взагалі ([6], [7], [8]).

Візьмемо деяку теоретико-множинну структуру <Об'єкти, Відношення, Властивості> або тріпл < M, R, P >, що складається з

i) непустиого домена $M = \{m_1, m_2, \dots, m_n\}$,

ii) відношення R на M , наприклад, $\{< m_1, m_3 >\}$.

iii) множини властивостей P , наприклад, $\{m_1\}$, чи $\{m_1, m_2, m_3\}$.

Де P , що є підмножиною множини M , замкнена відносно R . Тобто

$R \subset M^n$ і $P \subset M$, таких що для всіх $x \in P$, то $R(x) \in P$ (cf. [9, p. 66]).

5. Приведемо приклад. Коли ми розглядаємо можливість редукції ментальних термінів до фізичних або навпаки, ми кажемо, що, наприклад, дані від першої особи $1p$ можуть (або не можуть) інтерпретуватися або моделюватися як дані від третьої $3p$ особи (див. e.g., [10], [11, pp. 358–362]).

Припустимо, у нас є структура < M, R, P >, де теоретико-системний концепт P означає лише деякі конкретні «мозкові факти» або перспективу лише від третьої особи

i) $P = \{3p\}$

з доступної множини фактів або переживань із домену M

ii) $M = \{1p, 3p\}$,

де P - це підмножина M , замкнена відносно R

iii) $R = \{<3p, 3p >\}$.

Тобто

$R \subset M^2$ і $P \subset M$, де для всіх $x \in P$ ($R(x) \in P$).

Таким чином, якщо епістемічно (на рівні певних відношень) ми допускаємо лише певний діапазон перспектив (у нашому прикладі $\{3p\}$), то наша теорія буде «сліпою» до інших можливостей у даному випадку до перспективи від пер-

шої особи $1p$. І якщо можливі перспективи обмежені лише фактами про від третьої особи $3p$, ми отримуємо одну з матеріалістичних теорій свідомості. І так далі.

6. Виникають питання, чи кожна система може бути формалізована за такою теоретико-множинною схемою? Чи будуть системами ситуації, коли концепт P не замикатиметься відносно структури R (про принцип двоїстості [12] я поки що взагалі не кажу), або тут буде йтися про руйнування, дезінтеграцію системи, або неможливість її побудувати? Якщо можна зіставити дескриптори системи (концепт, структуру, субстрат або P - R - m) структурі $\langle M, R, P \rangle$ + *замикання*, чи є ця структура схемою визначення поняття системи? Тобто, чи є наступні міркування валідними: якщо S є системою, то S має дескриптори P - R - m , які можуть бути експліковані через структуру $\langle M, R, P \rangle$ + *замикання*; і навпаки: якщо є певна структура $\langle M, R, P \rangle$ і вона «замикатиметься», то можна говорити про систему S ? Чи, взагалі мова іде лише про деякий клас систем?

У будь-якому випадку, цікаво подивитися на знайомі речі за допомогою інших мовних засобів та з іншого боку.

Список використаних джерел

1. Tarski A. Introduction to Logic and to the Methodology of Deductive Sciences. N-Y: Dover PI, 1995.
2. Velleman D. How to Prove It: A Structured Approach. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
3. Machover M. Set Theory, Logic and their Limitations. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
4. Chalmers R. D. The Character of Consciousness. N.-Y.: Oxford University Press, 2010.
5. Kim J. Mind in a Physical World: An Essay on the Mind-Body Problem and Mental Causation. Cambridge, MA: MIT Press, 1998.

6. Uyemov A. I. The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory: Part 1. *International Journal of General Systems*, 1999, no. 28, 351–366.
7. Уемов А. И., Терентьева Л. Н. Лекции и задачи по метафизике. Одесса: Астропринт, 2009. 280 с.
8. Smullyan R., Fitting M. *Set Theory and the Continuum Problem*. Revised ed. Mineola, N-Y: Dover PI, 2009.
9. Ляшенко Д.Н. Семиотическое моделирование реальности. Одесса: Печатный дом, 2015. 168 с.
10. Lyashenko D. The system study of consciousness: the problem of adequacy. In *Development of Scientific, Technological and Innovation Space in Ukraine and EU Countries*, 3rd ed., Riga, Latvia: Baltija publishing, 2021, pp. 340–365.
11. Lyashenko D. The system study of consciousness: the problem of adequacy. *Development of Scientific, Technological and Innovation Space in Ukraine and EU Countries*, 3rd ed., Riga, Latvia: Baltija publishing, 2021, pp. 340–365.
12. Ляшенко Д. Н. К вопросу о двойственном системном моделировании. *Res systemica: збірка робіт, присвячена 90річчю проф. А. І. Уйомова*. 2-ге вид. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, 2020. С. 89–96.

**ЕКСПРЕСІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СЕНСУ
ТА СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН АВТОРА
З ТВОРОМ МИСТЕЦТВА У АВТОПОРТРЕТІ
РЕМБРАНДТА ХАРМЕНСА ВАН РЕЙНА
«БЛУДНИЙ СИН У ТАВЕРНІ»**

«Блудний син у таверні» («Автопортрет з Саскією на колінах») – автопортрет Рембрандта з дружиною Саскією, на якому вони представлені героями біблійної притчі про блудного сина, створення датоване приблизно 1637-мим роком. Час створення картини зазвичай відноситься до найщасливішого періоду життя Рембрандта, коли він досяг популярності як художник, кількість замовлень на його картини зростає, з'явилися учні. Ця картина є попереднім варіантом відомого «Повернення блудного сина», дослідники досі вважають, що варіант, який ми маємо сьогодні є не повним, а що було на початковому варіанті – достеменно невідомо. Існує версія, що спочатку на картині були й інші персонажі, але потім художник вирішив залишити тільки себе і Саскію, і полотно з лівого боку було обрізане самим Рембрандтом, але саме так глядачам надається змога інтерпретувати відомий з Біблії сюжет з огляду на життєві події, зображені Рембрандтом, з його безпосередньою участю. До теми блудного сина художник повернеться через рік в офорті «Повернення блудного сина», і потім, ближче до фінальних років життя – у фінальній картині «Повернення блудного сина».

Не зважаючи на те, що період створення припадає на важливі особисті аспекти життя Рембрандта, і картина дійсно зроблена у жовтих тонах, що натякає на щастливість у моменті, вона такою не відчувається. І дійсно, бо сенс тут зовсім інший. Все на картині натякає на звичайний, гарний вечір, який про-

ходить десь у таверні, в яку зайшов сам Рембрандт. Сьогодні він, як головний герой, гарно проводить час, і так буде, навіть, ще деякий час. Картина виповнена у жовто-темних та у більшості блідих тонах, що викликає почуття, нібито темрява та блідість відтінків та кольорів натякає, що цей конкретний період часу у житті Рембрандта є безглуздим та безрозсудним. Воно ніби не справжнє, ілюзорне, адже на картині Рембрандт відіграє роль блудного сина, що витрачає «маєток свій з блудницями», який зібравши все, пішов свавільно витрачати час, живучи розпутно. Він елегантно одягнений у камзол зі шпагою, на ньому капелюх з пером, і він високо піднімає кришталевий келих з вином. На колінах у нього сидить Саскія, теж у багатому одязі в ролі блудниці. На столі видно блюдо з павою, символом пихатості. Незважаючи на веселощі, зображені на картині, Рембрандт все ж однією деталлю нагадав, яке продовження має біблійна історія. На стіні видно грифельну дошку – символ того, що рано чи пізно за все доведеться платити. Унікальні особливості картини оповідають про похмуре, залите дощем майбутнє, а ось справжні краски та життя, справжні почуття, які викликає справжнє життя, – будуть пізніше. А на кінці цього етапу все, що станеться з головними героями картини відчувається як темрява, яка є у неосвітлених закутках картини, і вона стане покривати все інше, поки і все зображене, все життя, не стане покрите темрявою. Так відчувається майбутнє відчуття провини, вага важкого серця, що не знає де йому дітись, провини, що зображений Рембрандт ще не пережив, а малюючи – сповна відчув що це таке: загубитись у важкому тумані темряви майбутнього. Основна палітра кольорів відражає старину та минулість подій. Від самих подій відчувається простота і невигадливість. Між парою, на ординарний погляд погляду, ніби не існує нічого, що б об'єднувало їх. Їм

просто весело, добре, нічого не натякає на глибину відносин, вони прості і зрозумілі.

Автопортрети завжди мають велику глибину, вони надають змогу поринути неймовірний внутрішній світ автора, прямо до його серця або душі, якщо для Вас це не гіпотеза, та навіть розуму, адже уявіть собі: екзистенційно-існуюче суще, що і без того не знає хто воно і яке воно, бо постійно змінюється, репрезентує минулого себе, або сьогочасного себе у якомусь контексті, що створює ситуацію погляду у дзеркало, у якому буде видно тільки іншого тебе, існуючого лише у власному вимірі або уявленні автора, який також дивиться у дзеркало і бачить зовсім іншого себе. Ми можемо побачити як внутрішнє відображення власного погляду на самого себе описує, і задає конкретні особливості картині і деякому сюжету. Це викликає безперервне відчуття падіння у самого себе, де с кожним метром ви одночасно наближаєтесь до своєї суті і віддаляєтесь від неї. Це падіння в темряву в часи, які може переживати кожен з нас, своєрідно знаходячись героєм власної історії «Блудного сина», може і не відбуватись взагалі, але так буде здаватись. Але поки настане час світанку – повернення сина до Батька – багато ще треба буде пережити. І дивлячись на автопортрет ми дивимось на що саме: на зображеного Рембрандта, на зображуючого Рембрандта, на більш пізнішого Рембрандта, що залишився у історії, або їх взагалі не треба розрізняти? Автопортрет викликає почуття нескінченних питань про сутність самого себе, невирішеність багатьох питань, бо малюючи себе автор є суб'єктом, що малює об'єкт, а якщо він може розглядати себе як об'єкт, то він вже втрачає властивості суб'єкта чи залишається суб'єктом? Бо Рембрандт вже повернувся з темряви, і на його думку, рано чи пізно, за все доведеться платити. Але Рембрандт на ка-

ртині ще цього не знає. Дивлячись на картину відчувається так, ніби на картині той, хто дивиться, оскільки кожного разу ми дивимось на себе, але на себе якого, і який саме зі своїх версій дивиться? Автопортрет – це завжди намагання зобразити актуального чи минулого себе, який намагається простягнути власну ретроспективу у часі або у майбутнє, або у минуле. Автопортрет разом із основним сюжетом і назвою викликає почуття поринання, а іноді й небезпечні подорожі до найглибшої точки самого себе. Надалі відчуття часу у самої своєї сутності присутнє на кожній частині картини, адже зображене вже відбулось, але на картині ще відчувається, а більш того, для автора, наприклад, час ще й йде далі, тобто три лінії часу присутні на творі, а вимірів розуміння, інтерпретацій – ще більше, адже тут поєднання притчі та життя Рембрандта. Або це дійсно зображений Рембрандт у минулому, або неможливо зобразити минулого себе, адже там завжди буде сьогочасний ТИ; або це зображення сьогочасного себе, але тоді він кожного разу і кожную хвилину все одно буде знаходитись у минулому, і якщо так, то за логікою суб'єкт-об'єктних відношень автора до свого автопортрету – ані автора, ані автопортрету не існує, адже своє суще, яке намагається схопити автор кожную хвилину змінюється, а тоді він не зможе дивитись на себе як на об'єкт, а це необхідно для автопортрету.

Якщо на іншій однойменній картині Рембрандта, що не є автопортретом, можна відчутти як почуття безмежної радості та любові захопило батька цілком, то тут ми можемо відчувати зовсім інше. Зображені події кажуть про те, що потім буде відчуватись помилкою, за чим піде каяття. А тут все зовсім не так: бокал ще не допитий, ще багато часу головні герої будуть веселитись, їсти, пити та сміятись. Вони не знають

і не думають про те, що буде пізніше, що станеться, коли вони все ж таки вийдуть з таверни. А надалі лише сум і каяття. Все це спричиняє уявлення справжнього і звичайного життя, бо кожен з нас може бути «блудним сином», кожен з нас може відчувати те, що відчуває зображений герой, оскільки кожен автопортрет це погляд у дзеркало, і якщо його намалював інший – не поспішайте думати що вас це не стосується, бо тут легко обманути самого себе. Це формує відчуття невідривності автора від глядача, бо зображуючи автопортрет автор стає глядачем сюжету, який сам творить, але він як глядач і як автор – різні суб'єкти або об'єкти, і саме тому з'являється спосіб герменевтично розглядати суб'єкт-об'єктні відношення між самим собою у автопортретних витворах мистецтва. Філософія автопортрету може входити у рамки екзистенціалізму, вже згаданої герменевтики, онтології, метафізики, антропології, та психології. І все ж таки, формується відчуття цілісності, яка пронизує весь сюжет та історію зображеного, де кожен з нас може бути головним героєм.

**ОСОБИСТІ РОЗДУМИ ТА СПОГАДИ
ПРО «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНУ»
РОДИНУ А. УЙОМОВА**

Що таке спогади про родину Авеніра Івановича Уйомова? Ні, мабуть це не правильно поставлено питання: а яку родину я хочу згадати? Який концепт цієї родини існував, а мабуть існує й сьогодні?!

Вже більше 20 років пройшло з першої зустрічі з початку з дружиною Авеніра Івановича, а потім і Авеніром Івановичем Уйомовим. Так, моє знайомство з родиною А. Уйомова розпочалося з Людмили Миколаївни Терентьєвої, яка читала на фізичному факультеті курс «Філософії». Така маленька жіночка, яка була закохана в роботу, в філософію, логіку та свого чоловіка Авеніра Уйомова.

Як проявлялася любов до професії у неї сформулювати тільки словами складне, але все ж спробую. На мій погляд, ця любов йшла з глибини души, як світ, як аура, яка відчувалася при роботі біля дошки, або біля студентів. А взагалі щастя те, що у мене були такі педагоги, щоб написати про них, необхідно відчувати їх, бути з ними, стати частиною їх великої університетської родини («системно-параметричної»). Людмила Миколаївна завжди записувала свої оцінки для своїх любих студентів у зошит-журнал: крапки, плюси, мінуси, ще якісь символи, у неї була своя система, як й у кожного викладача, додаткова система оцінювання до головної. А яка любов у неї була до чоловіка, для мене вміщається в її зверненні до нього виключно, як «Венічка»! Вона рік тому сказала мені, що він для неї не помер у 2012 році, він в фото, в книгах, в кожному предметі їх квартири.

На третім курсі, я поступила на заочне навчання до філософського факультету (тоді ще відділення Інституту соціальних наук, але в стадії відділення в окрему систему), а вже там на дисципліні «Антична філософія» я зустрілася з Авеніром в образі Аристотеля. Так, це був Аристотель сучасності: важний, впевнений, цікавий, розумний, мудрий з бородою та особою виправкою, і це було обличчя філософського факультету. Таким цей образ й залишався ще 25 років для мене, та й сьогодні теж, тому що більш системного поки що на зміну не прийшло.

Хочу зазначити, що продовження його системно-параметричної теорії перехопили психологи ОНУ ім. І. І. Мечникова, є системні семінари в Медичному університеті, на День народження, як правило, на кафедрі філософії, нажаль вже немає філософського факультету, но є факультет історії та філософії. Реформи в системі змінюють систему, але добре, що вона продовжує своє життя. Продовжує життя й система Авеніра Уйомова: Параметрична загальна теорія систем.

Скажу декілька слів про те, як учні та послідовники все ж залишаються членами Системного товариства, «системниками», так ми себе називаємо в Одесі. Сьогодні воно вже в іншому вигляді існує та розвивається, але й це нормально для системи, яка перероджується, проходить свої точки біфуркації, старе відмирає, нове народжується. Я, особисте, вже використала в своїх дослідженнях наукових фактів системно-параметричний аналіз та запропонувала системні моделі наукового факту, потім досліджувала вже інший об'єкт, яким стала для мене «особистість», а точніше «біфуркаційна особистість». Сьогодні, коли вже захисти дисертацій залишилися позаду, та отримання звань не мають значення, я продовжую використовувати системно-параметричний аналіз. Запитаєте

чому? Відповідь є, і вона дуже конкретна. Доля звела мене з наукою «Психологія» ще десь років 10 потому, коли я досліджувала питання «особистості» на стику двох наук: філософії та психології, більше філософії, але не вистачало для цих досліджень практики - психологія прийшла на допомогу. Як фірмовий знак для мене залишався системний аналіз та параметрична теорія систем. Сьогодні я знову повертаюся до нього, коли викладаю «Теорію та методи наукових досліджень», тому що психологія, як поведінкова наука, пов'язана з практикою, в освітній системі зробила її пріоритетом, але коли студенти розпочинають писати курсові та дипломні роботи, виявляється, що вони не вміють моделювати системні об'єкти, які беруться досліджувати, не розуміють де їх концепт, структура та субстрат. Тому знову й знову роблю презентації системного метода, шукаю в інтернеті книги, статті, тези А. Уймова та Л. Терентьевої, також інших «системників» і розпочинаю для себе та для інших відкривати світ системно-параметричного аналізу та загальної параметричної теорії систем. Крім того сьогодні цей напрямок розвивається в лавах школи психології, яка готується до офіційного затвердження назви на честь А. Уймова в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова.

На завершення хочу визначити концепт «системно-параметричної» родини А. Уймова: їм, безумовно, для мене залишається любов до наукового життя та науки Філософії!

З повагою до родини, ваша Аллочка.

LOGIC, HEURISTICS, AND DISCOVERY

The study is about determining the heuristic capabilities and limitations of logical methods of scientific cognition. The issue of the heuristicity of logic in general and heuristic capabilities and limitations of logical methods of scientific cognition arises, firstly, due to the history of the development of heuristics as a separate field of cognition and its complex relations with logic in terms of interdisciplinary interaction and, secondly, due to the lack of agreement among philosophers and scholars on the matter of what to consider logic (and logical) and what to consider heuristics (and heuristic). The first reason for the issue can be illustrated by the following examples: J. Jungius created heuristica (the first heuristics) as a logic of problem-solving, an alternative to the traditional logic applied to mathematics and natural science; G. Leibniz associated heuristica with the art of discovery, which he considered logic in the general sense; I. P. Reusch considered heuristics as the art of discovering hidden truths, appropriating some logical methods of research as his own. There are many other examples of this kind. Crucially, these examples show that heuristics can be considered as a kind of logic, as something that interacts to some extent with logic, or as a discipline distinct from logic. The second reason is evident from the variety of definitions of logic and heuristics. It is also evident from the fact that the philosophy of logic is not concerned with the question of what logic is, but rather with technical questions (“What is a formal system?”, “What is consequence?”, etc.). The philosophy of heuristics was not developed, to begin with. To solve the problem of logic's heuristicity, it is first required to develop operational definitions of the terms of logic and heuristics. In my view, logic studies the binding of thoughts or their expressions in natural or

artificial language to set up a logical form (abstraction and fixation of certain stable relationships or correlations in the form of laws, rules, schemes, figures, etc.), and the interrelations between logical forms. The binding of thoughts or their expressions in natural or artificial language sometimes looks like transitions from premises to conclusions (or, more broadly, as transitions from one thought or its expression to other thoughts or its expression). This is observed in argumentation, inference, demonstration, grounding, and refutation. This moment with transitions brings logic closer to heuristics.

Heuristics studies non-algorithmic means of solving problems. Problem-solving can be represented as a transition from a problem situation, presented in the form of a task, question, problem, etc., to the problem's solution. Argumentation, inference, demonstration, grounding, and refutation can be represented as solving problems of a certain kind (logical problems). Then it is possible to use certain logical methods (for example, forms of plausible reasoning (abduction, analogy, induction, etc.)) as heuristics. This enables heuristics to adopt some logical methods of research (often analogy or induction) as their means of solving problems.

Also, the process of scientific discovery can be represented as problem-solving, to which both algorithmic and non-algorithmic means can be applied. I propose to define discovery itself as obtaining novelty, new information, or new knowledge that meets specific requirements: 1) the discoverer or evaluator of the discovery must have the idea of discovery in his or her mind (i.e., know that there is such a thing as a discovery) so that the discoverer or evaluator of the discovery can recognize the discovery or assume that a discovery has been made; 2) a discovery is either (a) the discovery in the form of laws, facts, knowledge (i.e.,

stable relationships or correlations) of something that already exists in nature or culture; or (b) the finding and constitution of something that has not existed before at all; 3) for a discovery to be said to have been made, the data obtained in the process of discovery must be confirmed.

Some logical methods of research can be applied during the process of scientific discovery. Thus, the finding of stable relationships or correlations (regularities) in the form of laws, facts, and knowledge can be achieved through forms of plausible reasoning, which are simultaneously non-algorithmic means of cognition. Induction, for example, can serve as a guide to certain regularities. It is also possible to involve forms of plausible reasoning (deduction) at the stage of confirmation of the discovery (finding a certain regularity) to formalize the obtained regularity as the regularity (i.e., abstraction and fixation of the regularity through formalization). Plausible explanations of the content of the concept (characteristic, description, ostensive definition, family resemblance, metaphor, etc.) can also play an integral role in the discovery, especially in cases where it is not yet possible to define the concept of something new found. The operation of a valid explanation of the content of the concept (definition) can be used to confirm the result of the discovery.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЛОГІЧНИХ ІМПЛІКАТІЙ У РОЗШИРЕНІЙ МОВІ ТЕРНАРНОГО ОПИСУ (МТО)

1. Актуальність задачі. Сутність проблемної ситуації. Стан розробки даної теми

Параметричний варіант загальної теорії систем (ЗТС ПВ) до нинішніх часів розвивався з використанням мови *тернарного опису (МТО)* [1–13]. Завдяки версії мови МТО-4, в ЗТС ПВ було досягнуто суттєвих результатів. Однак, при цьому виявилася низка недоліків такої версії. Вони знижують *конструктивність* та *операціональність* МТО, утруднюючи розвиток ЗТС ПВ. Заради ліквідації таких недоліків мова МТО потребує розширення до нової її модифікації – МТО-5 [3; 4; 7].

Дана праця спирається на більш широкий набір філософських основ мови МТО, ніж той, на якому базується версія МТО-4. Ці основи стосуються синтаксису і семантики МТО. При цьому, ми маємо намір запропонувати покращені моделі таких найважливіших засобів МТО, як *імплікатія* (з її різновидами), *дескриптор* речі, *основні валентності*, що надаються об'єктам та їх співвідношенням. За рахунок цього, на думку автора, підвищиться ефективність мови МТО як мови опису систем.

2. Основи мови МТО-5, викладені автором у попередніх працях

У роботах [3; 4; 7] освітлено основні поняття і судження, характерні для МТО-5. Базисними категоріями у МТО послуговувала тріада категорій «річ», властивість», «відношення». МТО базується не на *просторовому*, а на *якісному* розумінні речей. Тобто, на розумінні речі як *єдності її якостей*. Поняття «річ», «об'єкт», предмет у МТО розглядаються як

синонімічні. У взаємозв'язках із категоріями «властивість» та «відношення» вони відіграють ту ж саму роль, що і категорія «річ». Мову ж МТО-5 засновано також і на наступній четвірці категорій: «визначене», «невизначене», «довільне», та «універсальне» [3; 4; 7; 12–13].

3. Характер основних і похідних правильно побудованих формул (ППФ) у МТО-5

Базисний алфавіт нашої мови МТО-5 складається з чотирьох символів: **t**; **a**; **A**; **E**. Окрім того, для позначення *похідних* об'єктів, що визначаються за допомогою символів базисної абетки (зазвичай, - у контексті скорочень), використовуються такі знаки: 1) риси (-; \equiv); 2) хвилясті риси (\sim ; \approx); 3) стрілки й дуги (\Rightarrow , \rightarrow , \Rightarrow , \rightsquigarrow ; \Leftarrow ; \supset ; \subset ; \ni , ϵ); 4) гречка літера *йота* (в її прямому **ι** й перевернутому написанні **ϋ**) без індексів чи з індексами; 5) ряд літерів латинської абетки: 1) **S**; 2) **N**; 3) **T**; 4) літера *джей*, в її прямому написанні **J** і в перевернутому **Ƶ**.

У якості технічних символів використовуються: 1) зірочка *; 2) крапка • в центрі рядки; 3) двокрапка навкруги риси \div ; 4) косинці $>$ та $<$; дужки.

Задля зручності читання формул, використовуються розмаїття дужок. Це – наступні види дужок. Круглі дужки (), квадратні [], фігурні { }. Можуть використовуватися й дужки з числовими індексами, наприклад, $\gamma()_7$.

У якості метамовних символів, що позначають формули МТО, застосовуються великі літери готичного алфавіту: A, B, C, D, E, F, G, ..., Z. Тобто, велика готична літера позначає схему формули (інакше кажучи, *формульну схему*, чи *схематичну формулу*). У подальшому, там, де це не викликає непорозумінь, можна вчиняти наступним способом. Замість слів «схематична формула» (а також і замість слів

«формульна схема») – замість цих слів можна писати слово «схема» чи слово «формула».

Заради більшої стислості, іноді, замість словосполучення «об'єкт, формула якого має схему А», ми будемо писати також слова «об'єкт на ім'я А» або навіть – просто слова «об'єкт А».

Наперед мається на увазі, як зазвичай, у логіці, що одна й та сама літера позначає одну й ту ж саму формулу. Окрім того, замість виразу «...за визначенням, означає...» впроваджується метамовний символ = *def.*

Вихідними (елементарними) *правильно побудованими формулами* (ППФ) у МТО-5 є тільки наступні: **t**; **a**; **A**; **E**.

4. Семантика елементарних формул (з алфавіту МТО-5)

Формула **A** позначає *довільну (будь-яку) річ*. Формулі **A** в англійській мові більш відповідає слово «*any*» [13, р. 156–157]. Формула **E** позначає той об'єкт, що стоїть за поняттям «*кожна річ*», чи «*всіляка річ*». Поняттю «*кожна річ*» у англійській мові відповідає слово «*every*». За асоціацією з ним, **E** – це *кожна річ*. Як зазвичай в МТО, **t** – це визначена річ і **a** це невизначена річ.

Звернімо увагу на те, що літери із алфавіту МТО-5, як знаки даних формул, подано в прямому (некурсивному) пропису. Це – на відміну від курсивного пропису алфавіту МТО-4. Погляньмо-но на алфавіт МТО-5 уважніше.

Отже, формула **t** позначає визначений, фіксований, задалегідь заданий об'єкт (річ, предмет). Він визначений у тому широкому сенсі цього слова, по котре йде мова у [12; 13].

У процесі застосування МТО до тієї чи іншої предметної області, повинен бути зроблений вибір **t** як попередня умова цього застосування.

Як і у МТО-4, у МТО-5 інтерпретація формули **t**, що позначає визначений об'єкт, також задається заздалегідь (для всієї тієї обраної ситуації, в якій фігурує цей об'єкт). І ця інтерпретація не змінюється. Тому в МТО об'єкт **t** вважається *семантично визначеним*. Формула **a** позначає деякий, невизначений, якийсь об'єкт. Початково, невизначений об'єкт може, зокрема, тлумачитись як абсолютно невідомий. Різниця між **t** і **a** відповідає різниці в значенні слів з визначеним і невизначеним *артикллями* в англійській мові. Так що **t** можна розглядати як скорочене позначення для **the object**, і **a** – як скорочене позначення для **an object**... Довільність виражається в МТО застосуванням ППФ **A**. Тобто, **A** можна розглядати як «**any object**» [12; 13].

У МТО-5 через формулу **E** виражається поняття «кожна річ». **E** – це символ *кожної речі*. Це поняття відповідає поняттю «**every thing**» в англійській мові. Інакше кажучи, символ **E** відповідає займеннику «**every**» в англійській мові.

Подібно до передумов МТО-4, в залежності від того, як розуміється об'єкт у тій чи іншій предметній області, формули : **t**; **a**; **A** отримують стосовно до неї більш конкретну інтерпретацію. Те ж саме стосується інтерпретації об'єкта **E** в МТО-5. *Належна* (доречна, чи підходя, релевантна) річ **a** вводиться як річ, що належить невизначеному об'єкту **a** (тобто, як *обумовлена залежністю*).

У МТО-5 як і в МТО-4, символ **t** в різних своїх входженнях у одну й ту ж саму формулу завжди позначає один і той же самий об'єкт [12; 13]. Проте, цього неможна сказати ні про символ невизначеного об'єкта, ні про символ довільного об'єкта в МТО-4 [12; 13]. Тому в різних своїх входженнях у одну й ту ж саму формулу МТО-4 символи *невизначеного й довільного* об'єктів можуть, взагалі кажучи, позначати різні

об'єкти [12; 13]. Це не стосується символів **t**, **a**, **A** і **E** в МТО-5 [22–24].

5. Складні (неелементарні) ППФ МТО-5 та їх семантика

Перший клас ППФ містить в собі деякі (фундаментальні) співвідношення між речами, властивостями і відношеннями. Семантика таких ППФ відповідає різним типам вказаних співвідношень. Та ППФ, яка відображається в судженні, називається *відкритою*, чи *пропозиціональною* ППФ. По суті, *відкрита* ППФ позначає деяку *ситуацію* [3; 4; 7].

У МТО-5 фундаментальні співвідношення між речами, властивостями і відношеннями виражають ряд *зв'язків* та / чи *залежностей*: 1) ту предикацію, що річ *має* властивість або відношення; і 2) ту предикацію, що властивість або відношення *належать* об'єкту. Відношення предикації в МТО-5 подібне до *предикаблій* Аристотеля. Володіння та притаманність – це *анлікації*. Вони також входять в число фундаментальних співвідношень МТО-5.

Володіння можна висловити в англійській мові дієсловом *to have*, а належність (притаманність) – дієсловом *to belong*. Вони, як відомо, відображають згадані *зв'язки* чи *залежності*. Володіння і притаманність (чи належність) як такі, виступають у Аристотеля, по суті в ролі *категорій*.

Другий клас ППФ включає в себе об'єкти, похідні від фундаментальних співвідношень. У складі другого класу – об'єкти, на яких реалізовано дані фундаментальні співвідношення. Це – об'єкти, які визначаються завдяки їх участі в фундаментальних співвідношеннях (об'єкти, що визначаються через фундаментальні співвідношення). У другий клас попадає те, у вигляді чого об'єкти проявляються, беручи участь у фундаментальних співвідношеннях.

Та ППФ, яка відображається в понятті, називається *закритою* (інакше кажучи, *замкненою*, або *концептуальною*) ППФ. Відкриту формулу (ППФ) можна в МТО замкнути (застосувати до неї *концептуальне замикання*), отримавши при цьому *закриту*, чи *концептуальну* ППФ. За такого замикання фігурні дужки замінюються прямокутними.

У формалізмі МТО розглядаються співвідношення, правомірність яких не залежить від вибору предметної області [12].

Як пише А.І. Уйомов, у МТО напрямок інтерпретації формули задається структурою цієї формули [12].

1. Наприклад, ППФ $\{A \div B\}$ означає *ситуацію*, продемонстровану наступною фразою: «Річ, яку схематично позначено формулою A , і річ, яку вражено схемною формулою B , *якось співвідносяться*». Наприклад, $\{t \div a\}$ означає ситуацію, коли t і a *якось співвідносяться*. Формула $\{A \div B\}$ відображається в судженні, тому називається *відкритою*, чи *пропозиційною* (або *пропозиціональною*) ППФ.

За своєю суттю, співвідношення $\{A \div B\}$ є *невизначеним* і не має *визначеного напрямку*. Як це видно з його змісту, знакосполучення $\{A \div B\}$ і $\{B \div A\}$ вважаються не просто еквівалентними, але вважаються одним і тим самим знакосполученням. Ця ситуація подібна до ситуації в МТО-4 з відсутністю порядку в так званих *вільних списках* формул.

2. Якщо замкнути попередню (*відкриту*) формулу $\{A \div B\}$, то ми отримаємо *замкнену* ППФ $[A \div B]$. Це – схема об'єкта на ім'я «Речі, позначені (формульними схемами) A і B , котрі *якось співвідносяться*». Або – «Речі, що іменуються як A і B , і знаходяться в якомусь співвідношенні».

Знову ж-таки, як це видно зі смислу *неспрямованого співвідношення* $\{A \div B\}$ (або співвідношення $\{B \div A\}$), за-

мкнені формули $[A \div B]$ та $[B \div A]$ вважаються не просто еквівалентними, але вони вважаються одним і тим самим знакосполученням.

3. ППФ $\{A \bullet B\}$ означає *ситуацію*, ілюстровану наступною фразою: «Речі А і В співвідносяться відношенням *володіння*, чи *належності*». Тобто, «між речами А і В є відношення *володіння*, чи *належності*». Замість слова «належність» можна казати «притаманність».

Це співвідношення також може тлумачитися, наприклад, як та ситуація, коли речі *зкорельовані*: «Річ, що позначено формулою А і річ, що виражено формулою В, якимось *зв'язані, залежні між собою*». Іншими словами, «речі А і В *з'єднані (поєднані, сполучені)*». У цьому сполученні речі якимось *відповідають* одна одній.

Тут ще не вказано, якого типу *з'єднання (чи кореляція)* між речами має місце (вони, принаймні, можуть бути *поєднані*). Річ А може *володіти* річчю В або навпаки, річ А може *належати* об'єкту В. У цьому відношенні речі проявляють свою значимість одна для одної. Вони проявляють себе в плані *володіння* одна одною або *притаманності* одна одній.

4. ППФ $[A \bullet B]$ – це формульна схема об'єкта на ймення «Речі А і В, *поєднані (пов'язані або залежні між собою)*». Інакше кажучи, це те, що називається «речі А і В, разом взяті».

5. ППФ $\{A > B\}$ означає ситуацію, подану в наступній фразі: «Об'єкт, що позначено формулою А, *має* річ, яку виражено формулою В». Інакше кажучи, тут доречна і така фраза: «Річ, що позначено формулою А, *має* об'єкт, позначений формулою В». В англійській мові дана схема звучала би так, ніби замість *косинця* «>» стояло би (у відповідній формі) діє-

слово *to have*. Схема ППФ {A > B} синонімічна схемі {A *has* B} (чи {A *have* B}). При цьому, ми не конкретизуємо характер цього *володіння* об'єктом. Тут ситуація аналогічна тій панорамі в МТО-4, коли А.І. Уйомов початково не конкретизує співвідношення предикацій (ані ситуацію *володіння* властивістю, ані ситуацію *володіння* відношенням). У МТО-4, *із самого початку*, при введенні схеми A p B для предикацій, сам тип предикації не конкретизується.

6. Попередній (відкритий) формульній схемі {A > B} відповідає замкнута ППФ [A > B]. Вона позначає річ на ім'я А, котра *має* об'єкт на ім'я В. Інакше кажучи, схема [A > B] читається й так: «Річ зі схемою А, що володіє об'єктом зі схемою В».

7. ППФ {A < B} означає ситуацію, презентовану в наступній фразі: «Річ, яку позначено формулою А, *належить* об'єкту, вираженому формулою В». Синонімом попередньої фрази буде й така: «Річ, яку позначено формулою А, *притаманна* об'єкту, вираженому формулою В». В англійській мові схема ППФ {A < B} синонімічна схемі {A *belongs to* B}. Тобто, замість знаку зворотного косинця < в даній схемі можна поставити дієслово *to belong* (у відповідній формі). Запримітимо, що відношення *притаманності* (як зворотне до відношення *володіння*) інтенсивно використовувалось Аристотелем. Зокрема, в його Аналітиках.

Знову же, при цьому ми не конкретизуємо характер згаданої належності (чи притаманності). Залишається невизначеним *смысл розуміння* того, яким чином річ *належить* об'єкту, як вона йому *притаманна* (або – як, у який спосіб вона йому *надається*).

Тут знову ситуація аналогічна тій картині у МТО-4, коли А. І. Уйюмов початково не конкретизує співвідношення *приналежності* чи *притаманності* об'єкту чого=небудь (*притаманності* йому – властивості чи відношення).

8. Попередній (*відкритий*) формулі відповідає закрита ППФ $[A < B]$. Вона позначає річ на ім'я А, що належить об'єкту на ім'я В. Інакше кажучи, схема $A < B]$ читається й так: «Річ на ім'я А, притаманна об'єкту на ім'я В».

8.1. Згідно з [3; 4; 7], схема *належної* речі така: **М**. Її визначення є таким: $\mathbf{M} =_{\text{def}} [\mathbf{M} < \mathbf{a}]$. Так належність (доречність, підхожість моделюється через *приналежність*.

8.2. Як у МТО-5 моделюється деяка *належна* (або *яксь підхожа, відповідна, чи доречна*) річ **а**? Її визначення таке: $\mathbf{a} =_{\text{def}} [\mathbf{a} < \mathbf{a}]$. Можна сказати також, що це – *релевантна* річ. Так *належність* (*підхожість* тощо) моделюється через *приналежність невизначеному* об'єкту. Про таку річ в англійській мові кажуть «... it depends».

9. ППФ $\{(A) B\}$ означає ситуацію, подану в наступній фразі «Об'єкт, позначений формулою А, має властивість, позначену формулою В». Інакше кажучи, тут доречна і така фраза: «Річ, позначена формулою А, характеризується об'єктом, позначеним формулою В». Або – більш коротка фраза: «Річ на ім'я А має властивість на ім'я В». Як це зазвичай буває в МТО, ми тут також не вказуємо тип предикації.

10. Попередній (*відкритий*) формулі $\{(A)B\}$ відповідає *закрита* ППФ $[(A)B]$. Вона позначає *об'єкт на ім'я А, маючий властивість на ймення В*. Інакше кажучи, схема $[(A)B]$ читається і так: «Річ на ім'я А, що характеризується об'єктом на ім'я В».

11. ППФ $\{(B^*)A\}$ означає ситуацію, що подано в наступній фразі: «Річ, яку позначено формулою A , властива об'єкту, вираженому формулою B ». Інакше кажучи, тут доречна і така фраза: «Річ, яку позначено формулою A , характеризує собою об'єкт, виражений формулою B ». Можна також висловитися тут і так: «Річ на ім'я A служить властивістю для об'єкта, що іменується як B ». При цьому також *тип предикації залишається ще не визначеним*.

12. Попередній (відкритий) формулі $\{(B^*)A\}$ відповідає закрита ППФ $[(B^*)A]$. Вона позначає *властивість на ім'я A , що притаманне (належить, чи придане) об'єкту на ім'я B* . Інакше кажучи, замкнута схема $[(B^*)A]$ читається й так: «Річ на ім'я A , властива об'єкту на ім'я B ».

13. ППФ $\{B(A)\}$ означає ситуацію, висловлену в наступній фразі «Річ, позначена формулою A , має відношення, виражене формулою B ». Інакше кажучи, тут доречною є й така фраза: «Річ, позначена формулою A , має відношення, позначене формулою B ». І тут знову тип предикації – невизначений.

14. Попередній (відкритий) формульній схемі $\{B(A)\}$ відповідає закрита схема ППФ $[B(A)]$. Вона позначає *об'єкт на ім'я A , що має відношення на ім'я B* . Інакше кажучи, схема $[B(A)]$ читається й так: «Річ на ім'я A , володіюча відношенням, позначеним формулою B ».

15. ППФ $\{A(*B)\}$ означає ситуацію, виражену в наступній фразі: «Річ, позначена формулою A , служить відношенням для об'єкта на ім'я B ». Інакше кажучи, тут доречна й така фраза: «Об'єкт, позначений формулою A , реалізується як відношення на речі, позначеній формулою B ». Можна коротко

висловитися й так: «Річ на ім'я А реалізується як відношення на об'єкті на ім'я В». Тут також предикація, за своїм типом, є невизначеною.

16. Попередній (відкритий) формульній схемі $\{A(*B)\}$ відповідає закрита ППФ $[A(*B)]$. Вона позначає відношення на ім'я А, реалізоване (чи встановлене) на об'єкті на ім'я В». Інакше кажучи, схема $[A(*B)]$ читається й так: «Річ на ім'я А, надана як відношення об'єкту на ім'я В».

17. Тепер можна примітити, що відкрита ППФ $\{A \bullet B\}$ позначає собою те відношення (зв'язку чи залежності), котре служить результатом узагальнення наступних чотирьох фундаментальних співвідношень МТО-34: $\{(A)B\}$; $\{(B^*)A\}$; $\{B(A)\}$; $\{A(*B)\}$. Співвідношення $\{A \bullet B\}$ відображає наступну ситуацію: «Речі А і В належать одна одній (мають одна одну)». Іншими словами, тут «Речі А і В з'єднуються». В цьому поданні речі якось *відповідають* одна одній.

18. «Ми бачимо, що в МТО різниці між речами, властивостями й відношеннями виражаються позиційно. Тобто, не накресленням символів, а їх місцем, позицією, стосовно інших символів. У цьому суттєва відмінність від логіки предикатів, і цю відмінність можна порівняти з різницею між арабською та римською системами числення» [3; 4].

19. Як і у випадку з предикацією МТО-4, записавши в МТО-5 формули (чи формульні схеми) попередніх фундаментальних співвідношень (за виключенням тотожності), ми ще не вважаємо їх істинними, тобто, *ми ще тим самим їх не стверджуємо*. Взагалі, ми цим ще не вказуємо те, в якому сенсі позначене відношення розуміється, ми не вказуємо тип цього співвідношення. Наприклад, записавши схему $\{B \div A\}$, ми ще не вказуємо те, яким чином тут об'єкти *співвідносять-*

ся (чи воно *випадкове*, чи *необхідне* тощо). Записавши схему $\{A < B\}$, ми ще не вказуємо на те, яким чином тут річ, що є під знаком A , *належить чи надається* об'єкту, що є під схемою B .

20. Шістнадцять типів ППФ, врахованих вище під парними номерами, отримано із відкритих ППФ, що стоять під непарними номерами, шляхом *концептуального замикання*. Інших вихідних (чи первісних) типів ППФ не мається на увазі. Решта ППФ може будуватися із попередніх, як результат скорочення для формул, які є похідними. Похідними – від первісних, вихідних.

21. Окрім фундаментальних ППФ у МТО-5, вкажемо тут на один результат скорочення для похідної ППФ МТО-5. А саме, це – похідна ППФ типу $\{B, A\}$. Її описано в [3], як ту, котру можна отримати в подальшому, шляхом заперечення (чи відкидання) первісної ППФ $\{A \bullet B\}$. Але це відбудеться лише після введення у МТО-5 поняття про *хибність* (чи *небуттєвість*). Тут *небуттєвість*, це є *узагальнена хибність*.

22. У тих випадках, коли це не призводить до двозначностей чи непорозумінь, фігурні дужки можна опускати.

6. Конкретні об'єкти в МТО-5

У МТО-5 об'єкт $\mathbf{1}_A$ можна іменувати як «ця річ»; об'єкт $\mathbf{1}_B$ можна назвати «тією річчю», на об'єкт $\mathbf{1}_C$ можна сказати «онде та річ», на об'єкт $\mathbf{1}_D$ можна сказати «аж он де ота річ» тощо. Інакше кажучи, *конкрети* (чи так звані *йотовані* об'єкти), тобто, об'єкти, що мають формули типу $\mathbf{1}_A$, $\mathbf{1}_B$, $\mathbf{1}_C$, $\mathbf{1}_D$, всі вони аналогічні об'єктам, які визначено шляхом *указування* (*остенсивно*). Тут літера $\mathbf{1}$ (*йота*) індексується. Можна також замість індексування йота-операторів $\mathbf{1}$, при формулах (чи схемах) збільшувати число таких *операторів* (подвоювати їх, потроювати тощо) [3; 4; 7].

2. Щоби задати **N**-й конкретний об'єкт в МТО-5, треба розмірковувати, поводячи *аналогії*. Для співвідношення *аналогічності* використовуємо дефініцію із [3; 4; 7]. Нехай формула $\{A \underset{C}{\sim} B\}$ позначає наступне співвідношення: «Річ аналогічна речі В в рамках об'єкта С, де

$$A \underset{C}{\sim} B =_{\text{def}} [(C^*)[E(* B)]](A) \quad (1)$$

Тут, у дефінієнці (5), цю аналогічність змодельована так: «Річ А володіє *кожним* (доречним) відношенням речі В, властивим об'єкту С». Введену в (5) схему можна інтерпретувати й так: «Річ А служить *заступником* (чи *замінником*) речі В в рамках об'єкта С». У цьому сенсі, річ А може *підставлятися* замість речі В в об'єкт С. Вказану підставуваність змодельована в формулі (1).

Наприклад, річ $\mathbf{t}_o\mathbf{N}$ визначається як об'єкт **N**, цілком аналогічний об'єкту **t** в конкретній (*прецедентній*) ситуації **o**, вираженій через *фундаментальне співвідношення* МТО. Іншими словами, об'єкт $\mathbf{t}_o\mathbf{N}$ служить *повним заміником* (чи *заступником*) речі **t** в такій (*прецедентній*) ситуації **o**. Тут

$$\mathbf{o} =_{\text{def}} \{t > \mathbf{t}\} \quad (2)$$

$$\mathbf{t}_o\mathbf{N} =_{\text{def}} [\mathbf{N} \underset{\mathbf{o}}{\sim} \mathbf{t}] \quad (3)$$

Тобто, $\mathbf{t}_o\mathbf{N}$ – це об'єкт **N**, що має кожне відношення речі **t**, властиве ситуації **o**.

3. Усі конкретні об'єкти вводяться в МТО в міру необхідності.

7. Атрибутивна тотожність у МТО-5

1. У МТО є два типи тотожності: *атрибутивна* (тотожність за властивостями) і *реляційна* (тотожність за відношен-

нями) [1; 15; 17–18; 20; 22–24]. Тут ми зупинимося на *атрибутивній* тотожності. Її дефініція дається за спадкоємністю, за Аристотелем. Тотожність позначається в МТО так: $\{fA JB\}$.

Тут об'єкт на ім'я А співпадає (за властивостями) з об'єктом на ім'я В. Тобто, річ на ім'я А володіє *всілякими властивостями, притаманними* об'єкту на ім'я В. Інакше кажучи, тотожність є *спрямованим* відношенням (воно *спрямовано від А – до В*).

За найбільш ранньою моделлю для тотожності у МТО-4, та ситуація, коли річ на ім'я А тотожна об'єкту на ім'я В, означає наступну обставину. Річ А має *кожну властивість об'єкта* В. Тобто, згідно з [15; 34, с. 16],

$$fA JB =_{\text{def}} (A)[(B^*)E] \quad (4)$$

Скорочено, тотожність $\{fA JB\}$ можна перепозначити й так: $\{A \Rightarrow B\}$, де

$$A \Rightarrow B =_{\text{def}} fA JB \quad (4a)$$

2. У МТО-3 також використовувався наступний конкретний об'єкт. Це – об'єкт, що має схему, до котрої долучено епітет: «той самий, який зустрічався раніше, і забезпечений йота-оператором ι_α з міткою α ». У цьому зв'язку, в МТО-5, річ $\gamma_\alpha D$ визначається як річ D, *атрибутивно* тотожна раніше введеному *конкретному* об'єкту $\iota_\alpha N$. По суті, це *ототожнений конкретний об'єкт*. Річ, до символу якої приставлено *обернений йота-оператор*, ми називаємо такою, що *згадується, або референтною*.

3. Аналогічно, в міру необхідності, будуються визначення і для інших, таких, що вже згадуються (чи *референтних*) *конкрет* [3; 4; 7].

8. Дескриптор речі. Генетичне і дескрипторне співвідношення

1. Поняття про *дескриптор* речі можна визначити простіше, ніж у МО-4, використовуючи МТО-5 [17; 20–24]. Для цього слід використати співвідношення «об'єкт А має річ В», позначене через $\{A > B\}$. Задавши тотожність $\{f AJ[a > B]\}$, ми, тим самим, ще **не** зафіксуємо *імплікативного зв'язку* між ідентифікандумом А і річчю В. Дійсно, така тотожність є *необхідною* для згаданого зв'язку. Тобто, для *імплікатії*, яка має формулу $\{A \rightarrow B\}$ у МТО. Одначе, його наявності *недостатньо* для виникнення *імплікатії*. Презентуючи річ А як об'єкт $[a > B]$, ми лише знаходимо річ В, як один з продуктів аналізу первісної речі А, котра *презентується*. Іншими словами, ми виявимо *дескриптор* вихідної речі. Тому наявність зв'язку «річ А – її *дескриптор* В» лише може наблизити появу *імплікатії* $\{A \rightarrow B\}$. Зауважимо, що згаданий аналіз може бути *реїстичним, атрибутивним* або *реляційним*.

Користуючись «легалізованими» вище схемами, можна виразити наступне співвідношення: «Річ А має *дескриптор* В». Воно позначене через $\{A >- B\}$. Це співвідношення, тобто, відношення «річ А – її *дескриптор* В», може служити моделлю наступної ситуації: «Річ А отримано шляхом *синтезу* з об'єктом В». Тому воно й названо *генетичним* співвідношенням [3; 4; 7]. Тут

$$A >- B =_{\text{def}} f AJ [a > B] \quad (5)$$

Згаданий синтез, знову ж-таки, може бути *реїстичним, атрибутивним* або *реляційним*.

2. Щоби проаналізувати річ як чийсь *дескриптор*, треба застосувати співвідношення «Річ А *притаманна* (належить) об'єкту В». Його вже позначено так: $\{A < B\}$. Ототожнивши вихідну річ А з об'єктом $[a < B]$, ми подаємо її у вигляді чогось, що належить об'єкту В. На цьому шляху можна вирази-

ти і відношення «Річ А *служить* дескриптором об'єкта В». Воно позначається через $\{A \prec B\}$ і його названо *дескрипторним* співвідношенням [3; 4; 7]. Тут

$$A \prec B =_{\text{def}} \Gamma AJ [a < B] \quad (6)$$

3. Відмітимо, що, в випадку *конкретних* речей, і *генетичне*, і *дескрипторне* співвідношення транзитивні.

9. Імплікації. Атрибутивні імплікації

1. Імплікація взагалі. 1.1. Як уже обґрунтовувалося, і згадувалося в [3; 4; 7], *імплікація* є узагальненням відомої у традиційній логіці *імплікації*. Згідно з МТО, в *антецеденті* *імплікації* можуть бути як *судження*, так і *поняття*. *Консеквент* імплікації отримується в результаті *аналізу її антецедента*. Тобто, консеквент – це деякий дескриптор антецедента. Його наявність (чи істинність) залежить від наявності (чи істинності) антецедента.

1.2. У МТО істинність розуміється в широкому сенсі – як *відповідність* дійсності. Хибність – як *невідповідність*. Узагальненням істинності, чи існування, для речей служить їхня *буттєвість* (чи *томубуттєвість*), що позначено в МТО-4 літерою **S**. З другого, протилежного, боку, узагальненням хибності для речей служить їх *небуттєвість* (чи *не томубуттєвість*). *Небуттєвість* у МТО-4 позначено літерою **N**. *Буттєвість* і *небуттєвість* у МТО моделюються *особливим чином*, в *особливому сенсі* [12; 13].

1.3. У МТО *імплікація* $A \rightarrow B$ інтерпретується як наступна ситуація: якщо є А, то, тим самим, є і В. Мовляв, словосполучення «тим самим» тут означає «при цьому», «у тих же самих умовах». Тобто, у тому ж сенсі (у тому ж відношенні), в якому *буттєвою* є річ в *антецеденті*, в тому ж сенсі (в тому ж відношенні) *буттєвим* є й об'єкт в *консеквенті* імплікації. З другого боку, в тому сенсі, в якому *відсутньою* (чи не-

буттєвою) є річ в *консеквенті*, у тому ж самому сенсі *відсутнім* (чи *небуттєвою*) є й об'єкт у *антецеденті* імплікатії. *Імплікатію*, яку взято в її самому узагальненому сенсі, , тобто, *просто імплікатію* названо А. І Уйомовим *нейтральною імплікатією*.

1.4. Використовуване у МТО тлумачення *імплікатії* дозволяє застосовувати її в різних конкретних умовах (але – в умовах, що *однаковим чином оточують* як її антецедент, так і її консеквент). Скажімо, в різноманітних *можливих світах* (за Лейбніцем). Наприклад, в рамках фізичного *поля* альбо в рамках юридичного, законодавчого *поля* (в *полі* дії правового законодавства). Або – в різних системах знань, моралі, вірувань, традицій.

2. Атрибутивна імплікатія. 2.1. *Імплікатія* визначається в МТО [13] через поняття *тотожності*. Кожна *імплікатія* в МТО – це деяка *тотожність*. Наприклад, **атрибутивна імплікатія**. Тому до *імплікатії* (як до деякої *тотожності*) також застосовується *принцип твердження*. Якщо формулу (чи схему) *тотожності* записано, то вона вважається дійсною (чи істинною). Співвідношення $\{A \supset \rightarrow B\}$, таке, що називається **атрибутивною імплікатією**, інтерпретується наступним чином: «Річ, яка має схему А, тотожна об'єкту, який має *властивість* зі схемою В». Тобто, ми приймасмо визначення

$$A \supset \rightarrow B =_{\text{def}} \Gamma A J [(a) B] \quad (7)$$

подібне тому, що введено в МТО-4 для *атрибутивною імплікатії*. Але тут у нас *a* – це деяка *належна річ*.

Наприклад, за даною схемою, *газ* – це дещо, що характеризується *температурою*. Аналогічно, *паралелограм* (як *замкнута ломана лінія*) – це дещо, що характеризується *периметром, площею, кутами*.

2.2. Властивість В, що виявлена в об'єкті А (та, котра *імплітується* ним) – це властивість, якою він дійсно володіє; це його *внутрішня* властивість. Раніше вона називалася *атрибутом* об'єкта А. Так ми й станемо називати його наперед. Уже напочатку 70-х років ХХ-го століття Авенір Іванович, як це видно, відділяв поняття *внутрішньої властивості* від *безумовно внутрішньої*, а поняття про *внутрішню* властивість – від поняття про *безумовно зовнішню* властивість. Наприклад, говориться про «*завжди внутрішніх*» і про «*завжди зовнішніх*» (о «*всегда внутренних*» и о «*всегда внешних*») відношеннях об'єкта.

3. Конкретна імплікація. 3.1. Співвідношення $\{A \Rightarrow B\}$, називане конкретною *імплікацією*, позначає то ж саме, що й наступна фраза: «Річ, що має схему А, *тотожна* об'єкту зі схемою В, який має деяку (*підхожу*) властивість». Тобто, для початку, ми спираємося на визначення

$$A \Rightarrow B =_{\text{def}} \Gamma A J [(B) a]. \quad (8)$$

Воно інтерпретується як ситуація, коли «Річ, позначена формулою А, є об'єктом, позначеним формулою В». Коротко кажучи, *конкретна імплікація* $\{A \Rightarrow B\}$ тлумачиться як наступна ситуація «Річ А є об'єктом В». Наприклад, у вигляді *конкретної імплікації* відображається та обставина, що «Ромб є чотирикутником».

3.2. Таке визначення, за його змістом, було введено А. І. Уйомовим, а потім не використовувалося ним із тієї причини, що в ідентифікаті повинна була стояти *неініціальна* невизначеність, тобто, так званий *кондиціонал* [3; 4; 7]. По суті, *кондиціонал* – це *належна* (*відповідна, доречна, чи підхожа*) річ. Але *належність* (а так само- й *відповідність, чи доречність*) у МТО-4 явно не виражалась. У нас же, в МТО-5, річ М, взята як *доречна* річ, вона вже позначається схемою

М. Тобто, як це сказано в [3; 4; 7], подібна схема, як і формула що її відображає, набираються курсивним шрифтом: $M = \text{def } [M < \mathbf{a}]$. Зокрема, із цим асоціюється поняття «деяка належна (чи якась доречна, або якась підхожа, якась відповідна) річ \mathbf{a} ». Це – річ залежна. Її дефініція така: $\mathbf{a} = \text{def } [\mathbf{a} < \mathbf{a}]$. Належну річ ми моделюємо як річ, що належить чомусь невизначеному. Наприклад, як річ, залежну від чогось невизначеного. Це – дещо аналогічне наступному словесному оберту з англійської мови: “it depends” [3; 4; 7].

Тому у МТО-5 $A \Rightarrow B = \text{def } \mathbf{f} A \mathbf{J} [(B)\mathbf{a}]$ (9)

Зокрема, схемі такої імплікатії в МТО-5 відповідає схема аксіом «Річ A є будь-яким належним об'єктом»:

$$\{A \Rightarrow A\} \quad (10)$$

Скажімо, *квадрат* є будь-якою з наступних (належних у даному випадку) речей: *ромбом, прямокутником, паралелограмом, чотирикутником*, і т. п. Об'єкт B тут (згідно з формулою (9)) може служити моделлю того, що називається *суттю*, чи *сутністю* речі A . Річ A при цьому $A.I$ Уйомов називав також *інкарнатом*, чи *тюльку* для об'єкта B . Тут мала-ся на увазі аналогія з ідеєю реінкарнації у буддистів.

Аксіома *суворого атрибутивного обмеження*, змодельована як аксіома 121 в [13], є вірною для конкретної імплікатії, але вона не вірна для більш загальної, *атрибутивної* імплікатії. У зв'язку з підміною конкретної імплікатії $\{A \Rightarrow B\}$, більш узагальненою ніж вона (тобто, - імплікатією $\{A \supset \rightarrow B\}$), виникають сумніви і в істинності низки аксіом у [13], де задіяно знак « \Rightarrow ».

3.3. То, чим є річ раніше називалося її *інтерналом*. Інтернал речі міг уже тоді служити моделлю того, що називається *суттю*, чи *сутністю* цієї речі.

3.4. Замітимо, що згідно дефініції (20) для *конкретної імплікації* $\{A \Rightarrow B\}$, неможна сказати, наприклад, що *круглий квадрат* (A) є *квадратом* (B). Не можна, оскільки, за цієї дефініції, об'єкту B надається *деяка доречна властивість a*. Інакше би вийшло, що *круглість* було *доречно* надавати *квадрату* як властивість для нього. Але тоді ми би впали у протиріччя! Тому в МТО-5 хибний (або *небуттєвий*) об'єкт не може бути істинним (чи *буттєвим*) об'єктом. Хибний об'єкт не може бути в антецеденті тієї *конкретної імплікації*, у котрої консеквент є істинним. Бо ж насправді *хибне не є істинним!* Це, все ж, не заважає тому, щоби, наприклад, подати *круглий квадрат* – як *квадрат*, підданий операції *округлення* (чи *зкруглення*). При цьому, така операція буде виступати як особливе відношення.

4. У МТО-5 містяться також *зворотні імплікації*. Вслід за А. І. Уйомовим, назвемо їх *контрімплікаціями*. Зокрема, тут є і *зворотна атрибутивна*, і *зворотна конкретна імплікації*:

$$\mathbf{I}_a A \leftarrow \mathbf{C} B =_{\text{def}} \mathbf{I}_a A \Rightarrow [(B *) \mathbf{I}_a A] \quad (11)$$

$$\mathbf{I}_a A \Leftarrow B =_{\text{def}} \mathbf{I}_a A \Rightarrow [(\mathbf{I}_a A)\{B \Rightarrow \mathbf{I}_a A\}] \quad (12)$$

Тут (як це обговорено вище, для зручного читання формул) опущено фігурні дужки та використано більш простий знак *спрямованої тотожності* (\Rightarrow). Наприклад, схему $\{\mathbf{I}_a A \Leftarrow B\}$ можна тлумачити так: 1) «Об'єктом $\mathbf{I}_a A$ є рiч В»; 2) «Рiч $\mathbf{I}_a A$ служить суттю об'єкта В»; 3) «Рiч $\mathbf{I}_a A$ проявляється у вигляді об'єкта В» тощо.

Перейти до схем $\{E \leftarrow \mathbf{C} B\}$ і $\{G \Leftarrow B\}$ можна, якщо прийняти факт відповідної *підставуваність* об'єкта E замість $\mathbf{I}_a A$ або об'єкта G замість $\mathbf{I}_a A$ (про *підставуваність* – дивись вище п.6 і [3; 4; 7]). Як це вже обговорено в [22–24], для кожної

нової тотожності, треба вводити свої прецедентні ситуації, позначені відповідними *індексами*.

10. Реляційні імплікація та контрімплікація

1. Зв'язок визначеної речі з її внутрішнім відношенням R визначалася в МТО раніше у вигляді такої тотожності: $t \in \rightarrow R =_{\text{def}} \mathbf{tJ} [R(t)]$. Тобто, по суті, *реляційна імплікація* між конкретними речами визначалась як така тотожність:

$$\mathbf{I}_\alpha \mathbf{A} \in \rightarrow \mathbf{I}_\beta \mathbf{B} =_{\text{def}} \mathbf{I}_\alpha \mathbf{A} \Rightarrow [\mathbf{I}_\beta \mathbf{B} (\gamma_\alpha \alpha)] \quad (13)$$

Це аналогічне визначенням в [10, с. 77; 11, с. 81].

У роботі [4, р. 137] ця дефініція дещо інакше конкретизувалася. Символ імплікації також модифікувався (перепозначався). Однак, там малися суттєві вади: по тамтешній формулі (3.4) на с. 137 видно, що автором недооцінювалася можлива роль відношення як дії (дивись [3; 4; 7]). Адже відношення може бути *дієвим*, тобто – може суттєво змінювати той об'єкт, до якого воно застосовується. Такі відношення А. І. Уйомов називав *сильними*. Дійсно, в праці [13, р. 137] заздалегідь зауважувалося, що відношення, виділене в речі шляхом її аналізу, завжди імплітується нею. Однак, це не вірно, якщо відношення служить дією задля створення цієї речі. Ресурс, підданий дії і перетворенню його в продукт, може й сам щезнути, і ця дія може щезнути [3; 4; 7].

Реляційну імплікацію $\{\mathbf{A} \in \rightarrow \mathbf{B}\}$ можна також тлумачити так: «Річ \mathbf{A} має внутрішнє відношення \mathbf{B} ». Наприклад, «Куля має сферичну форму». Аналогічно відміченому вище, наявність *імплікації* $\{\mathbf{A} \in \rightarrow \mathbf{B}\}$ свідчить про те, що відношення в її *консеквенті внутрішнє притаманне* об'єкту в її *антецеденті*. Про *внутрішнє відношення* для даної речі (як про таке, що *імплітується* цією річчю) – дивись, наприклад, у [13, р. 149].

Внутрішнє відношення – це таке відношення $\iota_{\beta} R$, котре міститься в речі $\iota_{\alpha} A$ наступним чином: дана річ $\gamma_{\alpha} A$, володіюча цим відношенням $\gamma_{\beta} R$, залишається тією ж самою річчю $\gamma_{\alpha} A$. Тобто, встановивши на речі внутрішнє для неї відношення, ми її не змінюємо.

По суті, тут імплікатія визначалася з опорою на таку обставину: «Вихідна річ ототожнюється з нею ж самою, взятою разом із її консеквентом».

Інакше кажучи, *річ не змінюється, будучи зв'язаною з тим, що вже міститься в ній.* Це, немов би, деяка (відома в логіці) *ідемпотентність*. Але у випадку *реляційної імплікатії*, консеквент має реляційну природу.

Щоби записати у МТО дефініцію реляційної імплікатії не тільки для конкретних речей і відношень, але й для невізначених, ми введемо спочатку *допоміжне* поняття. Воно визначається виходячи з дефінієнсу попередньої дефініції (13). Визначимо деякий такий об'єкт $\gamma_{\alpha} a$, котрий залишається самим собою, маючи відношення R. Схематично, його формула така:

$$[\gamma_{\alpha} a \Rightarrow [R (\iota_{\alpha} a)]] \quad (14)$$

Тепер *реляційну імплікатію* ми визначимо за більш узагальненою схемою:

$$A \in \rightarrow R =_{\text{def}} A \Rightarrow [\gamma_{\alpha} a \Rightarrow [R (\iota_{\alpha} a)]] \quad (15)$$

Тут A – це така річ $\iota_{\alpha} a$, яка не змінюється, отримавши відношення R.

Існує також і *зворотна (реляційна) імплікатія*:

$$\iota_{\alpha} A \leftarrow \exists B =_{\text{def}} \iota_{\alpha} A \Rightarrow [\gamma_{\alpha} A (*B)] \quad (16)$$

Коротко кажучи, це *реляційна контрімплікатія*.

3. Перейти до схеми $\{E \leftarrow \exists B\}$ також можна, якщо прийняти факт відповідної підставуваності об'єкта E замість

речі \mathbf{t}_a А (див. вище п. 6 і [3; 4; 7]). Зрозуміло, з тими застереженнями стосовно кожної нової тотожності (з приводу *індексації конкрет у ній*).

11. Нейтральна і мереологічна імплікації

1. Нехай річ \mathbf{t} не змінюється, отримавши об'єкт В. Отже, він, В, не може бути для речі \mathbf{t} дією (*сильним відношенням*) [3; 4; 7]. Тобто, об'єкт, відображений у консеквенті речі \mathbf{t} , *внутрішньо притаманний* їй. Інакше кажучи, він *імплітується* нею. Тут мова йде про *нейтральну імплікацію* як просто про *імплікацію*... Подібно до того, як ми визначали *реляційну імплікацію*, ми отримуємо для *прямої та зворотної імплікації* наступні дефініції.

$$A \rightarrow B =_{\text{def}} A \Rightarrow [\mathbf{t}_1 a \Rightarrow [\mathbf{t}_1 a > B]] \quad (17)$$

Тут, як це вже обговорене, А – це деяка річ $\mathbf{t}_1 a$, котра тотожна собі ж самій, маючи об'єкт В.

$$A \leftarrow B =_{\text{def}} A \Rightarrow [\mathbf{t}_2 a \Rightarrow [\mathbf{t}_2 a < B]] \quad (18)$$

А тут під схемою А ховається деяка річ $\mathbf{t}_2 a$, котра залишається тотожною самій собі, перебуваючи притаманною об'єкту В. Наприклад, *конрімплікація* $\{A \leftarrow a\}$ означає, що *будь-яка річ імплітується якимось належним об'єктом* (тобто, *крайньою мірою, чимось відповідним*. У нас, таким чином, *конрімплікація* $\{A \leftarrow a\}$ служить моделлю для відомого в логіці закону *достатньої основи* (за Лейбніцем).

2. *Мереологічну імплікацію* $\{\mathbf{t} \supset B\}$ між річчю \mathbf{t} і об'єктом В можна виразити так:

$\mathbf{t} \supset B =_{\text{def}} \mathbf{f} \mathbf{t} \mathbf{J} [\mathbf{t} \bullet B]$. Тут $[\mathbf{t} \bullet B]$ – це речі \mathbf{t} і В, *якось зв'язані*. Тобто, \mathbf{t} – ц деяка єдність речей \mathbf{t} і В. Видно, що річ \mathbf{t} у цій єдності зберігається: річ \mathbf{t} залишається самою собою, *перебуваючи зв'язаною разом з об'єктом В*. Оскільки, зв'язавшись з об'єктом В, річ \mathbf{t} не змінюється, то об'єкт В не

служить операцією для t і не щезає всередині речі t [17; 19-20].

За аналогією, зі сказаним про t і B, мереологічна імплікація {A \supset B} є такою, що

$$A \supset B =_{\text{def}} A \Rightarrow [\gamma_{\mu} a \Rightarrow [\iota_{\mu} a \bullet B]] \quad (19)$$

Тут A – це деяка річ $\gamma_{\mu} a$, котра залишається тотожною самій собі ж, перебуваючи зв'язаною разом із об'єктом B. Це відповідає праці [13, р.137]. Знову ж-таки, тут треба врахувати застереження з приводу кожної нової тотожності (стосовно – індексації конкрет у ній).

3. Перейдемо до зворотної мереологічної імплікації (чи – до мереологічної контрімплікації). Її можна також назвати відношенням включеності. Замітимо, що у речі бувають такі дескриптори, котрі імплітуються нею. Ці дескриптори для вихідної речі зустрічалися в попередніх версіях МТО під такими іменами: підоб'єкт, вихідної речі, її компонент, її частина тощо. Підоб'єкт міг тлумачитись і так: частина, елемент, підмножина, властивість тощо. Скорочено – чепса. Для співвідношення {A \subset B} (коли «A служить підоб'єктом речі B») отримуємо визначення:

$$A \subset B =_{\text{def}} A \Rightarrow [[a < \iota_3 B] \leftarrow \gamma_3 a] \quad (20)$$

4. У випадку конкретних речей-корелятів імплікації, такі імплікації, як конкретна, нейтральна та мереологічна, є транзитивними. Те ж саме стосується й контрімплікацій.

5. Відмітимо зв'язки між різновидами імплікацій. За тієї умови, що розглянуті речі-кореляти (у імплікації) конкретні, можна впевнитися в наступному. Їх тотожність, це окремий випадок конкретної імплікації між ними. Також можна показати, що й конкретна імплікація є деякою атрибутивною імплікацією. Зрозуміло, і атрибутивна імплікація – це також якась імплікація. А, з урахуванням транзитивності кон-

кретної та нейтральної імплікатії, видно: *тотожність* є не тільки *атрибутивною* імплікатією, але й просто *якоюсь* імплікатією. І далі, кожний *різновид* імплікатії – це також *якась* імплікатія. *Мереологічна* імплікатія також *транзитивна*.

6. Існують у МТО-5 також і зворотні атрибутивна й конкретна імплікатії (наприклад, з антецедентом t):

$$t \leftarrow \mathbf{C} B = \text{def } \mathbf{f}t\mathbf{J}[(B^*)t] \quad (21)$$

$$t \Leftarrow B = \text{def } \mathbf{f}t\mathbf{J}[(t) \{B \Rightarrow t\}] \quad (22)$$

12. Синтетичні й аналітичні відношення і властивості у об'єкта в МТО-5

Іноді, маючи істинні *ситуації*, в яких бере участь об'єкт t , ми, тим самим, маємо і його також. Такі *ситуації* є *синтезом істинних співвідношень і його самого*. Вони *синтетичні відносно його самого*. Подібне стосується і *синтетичних властивостей* у об'єкта. *Синтетичні відношення* (або *властивості*) *об'єкта імплітують його самого*. *Аналітичні ж властивості* (або *відношення*) *об'єкта імплітуються самим цим об'єктом*, але його самого вони не імплітують. Наприклад, відомий у МТО-4 такий факт

$$\{U \rightarrow A\} \quad (23)$$

що *універсум U* імплітує собою будь-яку річ A , це факт *внутрішньо властивий* універсуму U :

$$\{U \supset \rightarrow \{U \rightarrow A\}\} \quad (24)$$

$$\{\{U \rightarrow A\} \leftarrow \mathbf{C} U\} \quad (25)$$

13. Безумовний зв'язок і безумовна залежність

1. *Необхідність* можна змоделювати як синонім *безумовності* [3; 4; 7]. *Безумовно*, означає – *за кожних умов* (чи – *за всіляких обставин*). По суті, «безумовно» – означає «необхідно». Нехай річ V *безумовно володіє* об'єктом B . Позначимо цей факт володіння знаком $\{V \square > B\}$, де

$$V \square > B = \text{def } V \Rightarrow [(\exists a) \{E \Rightarrow \{a > B\}\}] \Rightarrow \{a > B\} \quad (26)$$

Тут записано наступне. «Річ **V** – це об’єкт \mathfrak{A} , котрий характеризується такою обставиною: кожна ситуація, коли він чимось володіє, є ситуацією володіння річчю В» [3; 4; 7].

2. Таким чином, необхідність, фігуруючи в дефінієнду-мі дефініції (26), зведено до дійсності тотожності в дефінієн-сі. Це – так, оскільки тотожність у МТО стверджується як дійсний зв’язок.

3. Наведемо приклад такого необхідного зв’язку. Зга-даймо про вище наведену трактовку імплікації в МТО. У то-му самому відношенні (в тій же ситуації), в котрих буттєва річ, що стоїть в антецеденті імплікації, в тому ж самому від-ношенні (в тій же ситуації), буттєвим є і об’єкт, що стоїть у консеквенті тієї імплікації.

Нехай тепер (для прикладу) у даній ситуації існує об’єкт на ім’я «племінник». Раніше, у МТО-3 [15], для імплі-кації вважалося, що, маючи такий об’єкт, ми, тим самим, ма-ємо річ на ім’я «дядько». Тобто, признавалося, що між пле-мінником і дядьком існує імплікативний зв’язок. Одначе, мо-же виявитися, що в даних умовах племінник є, а, проте, в тих же самих умовах дядько вже відсутній (скажімо, вмер). Тоді маємо лише наступну імплікацію: «племінник → відношення родинності с дядьком». Причому, тут відношення родиннос-ті с дядьком не є відношенням, синтетичним для дядька: во-но лише аналітичне стосовно дядька.

Даний приклад говорить лише про те, що між племінни-ком і дядьком є необхідний зв’язок типу «мати» (дядька). Аналогічно, між дядьком і племінниками також є необхідний зв’язок «дядько безумовно має племінника чи племінницю».

Подібним же прикладом служать об’єкти, відображені в напарниках, співвіднесених, за Аристотелем. І – їм подібні. Наприклад, такі: 1) учень – вчитель; 2) раб – хазяїн; 3) діти –

батьки; 4) брати (сестри) – брати (сестри); 5) ведучий – (той, кого ведуть); 6) агресор – жертва; 7) той, кого рятують, – рятувальник; 8) власитель – підкорений; 9) захисник – той, кого захищають; 10) пацієнт – лікар; 11) гравець – пішак; 12) покинутий – той, кого покинули; 13) брехун – оббреханий; 14) в'язень – тюремник і т. п.

4. Замкнувши компоненти попередньої дефініції (26), отримуємо відповідні поняття. Річ \mathbf{V} , яка безумовно має об'єкт B , це річ

$$[\mathbf{V} \square > B] \quad (27)$$

А деяка (належна) річ, що необхідно володіє об'єктом B , визначається за формулою

$$[a \square > B] \quad (28)$$

5. Аналогічно, визначимо той факт, коли річ \mathbf{V} безумовно притаманна об'єкту B .

Позначимо його через $\{\mathbf{V} \square < B\}$, де

$$\mathbf{V} \square < B =_{\text{def}} \mathbf{V} \Rightarrow [(\exists a)\{[E \Rightarrow \{a \square < B\}]\}] \quad (29)$$

Тому річ \mathbf{V} , яка безумовно належить об'єкту B , це річ

$$[\mathbf{V} \square < B] \quad (30)$$

6. Подібно до безумовних зв'язків чи безумовних залежностей, можуть визначатися і безумовні різновиди зв'язків і залежностей. Наприклад, - *безумовні імплікації*. Універсальні та безумовні співвідношення можна назвати *номологічними*. Вони відображаються в *номологічних* судженнях і використовуються для моделювання законів.

7. Нехай річ \mathbf{V} володіє об'єктом B за кожної умови заданого типу P . Тоді у дефініції (26) для зв'язку $\{\mathbf{V} \square > B\}$ замість формули E слід записати формулу E_P , де

$$E_P =_{\text{def}} [(E)P] \quad (26a)$$

А замість знаку \square треба поставити знак \square_P . Аналогічно – і у випадку *залежності* типу $\{\mathbf{V} \square \leftarrow B\}$.

14. Безумовна імплікація і безумовна імплітуємість

Необхідність може стосуватися не тільки найпростіших зв'язків чи залежностей, але й імплікацій, а також і *зворотних* імплікацій (тобто, *контрімплікацій*). Необхідним може бути й *тотожність* тощо.

1.1. Нехай річ \mathbf{V} *безумовно* імплітує собою річ B . Безумовно, отже – *за всіляких умов*.

Позначимо цей факт символом $\{\mathbf{V} \square \rightarrow B\}$, де

$$\mathbf{V} \square \rightarrow B =_{\text{def}} \mathbf{V} \Rightarrow [(\uparrow_0 a)\{[E \Rightarrow \{\downarrow_0 a \rightarrow a\}]\} \Rightarrow \{a \rightarrow B\}] \quad (31)$$

Тут записано: «Річ \mathbf{V} – це такий об'єкт $\uparrow_0 a$, котрий характеризується наступною обставиною: кожна ситуація, коли він щось імплітує, вона є ситуацією імплітування речі B ». Замкнувши компоненти дефініції, отримаємо відповідні поняття.

Річ \mathbf{V} , що безумовно імплітує об'єкт B , це річ

$$[\mathbf{V} \square \rightarrow B] \quad (32)$$

А деяка (*належна*) річ, що *необхідно* імплітує собою об'єкт B , визначається за схемою

$$[a \square \rightarrow B] \quad (33)$$

Аналогічно, визначимо той факт, коли річ \mathbf{V} *безумовно* імплітується об'єктом B . Позначимо його через $\{\mathbf{V} \square \leftarrow B\}$, де

$$\mathbf{V} \square \leftarrow B =_{\text{def}} \mathbf{V} \Rightarrow [(\uparrow_0 a)\{[E \Rightarrow \{\downarrow_0 a \leftarrow a\}]\} \Rightarrow \{a \leftarrow B\}] \quad (34)$$

Тому річ \mathbf{V} як така, що *безумовно* імплітується об'єктом B , це річ

$$[\mathbf{V} \square \leftarrow B] \quad (35)$$

1.2. Зокрема, вірно, що

$$\{A \square \leftarrow a\} \quad (36)$$

Ця формула (33) означає: «Буд-яка річ *необхідно* імплітується чимось *належним* (*підхожим*)». Тобто, довільна річ

необхідно імплітується, крайньою мірою, чимось. У такому вигляді (у вигляді номологічного співвідношення) також можна змоделювати у МТО-5 відомий в логіці закон достатньої основи.

2. Подібно до *безумовних нейтральних* імплікацій, або – до *безумовних нейтральних* контрімплікацій, можна визначити і *безумовні різновиди* таких імплікацій. Наприклад, *безумовні конкретні* імплікації та *безумовні конкретні* контрімплікації.

3. У окремому випадку, так можна визначити й *безумовну конкретну* імплікацію

$$\{\mathbf{v} \square \Rightarrow B\}:$$

$$\mathbf{v} \square \Rightarrow B =_{\text{def}} \mathbf{v} \Rightarrow [(\exists a) \{[E \Rightarrow \{a \Rightarrow a\}] \Rightarrow \{a \Rightarrow B\}\}] \quad (37)$$

Тому річ \mathbf{v} , що безумовно є об'єктом B , це річ

$$[\mathbf{v} \square \Rightarrow B] \quad (38)$$

15. Висновки

У даній статті та в роботах [3; 4; 7] освітлено деякі основні поняття і судження, характерні для МТО-5. На їх основі слід виразити ті формальні засоби, котрі, для початку, дозволять довести теореми із ЗТС ПВ, що доведені в МТО-4. Йдучи цим шляхом, на базі зроблених нововведень у МТО, автор має намір у майбутньому запропонувати також і низку наступних моделей.

Валентність. Гранична валентність. *Небуттєвість* у МТО як *узагальнена хибність*. Можлива річ. *Буттєвість* у МТО як *узагальнена істинність*. Взаємозв'язки граничних валентностей. Граничні валентності в МТО, аналогічні *алетичним модальностям* [3; 4; 7]. Такі моделі послужать засобами для проведення логічного висновку. Після цього, користуючись МТО-5, треба суттєво розширити розмаїття теорем, корисних для ЗТС ПВ. Так можна буде продемонструвати переваги МТО-5 порівняно з МТО-4.

Список використаних джерел

1. Савусін М. П. Взаємозв'язок категорій «річ», «властивість» і «відношення» у термінах МТО. *Уйомовські читання I–IV (2013–2016). Матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова*. Одеса: Печатний дом, 2016. С. 257–265.
2. Савусін М. П. Критерії порівняння складності систем через зв'язки та залежності між системними дескрипторами. Степені цілісності та складності. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2015. № 2. С. 95–111.
3. Савусін М. П. Логіко-методологічні засади для розширення формального апарату (МТО), яке обслуговує параметричну загальну теорію систем. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2019. № 2. С. 110–121.
4. Савусін М. П. Проблема визначення логічних валентностей у розширеній мові тернарного опису. *Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія*. 2023. Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, 2023. У друці.
5. Савусін М. П. Системне дослідження процедур формування цільових комплексних програм. *Цільові комплексні програми господарського опанування ресурсів Світового океану*. Київ: Наукова думка, 1988. С. 107–117.
6. Савусін М. П. Системний підхід до операцій як дій. *RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авеніра Івановича Уйомова* / за ред. К. В. Райхерта. Одеса: Печатний дом, 2018. С. 29–47.
7. Савусін М. П. Філософські передумови для розширення МТО, яка служить формалізмом параметричної загальної теорії систем. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2019. № 1. С. 156–172.

8. Уйомовські читання I-IV (2013–2016). *Матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова*. Одеса: Печатний дом, 2016. 310 с.
9. Filozof Ujomow. Warszawa: Wydawnictwo Universitas rediviva, 2014. 374 s.
10. RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авеніра Івановича Уйомова / за ред. К. В. Райхерта. Одеса: Печатний дом, 2018. 101 с.
11. Ujomow A., Sarajewa I., Cofnas A. Ogolna teoria systemow dla humanistow. Wydawnictwo Uniwersitas Rediviva, 2001. 276 s.
12. Uyemov A. I. The Language of Ternary Description as a deviant logic. *Boletin da Sociedade Paranaense de Matematica*: Editora UFPR. 1–2 as, 1995, V.15 n 1/2, p. 25–35; II-(2s). V.17, 1/2, p. 71–81 (1997); III – 1998, V.18, N 1–2, p. 173–190.
13. Uyemov A. The Ternary Description Language as a formalism for the Parametric General System Theory. *Int. J. General Systems*. Part 1. 1999, no. 4–5; Part II. 2002, no. 2, pp.131–151; Part III. 2003, no. 6, pp. 583–623.

ТВОРЧИСТЬ АНТУАНА ВАТТО З ПОЗИЦІЇ АДВАЙТА-ВЕДАНТИ

Кожна річ має щось, що робить її тим, що вона є. Але це стосується не тільки речі, а й людини, яка має тіло як оболонка, а головне, є душа, її зміст. Душа людини знає якусь мову, яка не потребує перекладу. А мистецтво, чи то живопис, скульптура чи поезія, розмовляє з людиною цією мовою душі і та реагує на витвір мистецтва та емоційно відгукується. Так вибудовується діалог між твором та глядачем.

Ще за часів античної Греції філософ Протагор зазначив, що людина є мірою всіх речей. Так, створюючи свою картину «Жиль у костюмі П'єро», основоположник стилю рококо Антуан Ватто, вклав у неї свій захід, свій сенс, своє бачення. Але я, вдивляючись у зображення, вкладаю в нього свій зміст, тому що є мірою всіх речей так само, як і автор, який її написав. Отже Антуан Ватто, живописець початку 18 століття, стає моїм «Заслуженим співрозмовником», що у сорокових роках 20 століття писав великий учений А. А. Ухтомський у своїй концепції Домінанти. Між мною та автором картини вибудовується діалог поза лінійним часом. При погляді на картину перше, що впало у вічі-це три кольори: білий, червоний і чорний. Три колірні плями при розфокусованому погляді. І відразу захотілося провести аналогію між цими квітами та давньо-індійським філософсько-релігійним вченням Адвайта-веданти про три гуни (мотузки) матеріальної природи, які утримують людину в цьому сансаричному світі, наповненому ілюзіями та стражданнями. Так, у ведичній традиції чорний колір символізує гуну невігластва чи тамас. З лівого боку картини я бачу жінку похилого віку, що виглядає з-за кущів, одягнену в чорне, а поряд з нею в кущах сидить ослик

і дивиться в той же бік. Образи людей похилого віку часто амбівалентні. З одного боку вони уособлюють мудрість, батьківську турботу, життєвий досвід чи навіть святість, надмірність. А з іншого боку, наприклад на картинах Ієроніма Босха, часто зображуються мерзенні, хтиві і злісні старі люди, які демонструють усім своїм виглядом порочність, жадібність і божевілья. Але це крайні форми. На полотні Антуана Ватто літня жінка ніби шкодує про минулу молодість і невдале життя. На її обличчі відбито відсутність глибоких інтересів як до самої себе, так і до світу. І єдиними розвагами залишилися лише підглядання, підслуховування та брудні плітки. А довгі вуха ослика і безглуздий вираз його мордочки ніби додатково підкреслює жалюгідний стан цієї жінки. І якщо це не невігластво, то що?

До речі, зображення ослика також амбівалентне, якщо згадати, що ця в'ючна тварина на Близькому Сході вважалася сакральною. А греки вважали ослів їздовими тваринами Бога Діоніса та його поштою. На іконі входу Господнього до Єрусалиму, на смиренному і добродушному ослику сидить один з найблагородніших особистостей, які жили на Землі. Інший бік амбівалентності цієї тварини-хіть, бажання і непомірна плодючість, як в оргаїстичних культурах Пріапа, а також тупість і впертість, що відповідає стану невігластва або тамасу.

З правого боку картини просто на траві розташувалися троє чоловіків у невимушених позах. Один із них одягнений у червоний одяг. Він захоплено розповідає своїм приятелям якусь цікаву історію. Його поведінка імпульсивна, рухи динамічні. А що ж це, якщо не гуна раджас чи пристрасть, породжена нескінченними бажаннями, що зв'язує людину узами матеріальних благ і жагою насолод? А червоний колір одягу підкреслює енергію діяльності, амбіцій та еротичних пригод.

Гуна доброти, саттва-це радість, легкість, умиротворення, спокій. Це свобода від егоїзму, коли розум звільнився від поневолення. Так, саттва звільняє від багатьох ілюзій, які раніше здавались такими важливими і необхідними, але залишається одне, як нагадування про те, що людина ще перебуває у світі людей на Землі. Це якась меланхолія, якась томління за вищими світами. Колір цієї гуни білий як символ очищення.

Білий колір, як і чорний, мають одну властивість; вони містять у собі весь колірний спектр. Це як вегетативна нервова система в організмі людини, яка поділяється на дві складові: симпатичну та парасимпатичну. Симпатична нервова система працює вдень, при світлі сонця. Вона підтримує життєву активність організму. Але коли сонце заходить і настає ніч, у свої права входить парасимпатична система, що сприяє розслабленню, відпочинку, виведенню шлаків з організму і дозволяє набратися сил. Так, чорний колір у живопису-це як парасимпатична система в організмі людини, де всі кольори перебувають у стані зародження і чекають свого часу під покровом темряви. Але білий колір, подібно до симпатичної системи, розкриває всю міць і красу колірної палітри. Це міркування про те, що дуальність у світі є величезною оманою. І немає квітів поганих чи добрих. А хто протиставляє біле чорному, нехай спробує протиставити день ночі, неспання сну, праву півкулю головного мозку лівому, тобто протиставити себе самому собі і подивиться, що з цього вийде. І перш, ніж перейти до опису головного героя, хочу зазначити, що на картині я не побачила персонажів поганих і хороших, тому що все у світі органічно і кожен виконує свою функцію для будь-яких цілей, часто неочевидних для більшості людей.

При погляді головного героя картини Антуана Ватто, відразу згадую роман Бориса Пастернака «Доктор Живаго», де наприкінці 10 глави він описує зовнішність Христа: «Легкий, одягнений у сяйво, підкреслено людський, навмисно провінційний...». І якщо провести паралель то Жиль стоїть у своєму трохи безглуздому, не статусному одязі, ніби не має нічого спільного з цим світом, з його правилами та законами. Погляд головного героя спрямований углиб себе. Жиль досліджує внутрішній світ своєї душі, в якій знаходить споглядальний і умиротворяючий спокій і тишу, що зачаровує. Його руки просто звисають з обох боків. Він припинив робити те, чим займаються на задньому плані. Від героя картини начебто виходить якесь незриме сяйво благості-саттви. Його постать височить над невіглаством бабусі та пристрасною веселою компанією. Жиль перебуває у стані медитації.

Усі персонажі картини є учасниками однієї театральної групи, але всі вони такі різні... Композиція загалом витримана у м'яких пастельних тонах, що властиво стилю рококо. Герої потопають у зелені, а скульптура фавна чудово доповнює сюжет, адже він є господарем гаю та супутником веселих артистів. Кам'яна статуя фавна дивиться на Жилья і ніби хоче знайти у його обличчі свого «Заслуженого співрозмовника».

МОДЕЛІ АРГУМЕНТАЦІЇ В СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ

Системна модель аргументації в умовах конфлікту сторін може бути розгорнена в різних аспектах: конфлікт інформацій, конфлікт дій, конфлікт концептів [1].

Раніше відмічалось, що ієрархія елементів в системній моделі складного об'єкта: концепт → структура → субстрат – в процесі практичного застосування моделі не повинна інтерпретуватись занадто жорстко і може передбачати наявність зворотного зв'язку субстрат → структура → концепт. Такий варіант вже обговорювався; він базувався на спостереженнях за функціонуванням таких складних систем як мова і суспільство [2]. Продовжити це обговорення цікаво у двох планах. В загальному плані це стосується відповіді на питання: наскільки важлива наявність згаданого зворотного зв'язку при зміні умов функціонування системи для збереження необхідного ступеню її цілісності і самого її існування?

У більш конкретному плані цікаво з'ясувати значимість цього зворотного зв'язку у моделях, що застосовуються в умовах конфлікту. Такий ракурс обговорення багато в чому обумовлений цікавістю до сучасних теорій аргументації, які проходять свого роду перевірку на міцність у якості моделей аргументації саме в ситуації конфліктів. Деякі попередні підсумки співставного аналізу ряду теорій аргументації були викладені нами у главі колективної монографії [3, с. 242–314].

Скепсис з приводу ефективності принципів і правил аргументації, які пропонуються існуючими теоріями, виник задовго до війни і помітно підсилювався в період після лютого 2022 року. Основна критика здійснювалась в напрямку звинувачення існуючих теорій аргументації в утопічності, у відриві від реального життя, у принциповій неможливості засто-

совування в ситуаціях екзистенційних конфліктів [4], в тому, що всі вони не змогли запобігти війні, а відповідно, марні за визначенням.

Моя позиція полягає в тому, що існуючі теорії аргументації виявились неефективними тому, що не повні: вони експлікували переважно техніку аргументації як обміну вербальними повідомленнями за схемою support-attack, pro et contra, тобто, іншими словами, у моделі аргументації як цілого вибудовували рівень субстрату (вербальні повідомлення) і структури (відносини обґрунтування, підтримки і спростування, критики), залишаючи «за кадром», хоч і визнаючи сам факт його існування, рівень концепту – у вигляді посилання на якісь цілі, задачі і та інше. Концепт, який повинен бути найбільш визначеною річчю (t), заданою, фіксованою, достатньо впевнено і відкрито, з точки зору А. І. Уйомова, – тут залишається розмитим, невизначеним, часто імпліцитним компонентом моделі. Це не може не призвести до розмитості невизначеності і, зокрема, до суттєвої неповноти всієї теоретичної моделі, що, в свою чергу, веде до обмеженості сфери її практичного застосування, до неефективності застосування в складних ситуаціях.

Ю. Габермас в якості концепту аргументативного дискурсу бачив прагнення до взаєморозуміння та згоді сторін-учасників процесу. Проте цей концепт є релевантним, коли комуніканти прагнуть до єдиної мети і при всіх своїх розбіжностях і відмінностях готові діяти, керуючись цією загальною метою. Інша справа – ситуація конфлікту, а тим більш, ситуація війни. Цілі сторін різні, часто протилежні, цінності різні, а такі речі, як Принцип кооперації Грайса, з його постулатами істинності, щирості, релевантності, ясності, відкритості, взагалі не сприймаються хоч трохи серйозно.

У якості робочої гіпотези висунемо припущення, що ефективна аргументація в умовах військового конфлікту, по-перше, не може бути діалогом воюючих сторін, вона не може обмежуватись і підключенням посередників (медіацією); аргументативна комунікація може стати успішною при створенні достатньо широкого «форуму раціональної справедливості», який представляє світове суспільство, і який керується деякими вихідними обов'язковими правилами. По-друге, прийнята форумом системна модель аргументації повинна включати всі три рівні (концепт → структура → субстрат) комунікативних дій. По-третє, системна модель аргументації на такому форумі повинна приймати до уваги наявність (чи відсутність) і характер зворотного зв'язку субстрат → структура → концепт, що важливо для адекватної оцінки ситуації і для пошуків ефективного рішення.

Звернемося до рівнів системної моделі аргументації у конфліктній комунікації. Ця модель – свого роду опорна схема для форуму раціональності. Перший її рівень – рівень концептів – пов'язаний з прийняттям загальної шкали цінностей-цілей, якою слід керуватись при аналізі, оцінці ситуації і в процесі пошуку шляхів вирішення конфлікту. Другий рівень – рівень структури – включає аналіз, порівняння, оцінку, верифікацію і фальсифікацію основних позицій учасників форуму, в тому числі сторін конфлікту. При цьому відбувається встановлення як загальних смислів, цінностей, так і основних розбіжностей у цих позиціях, а також ранжування значимості і загального, і розбіжного в позиціях учасників форуму відносно прийнятої шкали цінностей. Третій рівень – рівень субстрату – вичерпне подання точок зору, позицій всіх учасників форуму. При цьому важливо відмітити, що позиції сторін конфлікту і всіх учасників форуму не обов'язково по-

винні бути виражені вербально. Зведення аргументативної комунікації тільки до вербального полілогу – це «вербальний аутизм» – тобто патологія комунікації. В дійсності тут можуть бути використані всі наявні у сучасній культурі знакові, символічні засоби, включаючи відео, аудіо зображення, графіку, художні образи і, що особливо суттєво, – дії, форми поведінки, зокрема ті з них, котрі можуть бути підведені під філософські категорії «вчинок», «подія», під юридичну категорію «злочин» тощо.

Нескладно помітити, що логічний зв'язок рівнів передається їх нумерацією, а часова послідовність їхнього здійснення дещо інша: перший рівень (концептів) передує з необхідністю двом іншим, а ось третій практично передує другому, або другий і третій здійснюються одночасно.

Це змушує визнати відсутність першого рівня, детермінуючого і логічно, і практично інші два, великим недоліком існуючих моделей аргументації, до того ж страждаючих ще й «вербальним аутизмом». Одним з об'єктивних факторів, що породжують ці недоліки, є недостатня дослідженість феномену концепту у сучасній методології системних досліджень і недостатня дослідженість у філософії, у логіці категорій цінності і проблеми шкали виміру цінностей за різними критеріями («висота», «масштаб», націленість на самозбереження, на розвиток людини, на Благо (за Платоном) та інше.

У методології системних досліджень поки мало досліджене і питання про значимість зворотного зв'язку в ієрархії концепт → субстрат. Це в повній мірі стосується проблеми ефективності моделей аргументації в умовах екзистенційного конфлікту.

Справа в тому, що сама природа аргументації, де важлива процедура прийняття точки зору учасниками процесу,

потребує уваги до критеріїв прийняття чи відторгнення тої чи іншої позиції. Для свідомого особистісного прийняття чи неприйняття доводів, висновків в аргументації потрібен достатньо високий рівень розвитку критичного мислення, позитивного творчого мислення особистості, а також загальної культури комунікації, у тому числі етичного, логічного, естетичного, мовленнєвого, поведінкового і інших її компонентів. Але при цьому важлива не тільки культурна «якість» комунікантів, але і їхня кількість: чим більша частина суспільства володіє достатнім рівнем культури комунікації, тим вища якість публічних комунікацій у соціумі, якість інформаційних полів і, відповідно, вище ефективність аргументативних практик. Особистість виробляє концепти, вона ж організує діяльність по їх реалізації, вона ж здійснює прийняті цілі та цінності. Всі ці ролі не обов'язково розподілені по різним особистостям. Навіть перебуваючи виконавцем (елементом субстрату), розвинена особистість може виробляти ідеї коректування структури і концепту соціальної системи у перехідні, кризові періоди її існування, і тим самим сприяти її збереженню і подальшому розвитку. Але лише за умови наявності зворотного зв'язку, при володінні особистістю правом на вільну участь у житті суспільства, на ініціативу, правом на захист своєї людської гідності і необхідних ступенів волі. Іншими словами, при наявності демократії в суспільстві. В тоталітарному суспільстві людина має лише право схвалювати, підтримувати, беззаперечно виконувати; вона має право «пишатися» системою і її концептом. Це свого роду імітація зворотного зв'язку і імітація демократії. Жорстко організована система без здійснення реального зворотного зв'язку між концептом і субстратом стає більш стійкою, більш цілісною, більш ефективною, проте втрачає найбільш розвинені, най-

більш креативні елементи свого субстрату, що володіють і критичним, і творчим мисленням. Втрачає і в буквальному сенсі, і у переносному, в кількісному і в якісному відношенні. Це загрожує втратою потенціалу, ресурсу для майбутнього розвитку системи в нових, різко змінених зовнішніх і внутрішніх умовах. Така соціальна система у протистоянні з іншими системами шукає можливість зближення з подібними собі системами і обирає шлях агресії по відношенню до демократичного світу. Тут аргументація зайва; вона замінюється або тільки імітацією, або боротьбою без правил, заснованою на праві сильного.

Раціональна справедливість, як і інші загальнолюдські цінності, включаючи вільне підпорядкування найкращому аргументу, на якому заснована результативність будь-якої аргументації, також або підмінюється фальшивими конструкціями, або дискредитується у спеціально організованих «іграх без правил».

Проблема, до обговорення якої я хотіла би запросити учасників читань, полягає в тому, наскільки вимога єдності, взаємозалежності перелічених вище рівнів моделей аргументації може бути виражена мовою параметричної теорії систем. Складність ситуації полягає в тому, що на всіх трьох перелічених рівнях присутні як явно виражені, так і елементи, що неявно припускаються, і в тому, що логічний характер зв'язку між цими трьома рівнями недостатньо ясний. До того ж в аргументативній комунікації в умовах військового конфлікту присутня специфічна логіка, котру В. Лефевр назвав колись «логікою рефлексивних ігор». Ця логіка шукає ефективні норми поведінки у такому змаганні сторін, коли актори повинні не тільки передбачити ходи – свої та супротивника – але й зуміти робити, розпізнавати, оцінювати імітації ходів:

обман супротивника входить до задач учасників протистояння і перемагає той, у кого «ранг рефлексії» вище (Лефевр).

Логіка системного аналізу А.І. Уйомова – це логіка моделювання об'єкта, логіка побудови «можливих світів» без явного звернення до інтерсуб'єктних відносин і взаємодій, тобто монологічна. А між тим всі теорії комунікації, всі сучасні теорії аргументації основним предметом дослідження вважають саме інтерсуб'єктні взаємодії, інтерактивність. Взаємовідношення моделей дійсності при цьому, звісно, має суттєве значення, але це лише один з численних аспектів процесу аргументації.

Можна висловити припущення, що в ПТС представлена структурно-онтологічна логіка, центрована відносно співвідношення між речами, властивостями та відношеннями в деякому універсумі, а не гносеологічна, центрована відносно категорії істини, не методологічна (дієва), центрована відносно категорії правильності (нормативності), не аксіологічна, центрована відносно прийнятої шкали цінностей тощо.

Будь-який варіант теорії аргументації, щоб бути ефективним для вирішення конфліктів, передбачає або одночасне, або покрокове застосування різних логік в силу багаторівневості, багатоаспектності аргументації як особливого виду комунікації.

Список використаних джерел

1. Сумарокова Л. М. Логічна культура публічних комунікацій періоду війни. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип. 1 (15). С. 41–48.
2. Сумарокова Л. М. Про цінність субстрату. *X Уйомівські читання (2022): мат. наук. читань / упор. К. В. Райхерт*. Оdesa: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2022. С. 89–92.

3. Сумарокова Л. М., Матюшина І. І. Сучасні аргументативні практики: логіко-комунікативні критерії ефективності. *Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері: монографія* / О. М. Єременко, О. В. Соловійов та ін.; за ред. О. М. Єременка. Одеса: Гельветика, 2021. 406 с.
4. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролесєв С. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ: Дух і літера, 2020, 416 с.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Релігія завжди була явищем, що динамічно розвивається, пристосовуючись до змін у суспільстві та культурі. У сучасному соціокультурному просторі існує багато чинників та механізмів, які сприяють трансформації релігійних практик.

Серед сучасних підходів до вивчення взаємодії релігії та суспільства варто згадати концепцію «постсекулярного суспільства» Ю. Габермаса. Філософ вживає цей термін для характеристики сучасного стану лише тих суспільств, що попередньо пережили процеси секуляризації та були секулярними. Це стосується високорозвинених країн. Ця концепція аналізує набір певних умов і характеристик, завдяки яким, навіть за наявності ознак секуляризації, релігія стає частиною політичної та публічної арени. Згідно зі своєю концепцією постсекуляризму, Ю. Габермас стверджує, що секуляризація не призводить до зникнення релігії, а лише перетворює її форму і роль у суспільстві. На думку мислителя, постсекулярне суспільство засноване на принципах секулярності та релігійної свободи, що дає змогу релігійним громадам бути активними учасниками суспільства.

Ю. Габермас наголошує на тому, що відмова від релігії в суспільстві не є передумовою для створення раціональної та демократичної культури. Релігійні цінності та традиції можуть вносити вклад у формування моральних та етичних норм, які важливі для розвитку суспільства. Проте філософ також підкреслює необхідність розділення релігії та політики, оскільки інакше релігійні громади можуть використовувати свій вплив для просування своїх інтересів у суспільстві.

Загалом, Ю. Габермас розглядає постсекуляризм як можливість для побудови нової форми суспільства, яке засноване на співіснуванні різних культурних та релігійних традицій. Це передбачає відмову від диктатури однієї ідеології на користь різноманітності поглядів та свободи вибору.

Зазначимо, що інтерпретація постсекулярної ситуації може відрізнитись в залежності від культурного та історичного контексту, тому різні дослідники можуть мати різні погляди на цю проблему.

Так, розуміння постсекулярної ситуації як поєднання релігії та секулярності стало найбільш поширеним і відомим завдяки дослідженням Ж. Делеза та Ф. Гваттарі, а також Х. Тайлора. Вони вважають, що секулярне суспільство не може існувати без релігійних мотивацій, а релігійне життя не може бути відокремлене від суспільних проблем. Таким чином, постсекуляризм має означати не повернення до релігійного світу, а поєднання релігії та секулярності у новій якості.

В загальному розумінні щодо постсекулярної ситуації можна виділити два головні напрямки – це теоретичний підхід до вивчення суспільно-культурних процесів, що зазнали змін після закінчення епохи секуляризму, та прикладний підхід, спрямований на аналіз взаємодії суспільства та релігійних громад, зокрема, на налагодження комунікації між релігією та суспільством. Постсекуляризм може стати сприятливою базою для створення таких механізмів взаємодії, які були б корисними для розвитку суспільства, забезпечували б співпрацю між різними групами і зменшували б конфлікти, що мають релігійне підґрунтя.

Отже, постсекуляризм описує один із можливих варіантів відносин між релігією та політикою, які склалися у суспільстві. На відміну від секуляризму та мультикультуралізму, постсекуляризм не прагне виключити релігію з публічної

сфери, а також не намагається створити універсальну політичну етику. Натомість, постсекуляризм визнає важливість релігійних традицій і прагне включити їх у публічну сферу, одночасно визнаючи потребу в плюралістичному суспільстві.

Секуляризм стверджує, що релігію слід тримати окремо від політики і що сучасні суспільства повинні керуватися незалежною політичною етикою. Цей підхід отримав критичну оцінку за те, що він занадто індивідуалістичний і не враховує роль, яку релігія може відігравати у формуванні моральних цінностей та ідентичності суспільства.

Мультикультуралізм стверджує, що релігійні традиції та сформовані ними групові ідентичності не повинні бути виключені з публічної сфери. Однак цей підхід не враховує ризик культурного та морального релятивізму та потенційну втрату з поля зору того, що об'єднує членів політичної спільноти.

Постсекуляризм намагається відповісти на цю критику, засвідчуючи важливість релігійних традицій, а також визнаючи потребу в плюралістичному суспільстві. Він визнає, що релігійні традиції можуть відігравати певну роль у формуванні моральних цінностей та ідентичності громади, і прагне включити їх у суспільну сферу таким чином, щоб поважати різноманітність і сприяти діалогу між різними групами.

Загалом, постсекуляризм – це спроба знайти золоту середину між надмірностями секуляризму та мультикультуралізму та створити більш інклюзивне та плюралістичне суспільство, яке визнає важливість релігійних традицій у формуванні наших спільних цінностей та ідентичності.

Проте, навіть сам Ю. Габермас зазначає, що його тлумачення терміну «постсекулярне» є дещо сумнівним, оскільки його некоректне використання може призвести до некоректної оцінки реального стану суспільно-релігійних відносин,

що виражається в перебільшенні актуальної суспільної ролі релігії та применшенні світських принципів суспільного життя [1, с.45].

Одна з характерних особливостей релігійної поведінки в сучасній культурі – це трансформація традиційних релігійних практик і зміна їх значення. Зокрема, відбувається зменшення значення церковних обрядів та збільшення індивідуальної релігійної практики. Релігійні практики стали менш популярними серед молоді та міського населення, зокрема в розвинених країнах. За даними дослідження Pew Research Center (2018), в США більше половини молоді від 18 до 29 років не належать до жодної релігійної групи. У Великобританії ця цифра становить 71%.

Разом з цим, релігійність знизилася у більшості країн Європи. Проте, у той же час, деякі країни, зокрема в Латинській Америці та Африці, залишаються дуже релігійними. Наприклад, у Бразилії, за даними того самого центру досліджень, 84% населення вважає себе християнами. В Єгипті, 90% населення відносить себе до мусульман. Однак, в тих країнах, де релігійність залишається високою, можна спостерігати зміну в тому, як люди сприймають релігію. За даними того ж дослідження, у деяких країнах, зокрема в Малайзії та Тунісі, збільшилася кількість людей, які вважають, що релігія не повинна впливати на політику. Також збільшилася кількість людей, які практикують свою релігію, але не відносяться до жодної конкретної релігійної групи [2].

Важливою засадою релігійної поведінки в сучасній культурі є вплив на неї з боку глобалізаційних процесів. Релігійні ідеї та практики стають все більш глобальними, а не локальними. Зокрема релігії зі східних країн, такі як буддизм та індуїзм, стають все більш поширеними в західній культурі.

Сьогодні відбуваються пошуки релігійних практик, які

дозволи б досліджувати та виражати свою духовність особистим і значущим для кожної людини способом, а не просто через дотримання традицій культури чи релігії, пов'язаними з походженням. Це призвело до появи нових форм духовності, які включають елементи багатьох релігій або взагалі відкидають традиційні релігійні структури та практики на користь більш персоналізованих підходів.

Особливістю релігійної поведінки є зростання популярності неконфесійної духовності. Це означає, що отримали поширення духовні практики, які не пов'язані з традиційними релігійними інститутами. Такі духовні практики можуть включати медитацію, йогу, тайцзи тощо.

Також зростає кількість нерелігійних мотивів у релігійній поведінці. Проте це суперечить сутності релігії, оскільки без релігійної мотивації, без віри в Бога (богів) релігійні практики втрачають свій специфічний зміст. Отже, в сучасній культурі спостерігається зростання тенденції до секуляризації релігійних практик. Хоча релігія все ще відіграє важливу роль у житті багатьох людей, зростає кількість людей, які вважають себе духовними, але не релігійними, або які практикують форму духовності, яка не прив'язана до жодної конкретної релігійної традиції. Ця тенденція відображає ширший зсув до секуляризму та занепад традиційних релігійних інститутів і практик у багатьох частинах світу.

На релігійні практики в сучасній культурі також впливає розвиток новітніх технологій та науковий прогрес. З розвитком соціальних медіа та Інтернету релігійні групи тепер можуть з'єднуватися та спілкуватися одна з одною по всьому світу, створюючи більш різноманітний і взаємопов'язаний релігійний ландшафт. Це призвело до появи нових релігійних рухів і зростання існуючих, а також до спільного використання та обміну релігійними практиками та віруваннями.

Іншим чинником, який сприяє трансформації релігійних практик, є зміна ролі жінки в суспільстві. У багатьох традиційних релігійних громадах жінкам були відведені лише підлеглі ролі. Однак у сучасній культурі жінки мають більше можливостей брати участь у релігійних практиках. Це призвело до зміни релігійної поведінки, коли багато спільнот перейняли більш егалітарні та інклюзивні практики.

Нарешті, роль надмірного споживання є ще одним важливим механізмом, який формує трансформацію релігійних практик у сучасній культурі. У багатьох суспільствах люди дедалі більше керуються матеріалістичними цінностями, і релігійні практики не є винятком. Як наслідок, багато релігійних організацій приймають маркетингові стратегії, щоб залучити членів і просувати свою спільноту. Це призвело до переходу до більш комерціалізованих і споживчих форм релігійної практики.

Підсумовуючи, треба наголосити на тому, що існує багато чинників, які сприяють трансформації релігійних практик у сучасній культурі. Глобалізація, зміна ролі жінок, вплив технологій, зростання секуляризму та роль надмірного споживання є важливими факторами, які формують трансформаційний шлях релігійних практик.

Список використаних джерел

1. Habermas J. An Awareness of What is Missing. Faith and Reason in a Post-secular Age. Cambridge: Polity, 2010. 96 p.
2. How religious commitment varies by country among people of all ages. Report of Pew Research Center.
URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/how-religious-commitment-varies-by-country-among-people-of-all-ages/>

ВИТОКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ФОТОГРАФІЇ В СРСР В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Термін *Subjective Photography* («суб'єктивна фотографія») пов'язується істориками мистецтва з ім'ям фотографа Отто Штайнерта (1915–1978) та фотографічною школою, що склалася в 1950-і роки у приватному університеті *Volkswagen Schule* в Ессені, де поряд із класами скульптури, графіки, текстилю тощо існував клас фотографії (*Werkgruppe Fotografie*), який очолював професор О. Штайнерт. «Суб'єктивна фотографія» – післявоєнний європейський фотографічний рух, що спирався на досвід довоєнної німецької фотографії – руху «Нове бачення» / *The New Vision* і обрав його формальні прийоми як своє завдання. Манфред Шмальґріде в каталозі до виставки *Subjective Photography: Images of the 50's* (1984) вказує, що «претензія на об'єктивність, яку фотографія *Нової об'єктивності* намагалася реалізувати в об'єктивному представленні об'єктивного світу, не була знайдена у післявоєнних фотографів. Їхнім інтересом було власне існування та людський елемент, що, таким чином, спричинило суб'єктивний екзистенціальний погляд, розуміння суб'єктивності як творчого джерела» [4, р. 27]. Проте послідовники суб'єктивної фотографії використовували деякі мистецькі прийоми модерністів 1920–1930 років Ласло Мохой-Надя (1895–1946), Герберта Байєра (1900–1985) та Ман Рейя (1890–1976) тощо.

Розвиток суб'єктивної фотографії в Радянському Союзі був обумовлений філософською «відлигою», «вибухом» гуманітарної творчості у післявоєнний час, зв'язками та співробітництвом з міжнародними фотографічними інститутами та потужним рухом фотоаматорів, що склався наприкінці 1950-х та протягом 1960-х років. Слід зазначити, що авангардні течії

та неофіційні художні спільноти формувалися всередині офіційної радянської культури та на її межах з народною культурою. Так, творча діяльність покоління «шістдесятників» була пов'язана з державними інститутами культури, займаючи свою нішу в філософії, літературі¹, монументальному мистецтві² видавничої справи³, мистецтві театру⁴ тощо. У 1960-х роках в СРСР з'являється «Нове радянське кіно»⁵. Величезний внесок у формування неофіційних художніх спільнот внесли радянські книжкові видавництва та редакції періодичних видань, «самвидав»⁶, «тамвидав»⁷, будинки культури,

¹ Йдеться про часописи та газети «Літературна Україна», «Ранок», «Новий світ», «Прапор», «Юність», «Навколо світу», «Літературна газета» тощо.

² Йдеться про Ф. Юр'єва, В. Зарецького, А. Горську, О. Заливаху, Л. Семикіну, Г. Севрук, Г. Зубченко, Е. Неизвестного та інших митців.

³ Йдеться про діяльність видавництв: «ДЕТГИЗ», «Молода гвардія», «Радянська графіка», «Радянський письменник», «Радянський композитор», «Мистецтво», «Знання», «Вища школа», «ИНОГИЗ», «Видавництво іноземної літератури», «Думка», «Правда», «Політгиздат», «Радянська енциклопедія», «Дніпро» тощо. Видавництво іноземної літератури (ВІЛ) в 1964 році було реорганізовано в видавництва «Світ» та «Прогрес».

⁴ З'являються нові театри «Сучасник» (1956) (режисери – О. Єфремов, Г. Волчек), Театр на Таганці (1964) (режисер – Ю. Любимов) тощо. Оновлюється театр ім. Ленінського комсомолу («Ленком»).

⁵ Протягом 1960-х років у Радянському Союзі було створено кінострічки, які відносять до авторського кіно, «Людина йде за сонцем» (1961), «До побачення, хлопчики» (1964) (режисер – М. Калік), «Кохати» (режисери – М. Калік, І. Туманян); «Іванове дитинство» (1962), «Пристрасті за Андрієм» (1964–1965) / «Андрій Рубльов» (1966–1967), (режисер – А. Тарковський); «Застава Ілліча» (1962) / «Мені двадцять років» (1964), «Липневий дощ» (1966) (режисер – М. Хуців); «Тіні забутих предків» (1964, режисер – С. Параджанов), «Саят-Нова» (1968) (режисер – С. Параджанов) / «Колір граната» (1973) (режисери – С. Параджанов, С. Юткевич) тощо.

⁶ Літературознавець, директор Музею-архіву українського самвидаву при видавництві «Смолоскип» Олесь Обертас, досліджуючи явище самвидаву, писав, що «<...> під словом “самвидав” ми розуміємо не так текст, як специфічний спосіб побутування суспільно значимих невідцензурних документів», «<...> їх тиражування відбувається поза авторським контролем у процесі їх поширення в читацькому середовищі» [цит. за : Дрофань 2018, С. 55–56].

⁷ Йдеться про зарубіжні часописи «Посів», «Новий журнал» тощо та видавництва, що друкували твори письменників та поетів з СРСР у 1950–1970-і роки.

будинки вчених, центри культури Академічних містечок, Науково-дослідницькі інститути та Вищі навчальні заклади на території всього Радянського Союзу.

Представники французького екзистенціалізму та філософії абсурду – громадські діячі та письменники Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар та А. Камю створили низку творів, які формували світогляд післявоєнного покоління європейців, що в чималій мірі спровокувало появу філософської «відлиги» в СРСР⁸. Вихідний пункт екзистенціалізму – це суб'єктивність індивіда. Мотив безглуздості життя, есхатологічний мотив тощо були характерними рисами творів на ранньому етапі творчості А. Камю та Ж.-П. Сартра.

Поняття гуманістичної фотографії в післявоєнні роки насамперед пов'язують з ім'ям міжнародної агенції *Magnum Photos*, що було створено в Парижі Анрі Картьє-Брессоном (1908–2004), Робертом Капа (1913–1954), Джорджем Роджером (1908–1995) та Девідом Сеймуром (1911–1956) у 1947 році. Фотографи *Magnum* створювали «великі репортажі» методом репортажно-жанрової зйомки («репортажного реалізму», «динамічного реалізму») та ознайомили таким чином громадськість світу з правдою життя людей різних національностей та соціальних верств. У США з 1936 по 1972 роки професійні репортери групувалися навколо щотижневого часопису *Life*. Серед американських фотографів-гуманістів особливе місце займає В. Френк Юджин-Сміт (1918–1978), твори якого були близькими до поезії фотографів раннього

⁸ Ж.-П. Сартр та С. де Бовуар в першій половині 1960-х років відвідали Москву і Ленінград, а також Балтійські республіки, Крим, Кавказ. Вони вели безпосередній та заочний діалог з радянськими філософами М. Мамардашвілі, Е. Соловйовим, П. Гайдено, Н. Мотрошиловою та іншими. Однак, після вторгнення військ Варшавського договору до Чехословаччини в 1968 році, вони стали «ворогами» Радянського Союзу.

Magnum. Репортажна фотографія довела, що образне рішення може виникати й на основі достовірності факту, який вдало зафіксований у кадрі, що збуджує у глядача емоції, змушує працювати уяву. Вдалий репортажний знімок робить глядача учасником події. Публіцистика, жанр фотонарису були постійним виразним засобом й у радянських журналістів та фоторепортерів.

У жовтні 1966 року з великим резонансом у виставковому центрі «Манеж» (Москва) було проведено виставку переможців та учасників 4-го Міжнародного конкурсу фотографії «Inter Press Photo 66» («Інтер-прес-фото 66»), що проходила під девізом «За мир, дружбу, гуманізм та прогрес». Створення *IPP* було ініційовано країнами соціалістичної співдружності. Серед організаторів конкурсу були Міжнародна організація журналістів (МОЖ), Міжнародна федерація художньої фотографії (ФІАП), що діє під патронатом ЮНЕСКО, тощо. Метою конкурсу *IPP* було зміцнення дружніх та професійних зв'язків між фотожурналістами та фотолюбителями всіх країн світу. В конкурсі взяли участь 2182 авторів з сімдесят однієї країни світу. Для експозиції були відібрані 1106 робіт. Гран-прі у конкурсі було присуджено фотографу з Нідерландів Ральфу Принсу за фоторографічний нарис «Люди світу, Хіросіма нагадує».

Творчість аматорів, тобто непрофесійних фотографів, була вагомою рушійною силою розвитку радянського фотомистецтва в 1960–1970-і роки. На кінець 1966 року в СРСР існувало понад 170 фотоклубів, серед яких – 17 фотоклубів України, зокрема фотоклуби Криму. Фотоклуби отримували фінансову та технічну допомогу від держави для здійснення своєї діяльності від постачання обладнання фотолaboratorій, сплати витратних матеріалів для фотодруку для членів фото-

клубів, надання приміщень та необхідного устаткування для проведення виставкової діяльності, до сплати витрат на відрядження до участі в пересувній виставковій діяльності та участі фотографів-аматорів в освітніх семінарах та фотографічних фестивалях.

Перший фотоклуб в СРСР було створено в Ленінграді у Виборзькому палаці культури в 1958 році (фотоклуб «ВПК» / «ВДК»). У 1961 було засновано фотоклуб «Новатор»⁹ (1961) в Москві, що діяв у Будинку культури будівельників «Новатор». У Ризі в 1962 році на базі факультету журналістики міського народного університету культури було створено Ризький фотоклуб¹⁰, який потім переїхав до Будинку культури поліграфістів. Ризькі фотолюбителі були активними учасниками міжнародних та всесоюзних виставок у Москві, Калінінграді, Празі, Ростоку тощо. Гунар Бінде був переможцем конкурсів фотографії у Франкфурті-на-Майні, Буенос-Айресі та інших.

В Україні найбільш активними були учасники фотоклубів Києву¹¹ («Київ», «Ікар»¹², «Зірка», «Либідь» тощо), Запоріжжя (1963), Львову («Семафор»), Дніпропетровську («Дніпро»), Харкова (ХОФК) та Одеси («Одеса» (1965), «Фотон» (1973) тощо. В середині Харківського обласного фотоклубу в 1971 році виникло незалежне співтовариство фотографів – гурт «Час»¹³, що започаткувало дискурс про «Хар-

⁹ Засновниками фотоклубу «Новатор» були митці – професійні фотографи старшого покоління О. В. Хлебніков, Г. М. Сошальський за участі В. І. Улітіна.

¹⁰ Засновником й першим головою фотоклубу був оператор Ризької студії телебачення В. Фолкманіс. У 1966 році в Латвії існувало вже 10 фотоклубів.

¹¹ У 1980-у році у Києві діяло більш десяти фотоклубів. Їх діяльність координував «Міжсоюзний дім самодіяльної творчості».

¹² Початком офіційної діяльності фотоклубу «Ікар» було 1980 рік.

¹³ Ініціаторами до створення гурту «Час» були харківські фотографи Є. Павлов та Ю. Рупін.

ківську фотографію» («Харківську школу фотографії»). До складу групи входило сім осіб: Олег Мальований, Борис Михайлов, Євген Павлов, Юрій Рупін, Олександр Ситниченко, Олександр Супрун, Геннадій Тубалев та пізніше Анатолій Макієнко, які розвивали суб'єктивний погляд на фотографію [1–3].

Місцем особливої притягальної сили для фотографів у 1960–1970-і роки був ленінградський фотоклуб «ВПК», який був з 1962 року ініціатором проведення всесоюзного конкурсу фотоклубів «Наша сучасність», та балтійські фотоклуби в Ризі, Вільнюсі, Каунасі, Шяуляйї тощо. Знаковою подією було проведення виставки «Дев'ять литовських фотографів» в 1969 році в Центральному будинку журналістів в Москві, де свої роботи представили фотографи Антанас Суткус, Альгимантас Кунчюс, Вітас Луцкус, Маріус Баранаускас, Людвікас Руйкас, Ромуальдас Ракаускас, Антанас Мієжанскас, Віталій Бутирін та Александрас Маціяускас, що призвело до появи теоретичного дискурсу про «Литовську школу фотографії». Багато фотографів з Литви створювали великі тематичні цикли, працюючи над ними ні один рік. Першу професійну спілку фотографів в СРСР – «Асоціацію литовських фотографів-художників»¹⁴ було створено у 1969 році. За безпосередньої участі Асоціації проводилося Бієнале прибалтійської фотографії, міжнародні семінари з фотографії в Ніді та численні фотовиставки, де приймали участь й українські фотографи.

Фотографи-професіонали, що «володіли пером», любителі фотографії та дослідники фотографії друкували фотографічні зображення, тексти про історію, теорію фотографії

¹⁴ Першим президентом Асоціації був фотограф Анастас Суткус. Його заступником був Александрас Маціяускас.

та практику фото- і кінозйомки в часописах «Радянський Союз», «Вогник», «Радянське фото» та інших ілюстрованих часописах. З 1959-го року у чеському ревію «Фотографія» / *Revue Fotografie* почали друкуватися матеріали про радянських авторів (В. Калмикова, В. Охломова тощо). У березні 1969 року у цьому часописі було опубліковано матеріал про литовського фотографа А. Маціяускаса. Це часопис виходило в світ чотири рази на рік з березня 1957 року на чеській мові, з 1959 року на російській та з 1963 року англійській мовах і поширювалося на території СРСР по підписці. Знаковим явищем для радянської фотографічної спільноти було публікації фотографічної серії «Скрипка» Є. Павлова в першому номері часопису *Fotografia Journal* (Warsaw) у 1973 році та вибраних зображень Ю. Рупіна у п'ятому номері щомісячного часопису *Československá Fotografie* (Praha) у 1974 році, які включали зображення оголеної натури.

В середині 1960-х років редакція щомісячного часопису «Радянське фото» складалася з відділів мистецтва фотографії, техніки та відділу фотолюбителів. В цей час на сторінках журналу були постійними такі рубрики, як новини фотоклубів, «Наш заочний семінар», «Корисно знати», «Сторінка кінолюбителя», «Юним фотолюбителям», «Техніка фотографії», «Майстри світової фотографії», «Сторінками зарубіжних журналів», «Критика і бібліографія» тощо. Журнал «Радянське фото» публікував численні анонси всесоюзних та міжнародних конкурсів фотографії, в яких брали участь як професіонали, так і любителі фотографії. Переможці конкурсів отримували таким чином унікальну можливість опублікувати свої роботи на сторінках радянських та зарубіжних друкованих ЗМІ незалежно від професійної належності.

Наприкінці зазначимо, внаслідок масового знищення радянських громадян у системі ГУЛАГ та участі діячів культури у Другій світовій війні у поезії, літературі, образотворчому мистецтві, театрі, кінематографі, фотографії тощо у післявоєнний період почали висловлюватися умонастрої покоління людей, що пододало почуття страху перед радянською тоталітарною системою. Це покоління прагнуло до встановлення культурних зв'язків із світовою спільнотою та повернення культурної пам'яті. Суб'єктивна фотографія у Радянському Союзі виникла на перетині 1) гуманістичної фотографії, на кшталт *Photojournalism* (фотографічного журналізму); 2) німецької *Subjective Photography*; 3) авангардних течій в культурі СРСР у 1950–1970-і роки та 4) народної культури, яка була невід'ємною частиною офіційної радянської культури. Головним героєм творів послідовників суб'єктивної фотографії у Радянському Союзі в останній третині ХХ століття постає «маленька людина у незначних обставинах», де суб'єктивність Автора стикається з суб'єктивністю Іншого.

Список використаних джерел

1. Павлова, Т. В. Авангард в образотворчому мистецтві Харкова ХХ століття: автореферат дис. ... докт. мистецтвознавства: 17.00.05 / Львівська Національна Академія Мистецтв. Львів, 2018. 36 с.
2. Павлова, Т. В. Фотомистецтво в художній культурі Харкова останньої третини ХХ століття (на матеріалі пейзажного жанру): дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Харківська держ. академія культури. Харків, 2007. 219 арк. + 171 арк. дод.: рис. Рукопис.

3. Чех, Н. Б. Символічна подорож «Скрипки» Є. Павлова від актуального світу до віртуального та назад. *ВІСНИК ХДАДМ*. 2021. № 2. С. 389–391.
<https://doi.org/10.33625/visnik2021.02.389>
4. Schmalriede, M. 'Subjektive fotografie' and its relation to the twenties, *Subjektive Fotografie. Images of the 50's*, Essen 1984, S. 21–27.

Наукове видання

**XI УЙОМОВСЬКІ ЧИТАННЯ
(2023)**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ
ПАМ'ЯТІ АВЕНІРА УЙОМОВА

(українською та англійською мовами)

В авторській редакції

Підп. до друку 29.11.2023. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 7,91. Наклад 10 пр.
Зам. № 2668.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua